MARGARET
RANDALL

AKLIMDAKİ CHE

ÇEVİREN
KIVANÇ KOÇAK

iletişim

MARGARET RANDALL 1936'da New York'ta doğdu. 1960'lı yıllarda sekiz yıl boyunca iki dilde yayımlanan, dönemin edebiyat çevrelerinde önemli bir etkisi olan *El Corno Emplumado/The Plumed Horn* dergisinin kurucularından biri oldu. Toplumsal olaylara karşı her zaman duyarlı olan Randall, Beat Kuşağı'nın içinde yer aldı, 1968 öğrenci hareketlerine destek verdi, Küba Devrimi'nin savunucularından oldu, Nikaragua'da Sandinistaları destekledi, Vietnam Savaşı'nda Vietkonglar'la birkaç ay geçirdi. ABD'ye döndüğü 1984 yılında, eserlerinde kullandığı bazı ifadelerin "Birleşik Devletler'in düzenini bozması" gibi suçlamalarla aleyhinde dava açıldı, dava 1989'da lehine sonuçlandı. 1994'e kadar ABD'nin çeşitli üniversitelerinde dersler veren Randall, 1990'da siyasi baskıya maruz kalan yazarlara verilen Lillian Hellman ve Dashiel Hammet Ödülü'ne, 2004'te PEN New Mexico'nun verdiği Dorothy Doyle Yazarlık ve İnsan Hakları Aktivizmi Yaşam Boyu Başarı Ödülü'ne layık görüldü. Birçok kitabı ve makalesi bulunan feminist şair, yazar, fotoğrafçı ve aktivist Randall'ın Türkçeye çevrilen eserleri şunlardır: *Sandino'nun Kızları: Nikaragua Halk Devriminde Kadınlar* (çev. Mehmet E. Yurtçu, Metis, 1985), *Küba'da Kadınlar* (çev. R. Şen Süer, Akademi Yayın, 2010).

Che on my mind
© 2013 Duke University Press
Bu kitabın yayın hakları Anatolialit Telif Hakları Ajansı aracılığıyla alınmıştır.

İletişim Yayınları 2374 • Bugünün Kitapları 209
ISBN-13: 978-975-05-2038-9
© 2016 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2016, İstanbul

KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Oben Üçke
BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3
Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63
CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

MARGARET RANDALL

Aklımdaki Che

Che on my mind

ÇEVİREN ***Kıvanç Koçak***

iletişim

Bu kitap Roxanne Dunbar-Ortiz için,
anlamlı sohbetlere, her zaman teşekkürlerimle...

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR 9

BİRİNCİ BÖLÜM
BİZE CAN VEREN BİR ÖLÜM 11

İKİNCİ BÖLÜM
GÜNDELİK HAYATTA YAŞAMLARIMIZIN KESİŞTİĞİ KÜBA'DA 23

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ÇOKLU PRİZMALAR 33

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
BİRBİRİYLE ÇELİŞEN HİKÂYELER 45

BEŞİNCİ BÖLÜM
"KÜBA'DA SOSYALİZM VE İNSAN" 53

ALTINCI BÖLÜM
HASSAS KALP VE TİTİZ AHLÂKİ DEĞER 63

YEDİNCİ BÖLÜM
EROTİĞİN GÜÇLENDİRİLMESİ 71

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Bu Adam Nasıl Böyle Oldu? 81

DOKUZUNCU BÖLÜM
Che ve Fidel 91

ONUNCU BÖLÜM
Che ve Haydeé 99

ON BİRİNCİ BÖLÜM
İktidarı Kullanma, Dayanışmayı Kullanma 115

ON İKİNCİ BÖLÜM
Cevabı Olmayan Soru 125

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Savaş ve Barış 129

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Devrim ve Din 149

ON BEŞİNCİ BÖLÜM
Günümüz Eylemcileri İçin Che'nin Mirası 161

ON ALTINCI BÖLÜM
Şiir Çemberi Kapatır ve Sonsuz Çemberler Açar 173

Kaynakça 179

TEŞEKKÜR

Bu kitaba bir ömürlük okumalar, sohbetler, duygu ve ilk elden deneyimler girdi. Hayatının bu noktasında hatırlayamayacağım, hatta bahsedemeyeceğim kadar çok sayıda etkileşim ve insan var. Yazma sürecindeki önemli katkıları ve görüşleri için Mark Behr, John Beverley, Louis Bickford, Sarah Brooks, Barbara Byers, Sabra Moore, Wolfram Morales, V.B. Price, Gregory Randall, Tineke Ritmeester, Greg Ruggiero, Robert Schweitzer, Susan Sherman ve Richard Vargas'a şükran doluyum. Ayrıca Duke Üniversitesi Yayınları'ndaki editörüm Gisela Fosado ile yorumları ve önerileriyle metni zenginleştiren iki anonim okura da çok minnettarım.

Ölü Che kendisini ele geçirenlerle okul binasında,
Vallegrande-Bolivya, 9 Ekim 1967.
(Foto: Freddy Alborta)

BİZE CAN VEREN BİR ÖLÜM

Buda, Muhammed, Marx, Meryem Ana ya da Nasıralı İsa gibi isimler hariç Ernesto Che Guevara duygusal ikonografimizde eşsiz bir yer kaplar. Günümüzde hâlâ –otuz dokuz yaşında ölmesinin üstünden daha yarım yüzyıl geçmedi– gezegenimizin en uzak köşelerindeki inançlı devrimciler için de, apolitik gençler için de eşit ölçüde saygıdeğer bir figür o. Herkes onda karşı çıkmanın ve direnişin bir simgesini görüyor. Mitlere sarıp sarmaladığımız birçok insana yaptığımıza benzer biçimde uzmanlar ve devrinin geçmediğini düşünenlerle, tapınanlar ve aleyhinde konuşanlar gibi, söz konusu adama daha incelikli bir bakışı göz ardı etme eğilimindeyiz.

Onun yaşadığı dünyayı hatırlayacak kadar yaşlıyım. Ben, o dünyanın bir parçasıydım ve hâlâ da bir parçam olmaya devam ediyor. Bu, politik ya da ekonomik bir inceleme olmayacak; bu tip analizlerin gözlemlerimi pekiştirecek yerlerdeki kullanımları dışında. Bu, bir çağa ve o çağı en iyi temsil eden figüre dair bir şairin anımsadıkları. Bu kafa yormalar devrimci değişimi tekrar düşünmemize ve tarihin bir yeniden değerlendirilmesinin bu değişime ulaşmada nasıl

daha verimli olabileceğinin işaretlerini görmemize yardımcı da olabilir.

Bu, Che'nin nasıl olup da aklımdan çıkmadığının öyküsü. Adına, Hoagy Carmichael ve Stewart Gorrell'in eski ezgileri "Georgia on My Mind"ı taklit ederek *Aklımdaki Che* diyorum. Anımsatmak istediğim şey o ruh ve başıboş, avare ritim: Bir o yana, bir bu yana doğru hareket eden; bir şu, bir bu niteliği ele alan; ipleri tamamen hafızaya ve biçimlenmesine Che'nin yardımcı olduğu bilince bırakan.

Bu notlarda Guevara'nın öncelikle olağanüstü bir insan olduğunu hatırda tutmak istiyorum. O, başkalarının acılarını derinden duyuyordu ve bütün toplumsal ikiyüzlülüğü, açgözlülükten kaynaklanan bütün kurumsal suçları ve kötü kalpliliğin yol açtığı istismarı yok etmeye çalışıyordu. Şüphesiz kendisini milyonların sevgilisi olarak cisimleştiren, nasıl biri olduğunu söylüyorsa tam da öyle olmasındaki şaşmaz yeteneğiydi. Che'de sözler ve eylemler birdi. Yaptıkları, söyledikleriyle tutarlıydı. Kurumsal suçların, hükümetlerin hokkabazlıklarının ve ahlâki değerlerin yozlaşmasının her geçen gün daha da aşikâr olduğu ve adeta salgın haline geldiği bir dünyada, onun prensipleri ışıldıyor.

Enternasyonalizminden kaynaklanan enerjisi, tıpkı hayattayken olduğu gibi hâlâ sıcaklığını koruduğundan Che'nin imgesi basit bir metaforun ötesindedir. Onun miti birbirine hiç benzemeyen kültürlerde canlı kalmıştır. Ne var ki, bu mit, dostları kadar düşmanları tarafından da örülmüştür. Che'nin imgesi, sözleri, değerleri, amaçları, başarıları ve başarısızlıkları, hepsi, uğruna öldüklerini olduğu kadar en derinden nefret ettiklerini de sembolize etmiştir.

Che'nin hayattaki en meşhur görüntüsü, üzerinde tek yıldız olan siyah bir bere takmış ve uzaklara bakarkenki fotoğrafı 5 Mart 1960'ta şans eseri çekilmişti. *Le Coubre* adlı bir Belçika yük gemisi Havana limanında infilak etmiş, seksen

Kübalı hayatını kaybetmişti. Che, düzenlenen toplu cenaze törenine katılmış ve tam mikrofonların bulunduğu platformun kenarına çıktığı sırada, Alberto "Korda" Diaz peş peşe iki tane 35 mm'lik kare çekmişti. Bu ikonik görüntü tüm gezegende dolaştı; posterlerde, kıyafetlerde ve hatta Smirnoff votka reklamlarında bile yer aldı.[1]

Öldürülmesinden neredeyse kırk beş yıl sonra, kendini feda etmesini birileri hâlâ gurur ve nostaljiyle hatırlarken, bazıları "Kurtulduk, şükürler olsun" diyor. Daha da çok sayıda insanın onun kim olduğuna dair belli belirsiz fikri var ya da hiçbir fikri yok. Yine de, bir Küba mahzeninde korunan kesilmiş ellerinin groteskliğinden hakkında yazılmış yüzlerce biyografiye, teze ve şiire; duvarlara sprey boyayla çizilmiş çehresinden ya da hemen tanınan yüzünün Kahire'den Siem Rieap'a, Napoli'den kendi memleketi Arjantin-Rosario'ya kadar her yerdeki çarşılarda satılan ucuz tişörtlere basılmış milyonlarca kopyasına kadar Che yeryüzündeki her dilde bilinen bir isim.

Bu ismi nasıl aldığı birkaç satırı hak ediyor. Ernesto Guevara'nın doğduğu ülkede, İngilizcedeki "Buddy", "Dude" ya da benzer diğer kullanımlarda olduğu gibi, bütün genç erkeklere kısaca seslenmek yaygındır. Guevara, Arjantin'de genç bir erkekken, babasının adını almış en büyük oğlan çocuğu olarak, Ernesto ya da Ernestito'ydu. Çocukluğu ya da ilkgençliği sırasında dönem dönem farklı lakaplarla anıldı.

1 Önceleri Küba'nın ünlü modacılarının, daha sonraysa Fidel'in kişisel fotoğrafçısı olan Korda, Che'nin yüzünü kalabalıktan ayırmış, fotoğrafı basmış ve karanlık odasının duvarına asmıştı. Zamanla bu fotoğrafın kopyalarını arkadaşlarına vermeye başladı. Fotoğrafın geniş kitlelere yayılmasının sorumlusu İtalyan bir yayıncı olan Gian-Giacomo Feltrinelli'ydi. Smirnoff votka fotoğrafı kullanınca, Korda dava açtı ve –Küba'daki tıbbi sisteme bağışladığı– elli bin İngiliz poundu tazminat kazandı. Fotoğrafının çıkar amaçlı olmadığını, devrimci sebepler çerçevesinde çoğaltılmasında sakınca bulunmadığını ifade ediyordu. Her durumda, ticari ürünlerin satışı için kullanılmasının istemiyordu. Trisha Ziff (ed.), *Che Guevara: Revolutionary and Icon*, New York, Abrams Image, 2006, s. 23-24.

Meksika'ya gidip Fidel Castro ve onun Kübalı sürgünler grubuna katılıncaya kadar Che, yani "Arjantinli", değildi. Onu kaderine sürükleyecek adamla tanışması, tarihe geçecek ve üzerine yapışacak lakabı almasını sağladı. Yani Che, bir yabancılık belirttiği kadar tanıdıklık da ifade eder. 20. yüzyılın en özgün kişiliklerinden biri, kendi ülkesinde yüz binlerin paylaştığı ortak bir seslenme kimliğini taşımaktadır. Ona verildikten sonra, aynı zamanda yeni ve bireyselleşmiş bir anlam da içermeye başlamıştır. Che'de –isim olarak da, taşıyan adam olarak da– olağan, olağanüstüne dönüşmüştür.

Bu isimden ek bir anlam katmanı daha çıkarabiliriz. Bunun Arjantin'deki bütün erkekler için kullanımı dikkatimizi kültürlere çeker; –bildiğim her kültürde bulunan– *dude*, *guy*, *buddy*, *man*, *bro* ya da benzeri ifadeler, "adam olacak çocuk" ve "erkektir yapar" denilerek müsamaha gösterilen, hatta affedilen maço yaklaşımlı kültürleri akla getirir. İngilizcede görsel ikonografiyle yapılması gereken tek şey *C*'yi silmektir; kalan *he*'dir: O [*he*], ona/onu [*him*], eril zamir. İlk harfi çıkardıkları gözümüze çarpsa bile farkına varmayız. İma edilen şey, hücrelerimize kadar yerleşmiştir. Bu, gerçekliğin, fikirlerin, yorumların ve görüşlerin sıkça değiştiği kamusal söylemin çok sayıdaki ve tartışmalı anlatıları aracılığıyla üretilir, bozulur ve tekrar üretilir.[2] Bu bağlamda *Che* ismi belirgin biçimde erkeksi bir ton taşıyor; 20. yüzyılın popüler kavrayışında insan ve mit olarak yerini ele alırken bu konuya döneceğim.

Ernesto Guevara'yla hiçbir zaman bir arada bulunmadım, ancak anısı sık sık, fiziksel olduğu kadar ruhsal da bir dayatmayla, beni hayatını tekrar gözden geçirmeye, ölümü aşan eylemlerinin cazibesi üzerine kafa yormaya ve kendi yazdıklarıyla başkalarının onun hakkında kaleme almaya devam ettiklerini yeniden okumaya sürüklüyor. Kaynakların

2 Mark Behr'in erkeklik üzerine yayımlanmamış bir incelemesinden.

çoğunlukla ikincil, sezgilerimse bir şaire ait. Sıklıkla abartıldığını ya da fevrice olduğunu düşündüğüm gücünden değil, ancak adamın devamlılık gösteren güçlendiriciliğinden büyülendim. Tutarlığından ve ruhunun o yüce diğerkamlığından daha fazla etkilendim, zaman zaman tartışmaya açık politik strateji ya da taktiklerinden değil.

Öldüğü anı, daha dünmüşçesine canlı biçimde hatırlıyorum. 9 Ekim 1967. Mexico City. Yalnız bir anne olarak, on aylık ilk çocuğumla 1960'ların başında yaşamak için bu şehre gelmiştim. Meksikalı bir kocam ve iki kızım vardı. Sınırın güneyi evim olmuştu. Haber geldi, ilk başta inanmak mümkün değildi, ancak benim kuşağımın Latin Amerika'daki büyük sosyal değişim hamlesinin lideri saydığı adamın öldüğü hızla ve harap edici şekilde doğrulandı. O zamanlar genç ve isyankâr olan ben, İspanyol işgali zamanındaki mücadeleye de tanıklık etmiş duvarlara o gece "Che Vive" (Che Yaşıyor) yazmak için sokaklara akanların arasına katıldım.

Üç hafta sonra Michoacán eyaletindeki harika Pátzcuaro Gölü'nde bulunan küçük Janitzio Adası'na gittim. Rufino Tamayo[3] hakkında bir film çeken Kanadalı bir film ekibine çevirmenlik yapıyordum. Meksika'nın "Ölüler Günü"ydü; yerli erkek ve kadınlardan oluşan sessiz bir kafile, dar yollardan tepenin doruğundaki ada mezarlığına doğru ilerliyorlardı.[4] Bunlar Purépechalardı, belki de Otomíler ve Nahualar da. Omuzlarında, çiçek ve kuş resimleri işlenmiş, kurutulmuş ekmek hamurundan parçaları olan kocaman *ofrenda*'lar* ta-

3 Tamayo, Diego Rivera, Jose Clemente Orozco ve David Alfaro Siqueiros ile birlikte önde gelen Meksikalı duvar ressamlarından biriydi.

4 Meksika'da tipik "Ölüler Günü", Katolik bayramları Azizler Yortusu ve Ruhlar Yortusu'yla aynı güne, Kasım'ın 1'ine ve 2'sine denk gelir. Kutlamalar [iilen birkaç gün önce başlar. Aileler mezarlıklarda buluşur; evlerinde fotoğraflarla ve yiyeceklerle özenle hazırlanmış sunaklar hazırlarlar. 1 Kasım ölmüş bebekleri ve çocukları anma günüyken, 2 Kasım'da merhum yetişkinler anılır.

(*) Meksika'daki Olüler Günü (Dia de los Muertos) kutlamaları için hazırlanan küçük sunaklar – ç.n.

şıyorlardı. Geceyi kaybettikleri yakınlarıyla geçirecek, mezarların başında yiyip içecek ve dua edeceklerdi.

O anda, Che'nin kendi ülkemin Merkezî Haberalma Teşkilatı (CIA) tarafından öldürülmesi bildiğim tüm ölümleri temsil eder bir hale geldi. O fakir yerlilerin ritüellerine tanıklık ederken, Che'nin uğurlarına savaştığı ve öldüğü Bolivya-Altiplano'dakileri düşündüm. Kültürel yozlaşmayı. Boyun eğmeyi ve başkaldırıyı. Fethin çirkin kalıntılarını. Meksika'daki özenle hazırlanmış ritüel ve Che'nin Bolivya'daki son teşebbüsleri zihnimde sıkı sıkıya birbirine bağlandı. Bugün, birini düşündüğümde, diğeri hafızamda ön plana çıkıveriyor.

Che Guevara'nın nasıl öldüğüne dair parçaları bir araya getirmeye başlamam yıllar aldı. O ve iki yoldaşı Quebrada del Churro'da mı yoksa Quebrada del Yuro'da mı pusuya düşmüştü? Ñancahuazú mu, Mauricio mu? Bir düşman kurşunu M2'sini işe yaramaz hale getirmiş miydi yoksa zaten bir şey fark etmez miydi? Astım, açlık ve yorgunluktan direnemeyecek kadar iki büklüm halde miydi? Gerilla grubunun az sayıdaki sağ kalanlarından biri, liderini o son gün 40 kilo olarak betimliyordu. Bir başkası onu, çamurun içinden çekip çıkaracak gücü olmadığından tüfeğini sürüklerken tasvir ediyordu.

Yakalandığı sırada Che gerçekten, "Ateş etme, ben Che Guevara'yım: Dirim, ölümden daha çok işine yarar" demiş miydi? Peki ya, bazılarının dediği gibi, ona son yemek olarak pişirdiklerini getiren gizemli genç öğretmen? O uzak köydeki çoğu erkek gaddarlık ve korku tepkileri arasında bocalıyordu. Sadece bir kadın ölüme mahkûm adama yiyecek bir şeyler getirmiş ve dostça birkaç şey söylemişti. Bir anda ortalarında beliren gizemli düşman savaşçısı karşısında köylülerin verdikleri tepkilerdeki bu cinsiyetler arasındaki farklılıktan ne sonuç çıkarabiliriz? Erkekler, üstlerinin

emirlerine kati olarak bağlı askerlerdi. Yetersiz maaş çekleri bir emir-komuta zincirine bağlılığı gerektiriyordu. Çok azı insanca bir davranışı göze aldı; çoğu muzafferlerin tutumunu taklit etti. O yalnız kadın bir öğretmendi. Daha merhametli olmasının yanı sıra muhtemelen komşularından biraz daha iyi eğitimli birisiydi.

Peki, Che'nin –sonuçta o da bir öğretmendi– bir kâğıt parçasındaki yanlış yazılmış bir kelime hakkında ona bekçilik eden genç bir Bolivyalı askerle yaptığı konuşmaya dair söylenti? Esir alanlar onu yaralı, elleri ve ayakları bağlı halde La Higuera'daki küçük okul binasına götürdüklerinde son sözleri gerçekten "Vursana, korkak, sadece bir adam öldürüyorsun" mu olmuştu? Tüm bu olaylar veya yaşandığı sanılan olaylar, tüm bu gerçek veya abartılarak yapılan alıntılar, özellikle savunma amacıyla tamamen bertaraf olmuş yazılara girdikleri gibi tanıklıklardan arkadaşlara ya da tanıdıklara aktarılarak nesilden nesile geçmiştir.

Guevara ve iyice zayıflamış kuvvetlerinden kalan isyancıları ele geçirmek için yapılan son hamlede olağanüstü derecede acımasız bir saldırganlık gösterildiğini biliyoruz. Che ciddi biçimde astım hastasıydı ve tüm astım ilaçlarıyla kortizonlar, gerillaların bir dispansere saldırıp hastalığın bu değerli çarelerini ele geçirmelerini önlemek için aylarca bütün hastanelerden, eczanelerden ve kliniklerden alınarak uzak bir bölgede toplanmıştı. Birçok Bolivya birliği yerine Amerikan komandoları geçirilmişti. Düşman, gerillalara karşı yaklaşık üç bine karşı bir oranında fazlaydı. Bitkin, aç, hasta devrimciler; taburlarca iyi eğitimli, iyi silahlanmış asker tarafından tek bir amaçla kuşatılmıştı: Emperyalizmin kalbine böylesi korku salan adamı ortadan kaldırmak.

Bu askerlerden bazıları ünlü tutsaklarına saygılı davrandılar; diğerleri alay ettiler ya da hırpaladılar. Birisi son mal varlıklarını çaldı: Ölmüş bir savaşçıya ait, ailesine iletme sö-

zü verdiği saati, piposunu, haritalarını, tek bir haşlanmış yumurtasını ve tabii ki günlüğünü.

Orada bulunanlar arasında kendisine "Capitán Ramos" diyen bir görevli de vardı. Bu kişi CIA'den Félix Rodríguez'di. Guevara'yı aşağılayıcı bir sorguya alacak, sonra onu okul binasının dışına çıkaracak ve arkasından tutarak birilerinin kendisinin gerilla lideriyle fotoğrafını çekmesini sağlayacaktı. Ancak bu kişisel hatıradan sonra astlarından birine, Langley'de* çoktan karar verilmiş ve Bolivya Başkanı René Barrientos tarafından onaylanmış infazın gerçekleştirilmesi emrini verecekti. Rodríguez, Che'yle yaşadığı o anları sonraki yıllarda, her anlatışında daha da ballandırarak, kendi egoizminden detaylar da katarak tekrarlayacaktı.

Bolivyalı askerlerin ödül olarak avlarının ölüsüyle düzenledikleri mizansen dünyayı şoka uğrattı. Bir grup basın mensubu Vallegrande şehri yakınlarındaki küçük hastaneye alınmış, buradaki çamaşırhane alelacele Bolivya'nın bu birbirine denk olmayan kuvvetler arasında elde ettiği başarıyı göstermek için düzenlenmişti. Burada basına, Che'nin ve onunla birlikte yakalanarak infaz edilen diğer iki gerillanın (Willy ve El Chino'nun) bedenlerini inceleme fırsatı verilmişti. İki yoldaşı zeminde öylece dururken, Guevara'nın bedeni yüksekçe bir yere, tam ortaya konmuştu. Bolivyalı foto muhabir Freddy Alborta, efsanevi gerillayı taşıyan kaidenin üstüne çıkmamaya dair verilen talimatları çiğneyerek, bir dizi fotoğraf çekti: Bunlar, sadece Che'nin anısını canlı tutmakla kalmayacak aynı zamanda bu anıyı geleceğe de taşıyacak önemli, ikonlaşmış fotoğraflar olacaktı.[5]

(*) CIA merkezi bu şehirdedir – ç.n.

5 Arjantinli oyuncu ve film yapımcısı Leandro Katz 1987'de ölü Che'nin ikonlaşmış son fotoğrafını çeken fotoğrafçının kim olduğunu araştırmaya başladı. Sonunda La Paz'da Freddy Alborta'yı buluncaya kadar epey uğraştı ve 1993'te Alborta'yla bir söyleşi yapma imkânı buldu. Alborta çeyrek yüzyıl sonra, "Bir Mesih'in fotoğrafını çekiyormuşum gibi hissettim" diye hatırlayacaktı o anı: "Fo-

Bu görüntüler hemen çarmıha gerilmiş İsa'nın çarmıhtan indirilmesini çağrıştırdı. Fotoğraflar beton bir kaide üstünde kafası ve gövdesi hafifçe yükselmiş, uzun saçları dağınık, belinden üstü çıplak, yırtık pantolonlu, ceketi yaralarını ustaca gizleyen bir adamı gösteriyordu. Dudakları hafifçe aralanmıştı –belli belirsiz gülümser gibi– ve gözleri, sadece onun görebildiği, dünyadaki mahrumiyetlerden kurtuluşun garantilendiği bir geleceğe sabitlenmişçesine açıktı. Kaide gibi kullanılan bir yalağın üstündeki bir sedyeye yerleşmiş, havada duruyormuş gibi gözüküyordu ama nerede? Tabii ki o alelacele hazırlanmış, iğrenç sahnede değil. İşin aslı, Che kolektif bilincimizde çoktan havada durmaya başlamıştı bile. Ölüm, hayatı boyunca savunduğu değerleri sonsuza kadar derinleştirmiş ve sabitleştirmişti. Bu görsellerde resmedilen mesaj, Guevara'nın düşmanları tarafından lanse edilen onu bitirmeye yönelik tüm boş umutları aşan bir hale geldi. Aşkınlığı öldüremezsiniz.

Hüzünlü tabut kaidesinin etrafında kahramanın yakalanmasına ve infazına katılan askerler duruyor. Bazıları, tam da Che'nin hayatlarını değiştirme umudu taşıdığı o genç yerliler. Alberta'nın fotoğrafı, Andrea Mantegna'nın "Ölü İsa" ve Rembrandt'ın "Dr. Nicolaes Tulp'un Anatomi Dersi" tablolarıyla bir kıyaslama yapmayı çağrıştırıyor. İkincisindeki doktor, öğrencilerinin dikkatini, fotoğraftaki yüksek rütbeli subayın askerlerinin dikkatini çektiğinden daha fazla çekiyor. Her ikisinde de astlar, yetkili kişinin gözünü diktiği yeri takip ediyorlar. Yine de, her zaman başka yere bakan bir çift göz var. Fotoğraftaki subay, kuşkusuz çatışmadan kaynaklandığına ikna etmek için basına Che'nin yaralarını işaret ederken, bir başka subayın bakışıysa resmin ötesinde olup biteni an-

toğrafını çektiğim bir ceset değildi daha ziyade... olağanüstü bir şeydi." Leandro Katz, *Los fantasmas de Nancahuazú / The Ghosts of Nancahuazú*, Buenos Aires: La lengua viperina, 2010, s. 211.

lamaya odaklı. Odaklanamamış bakışları izlemek, böyle görsellerden bir anlam çıkarmak için her zaman iyi bir fikirdir.

Sonraki yıllarda ve onyıllar boyunca birçok sanatçı Vallagrande'deki bu dramatik sahneyi ima eden yeni eserler üretti. O tarihsel güne dair hikâyeler çoğaldı, büyüdü, belgelendi ya da sürekli değişen bir efsanenin parçaları oldu. Köylülerin, kutsal bir emanet ya da tılsımlı bir şey olarak kanlı saçlardan bukleler kestikleri söylendi. Köydeki birçok evde mumlar yakıldı. Hayattayken Che'nin ve gerilla birliğinin yardımına koşamayan insanlar ölümüyle onun gücünü hissettiler. Bölgenin yoksul halkı, neredeyse yarım yüzyıl sonra soluk benizli Arjantinli'ye hâlâ bir aziz gözüyle bakıyor ve zorlu hayat koşulları içinde bir mucize yaratması için ona dua ediyorlar.

Mitostan, yukarıda bahsettiğimiz trajedinin gerçek tarihine dönülecek olursa, belirgin biçimde açık tenli bir Arjantinli'nin, 20. yüzyılda Latin Amerika'nın kıtasal özgürlük mücadelesini neden Bolivya'da yerlilerin çok fazla olduğu bir bölgede başlatmayı tercih ettiği sorulmalıdır. Porteñolar –Uruguay ve Arjantin'deki La Plata Nehri havzasındaki Avrupalılaşmış, zeki ve ironik yerliler– And Dağları'nda yaşayan yerliler tarafından güvenilmez bulunur. Yerel köylülerin ırkçılığa karşı yıllar içinde olmuşmuş ve sağlam temelleri olan yaklaşımları, yabancılara güven duymamaları ve onları desteklememeleri konusunda şüphesiz bir rol oynamıştır. Che, Bolivya'yla kimi topografik benzerlikler gösteren ve sık bitki örtüsüyle gerilla savaşına daha uygun olan Arjantin'in kuzeyinde daha rahat olabilirdi. Nihai amacı kendi ülkesinin de özgürlüğü olduğuna göre, bu hedefe coğrafi olarak da daha yakın olurdu. Belki de Salta'da daha önce yaşanan bir gerilla denemesinin başarısızlığa uğraması, kısa süre sonra burada bir girişimi tekrarlama konusunda onu isteksiz kıldı.[6]

6 Arjantinli Jorge Ricardo Masetti'nin, 1962'de kuzey Arjantin'deki Salta'da başarısızlığa uğrayan bir gerilla üssü kurma girişiminin arkasında Guevara ve Kü-

John Berger, Jean Franco, Mariano Mesman, Leandro Katz ve başka birçok isim Che'nin ölümüne, o tarihsel ana ve bunun politik olduğu kadar kültürel anlamına dair yazdılar. Alborta'nın ünlü fotoğrafıyla beraber, Korda'nın portresi ve René Burri'nin devrimciyi elinde uzun bir puroyla kafasını arkasına doğru atmış halde gösteren fotoğrafı gibi diğer ikonlaşmış görseller kitaplardan dergilere, giysilerden posterlere ve kahve fincanlarına kadar kullanılarak, milyonlarca defa tekrar üretildi. Tüm dünyada binlerce şair, dizelerine söz konusu adamı aldı ya da geniş kitlelere ulaşan şiirlerinde hayatını konu etti. Övgü ya da yergi için besteler, tiyatro oyunları, danslar ve filmler yapılmaya devam ediyor. Batıl inançlılar, ilericiler, aleyhindekiler ve çok az da kalmış olsa onu tanıyanlar için Che yaşıyor. Mitte, dindarlıkta, şarkıda, şiirde ve sanatta bu görülüyor.

Öyleyse, bu da benim söz konusu literatüre katkım olsun.

---

ba devrimi vardı. Otuz kadar Arjantinli ve birkaç tecrübeli Kübalı işin içindeydi. Küçük kuvvetlerini Halkın Gerilla Ordusu (EGP) olarak adlandırmışlardı. Denk olmayan güçler arasındaki birkaç çatışmadan sonra ordu tarafından katledildiler ve Masetti'nin cesedi hiç bulunamadı. 21 Nisan 1964 kaybolduğu tarih olarak kabul edildi.

Che ve Bee Gees, Managua-Nikaragua'da bir otobüs, 1979.
(Foto: Margaret Randall)

GÜNDELİK HAYATTA YAŞAMLARIMIZIN KESİŞTİĞİ KÜBA'DA

Hoppa 1960'larda, New York'tan güneye, Meksika'ya göçtüm. Orada Meksikalı şair Sergio Mondragón'la evlendim ve dönemin en önemli çift dilli edebiyat dergilerinden birini kurup yönetmeye başladık. *El Corno Emplumado/The Plumed Horn,* zamanının uydumculuğuna ve dar akademik anlayışına karşı modern sanatçıların şiirlerini, denemelerini, anlatılarını, mektuplarını ve çizimlerini yayımlıyordu. Dergi, dönemin en yaratıcı yetenekleriyle temas etmemizi sağladı. Ben hâlâ, önceki onyıllardan kaynaklanan boğucu McCarthyciliğin kasıp kavurduğu ülkemden kurtulmanın yolunu arıyordum. Farklı kaygıları ve özellikleri olan bu yeni yaratıcı topluluk, ufkumu muazzam derecede genişletti. Nisan 1968'de yayımlanan 26. sayımızda, John Berger'in usta işi denemesi "Che Guevara'nın Ölümü"nün tekrar baskısını yayımladık.

Ancak bundan çok daha önce *El Corno* –Küba'da olan biten hakkında neredeyse tamamen habersiz bırakılan ABD'li okurlarının çokça minnettarlığını kazanarak– Küba'nın devrimci şairler kuşağına erişimi sağlamıştı. Küba şiirinden ve

sanatından genişçe bir seçkiyi 7. (Temmuz 1963) ve 23. (Temmuz 1967) sayılarımızda yayımlamıştık. Başka sayılarımızda yer verdiğimiz Kübalı yazarların mektupları da onların yaşamları hakkında bir fikir vermişti. ABD medyasında aktarıldığı gibi baskı altında bir hayat sürmüyorlardı; bu coşku dolu ve çalışkan adamlarla kadınlar önlerinde açılan olanaklar dünyasından, özgür bireyler olarak kendilerini ifade ediyorlardı. Herkes gibi sanatçılar da genç devrimin ne anlama geldiğini keşfediyordu.

Zorlaşan hayat koşullarına rağmen hükümet, kendilerini yaratıcılık gerektiren işlerine adamayabilmeleri için bir kısım sanatçı ve yazara aylık maaş veriyordu. Devrim, bu sanatçı ve yazarlara ne borçluydu? Peki, onlar yeni topluma ne borçluydu? Yaratıcı insanlar kendi iç seslerini takip etme konusunda özgür olabilecekler miydi yoksa sansürle mi mücadele edeceklerdi? Yoksa ikisi birden mi söz konusuydu? Bu, o dönem sürekli tartışılan konulardan biriydi. Her ne kadar bu sorulara verilen cevaplar yıllar içinde farklılık gösterse de genel olarak Küba devrimi sanatsal özgürlüğü korumuş, muazzam derecede kayda değer ve çeşitli sanat eserleri üretmiştir.[1]

Gerilla liderinin öldürülmesinden kısa süre sonra Küba'ya gittim. Ocak 1968'ti. Bu, benim adaya yaptığım ikinci seyahatti. İlki yaklaşık bir sene önce, bir düzine Latin Amerikalı şairle birlikte Nikaragualı modernist şair Rubén Darío'nun yüzüncü doğum yıldönümü anmasına katıl-

1 Haziran 1961'de, yeni hükümetin göreve gelmesinden bir buçuk yıl sonra Fidel Castro, entelektüel özgürlük konusundaki kaygılarını dinlemek ve devrimin onlara olan desteğini tazelemek için çok sayıda sanatçı ve yazarla bir araya geldi. Bu buluşmadan en çok alıntılanan söz olan "İçinde devrim varsa, her şey. Devrime karşıysa, hiçbir şey" lafı çatışmacı bir tarzda yorumlanmıştır. Castro'nun o gün yaptığı konuşmadan daha az alıntılanan bölümse şöyledir: "Sanatçıdan yaratıcı gücünü en son seviyesine kadar geliştirmesini istiyoruz. Sanatsal yaratıcılık için uygun şartları sağlamak istiyoruz... çünkü açıktır ki, devrim daha fazla kültür ve daha fazla sanat anlamına gelmektedir."

mak içindi. Bu seferki davet çok daha kapsayıcıydı: Havana Kültür Kongresi. Sanatçılar, yazarlar, oyuncular, felsefeciler, psikiyatristler, teorisyenler, Vietkong gerillaları, kurtuluş teolojisi rahipleri, yerlilerin liderleri ve diğerleri bir kaos içindeki çift kutuplu dünyada yaşanan baskıları tartışmak üzere bir araya gelmişti. Küba başkentinde Che'nin görselleri her yerdeydi. İnsanlar onun hakkında gururla, alçak ya da yüksek sesle konuşuyorlardı. Yaşanan kolektif kayıp duygusu aşikârdı.

Che'nin küçük kız kardeşi Celia Guevara da katılımcılar arasındaydı. Arkadaş olduk; sokakları denizden ayıran, dalgaların çarpıp durduğu alçak duvarlar üstünde, *malecón*'da, birlikte uzun yürüyüşler yaptık. Celia, Rio de la Plata boyunca yaşayanlara özgü keskin *rioplatense** ironisiyle karışık, dingin bir acı içindeydi. Bir öğleden sonra içimizden bir grup Havana Libre'nin lobisindeydik, muhtemelen kongrede tartışılan konulardan biri üzerine konuşuyorduk. Celia, elinde bir tomar kesilmiş gazete kâğıdıyla tuvaletlerin olduğu taraftan gözüktü – o zamanlar tuvalet kâğıdı lüks oteller için bile lükstü. *Bohemia* dergisinden kesilmiş bir fotoğrafı işaret ederek, mizah, korku ve yas dolu bir ifadeyle, "Kardeşimin yüzüne kıçımı silemedim" dedi.

Bu erken ziyaretlerden ve ailemle birlikte adaya taşınacağımız 1969'dan çok daha önce Küba'dan ayrılmış olduğundan Che'yle hiç bir araya gelmedim. Taşınmamızın ardından farklı kardeşleri ve eşleriyle dostluklar kurdum; çocuklarını, kız ve erkek yeğenlerini, kuzenlerini tanıdım –bazıları çocuklarımla aynı okula gidiyorlardı– ve rastlantı eseri babasıyla, Don Ernesto Guevara'yla tanıştım. Yaşlı Guevara ikinci karısıyla Küba'da yaşıyordu ve ölünceye kadar da orada kaldı. Sonra Che'nin ilk karısı Perulu Hilda Gadea da iyi bir

(*) Arjantin ve Uruguay'ın bir kısmında kullanılan, İspanyolcanın bir diyalekti – ç.n.

dostum oldu. Guevara'ya 1952'de Latin Amerika'yı dolaştıkları ünlü motosiklet yolculuğunda eşlik eden Alberto Granado'yu da tanıdım. Fakat, yüzeysel ya da derin, bütün bu kişisel ilişkiler, İzlanda'dan Afrika'ya kadar herkese –çoğu zaman hakkında neredeyse hiçbir şey bilmedikleri– kahramanı çok yakından tanıdıklarını hissettiren tasarlanmış mit ortamının hızlıca baskın çıkmasıyla eridi gitti. Bu mitosu ortadan kaldırmak için Küba'da pek de yeterli olmayan bir çaba içine girildi ancak popüler coşku ve talimatlar bu hali bin kat arttırmaktan başka işe yaramadı.

Burada ele almaya çalıştığım şey, onca yıldır benimle birlikte olan o yakın ilişki hissi. Che beni büyülüyor. Sadece bir insan olarak ya da hakkında yarattığımız hikâyeler yüzünden değil ama bir çağın cisimleşmiş hali olarak: Çağımın. Daha sonra gelen kuşaklar için olduğu gibi, özellikle benim kuşağım için kimliğimize, düşlerimize, dayandığımız apaçık gerçeklere ve mücadele etmemize yol açan nedenlere ondan daha iyi örnek olabilecek tek bir isim yok. Bütün kuşakların söz konusu insana ve onun tarihine aşina olmasının ötesinde, dünyanın her yerindeki gençler onda ait olabilecekleri bir değer bulmaya devam ediyorlar.

Kritik anlarda birçok başarısızlık yaşamış olsa da, toplumu değiştirme çabamızda lider olarak Che'yi kabul eden bizlerin en derin arzularımızın ve en iyi niyetlerimizin sembolü olarak duruyor o. İleride, bir sembol olarak Che'nin günümüz toplumsal aktivistleri için ne anlama geldiği konusu üzerinde duracağım: Hâlâ uygulanabilecek tarzlar ile mücadele ve değişimde yeni ve daha yerinde modeller yaratmakta aslında ayak bağı olan tarzlar konusunda.

İstisnai birçok adamda ve kadında görüldüğü gibi, Che de çelişkilerle doluydu. Elbette hepimiz çelişkiler barındırıyoruz. Belki de söz konusu kişi ne kadar güçlü bir figür olursa iç çelişkileri de o kadar büyük ya da daha kar-

maşık oluyor. Zamana ve yere bağlı olarak sosyal kısıtlamalar bu tip insanlar üzerinde daha ağır etki ediyor; sıradanlığa ve ikiyüzlülüğe tepkileri de dramatik olabiliyor. Bu insani çalkantıyı politika, sanat, eğlence, spor ya da dinsel dünyadan abartılmış, destansı figürlerde gözden kaçırıyor ya da örtbas ediyoruz. Aramızdaki istisnaların adaletsizlikle doğrudan yüzleşmesini bekliyoruz. Che de doğal olarak böyle yaptı. Diğerleri yanında apaçık ortada olan ya da en pahalıya patlayan çelişkileri çabuk sinirlenmesi, aceleciliği ve başkalarında bulmayı umduğu ahlâki değerlere çok fazla güvenme eğilimiydi.

Che, toplumsal değişimi sevginin müthiş gücüyle eş tutan bir adamdı. "Déjeme decirle, a riesgo de parecer ridículo, que el revolucionario verdadero está guiado por grandes sentimientos de amor" (Gülünç gelme riski taşısa da söyleyeyim, gerçek devrimcinin rehberi kuvvetli aşk hisleridir).[2] Bu, şüphesiz onun en çok alıntılanan sözlerinden birisidir. Ancak tabii ki, büyük alevler tutuşturacak ateşli çağrılar da yapmış ve genellikle kişisel çıkarları için şiddeti hoş gören bir kimse olarak algılanmıştır.

Yazdıkları ve hakkında yazılan yüz binlerce sayfa, dokunaklı gözlem ve eylem örnekleriyle doludur: Astımdan ölen yaşlı bir kadın,[3] bir çocuk, bir yoldaş, gerilla kampına gelen bir köpek yavrusu.

İlgi çeken bir başka karakteristik özelliği de enternasyonalizmi, sınırları aşma hedefi, açlık ve yoksulluk neredeyse oraya gidip müdahalede bulunma iddiasıdır. Aristokrat, üst bir sosyal sınıftan gelen Arjantinli kendisini seve seve yoksul Guatemalalıların, Kübalıların, Kongoluların ve Bolivyalı-

2 Kitap boyunca yapacağım alıntılar Guevara'nın *Socialism and Man in Cuba* kitabından.

3 Guevara, Meksika'da geçirdiği aylarda, çalıştığı hastanede astımdan ölen fakir bir kadın için "La vieja Maria" [İhtiyar Kadın Maria] başlıklı dokunaklı bir şiir yazmıştı.

ların davasına adamıştı. Uluslararası meselelere müdahil olma arzusu bazen sorunlar yaratıyordu. Bunlar bazen gerilla savaşının temel kurallarına aykırı bir hale geliyordu. Ancak bana ilham veren şey, doğumla tesadüfen sahip olduğu şeylerin kendisini sınırlamasını reddedişi. Milliyetçilikten nefret ediyorum. Aşırı tezahürlerinin, birçok modern jeopolitik önyargılardan ve aldatmacalardan kaynaklandığını, epeyce çarpıtılmış bir yurtseverlik olduğuna inanıyorum. Uydurulmuş sınırlara karşı çıkan ve öğrenme, öğretme, paylaşma, acıları dindirme çabası içinde yüreğinin sesini dinleyen kişiden çok etkileniyorum.

Öte yandan, geçmişe dönüp baktığımızda açıkça ortada ki, Che'nin kendi idealizmi ve aşırı romantizmi Kongo ve Bolivya'daki mücadelesinin başarısızlığa uğramasında belirleyici olmuştur. Küba'da ülkelerini çok iyi tanıyan Kübalılarla birlikte ve onların komutası altında enternasyonalist bir savaş vermişti. İyi eğitimli, soluk benizli Arjantinli doktora devrimci savaşın başlarında bazıları kuşkuyla yaklaşmıştı. Konuşması bölge halkından farklıydı. Mizah duygusu ve patavatsızlığı beklenmedikti ve hiç alışılageldik değildi, hatta bazen saldırgancaydı. Sierra köylüleri tarafından kuşkuyla karşılanan komünist fikirleri çoktan benimsemişti. Ancak adanmışlığı, yiğitliği ve aşırı adalet duygusuyla kısa zamanda onu tanıyan herkesin gönlünü kazandı.

Daha sonraki mücadelelerinde de kararları veren tek adam oydu ancak bunlar çoğu zaman tek adamdan çıkmış gibi durmuyordu. Afrika'da bulunmasındaki içkin ırksal ve kültürel karşıtlıkları da hesaba katarak ve Latin Amerika'daki harekâtlarının son sahnesi olarak seçtiği And bölgesindeki eylemlerinin başarısızlığına zaten biraz değindim. Devrimi başka ülkelere de yayma konusunda duyduğu bitmek bilmez ihtiyaç vizyonunu gölgelemişti. Yerel kendini beğenmişliğin ya da insanların ihtiyaçlarının veya kendi mücade-

lelerini kendileri yönetme haklarının çok da farkında değildi. Birçok durumda muğlak vaatlere, güvenli olmayan bağlantılara, bozuk iletişim sistemlerine ve modası geçmiş donanıma çok fazla bel bağlıyordu. Daha uygun koşulların beklenmesi arzusu taşıyan ya da daha iyi şartların oluşması gerektiğinin altını çizen Kübalı ve diğer entelejansiyaya karşı dik başlılık göstermişti. Kadercilik (*fatalism*) noktasına varacak derecede inatçı birisi olabilirdi.

Che'nin çifte kimliğinin, efsanesinde de yaşıyor olması sürpriz değildir ve elbette her zaman pozitif biçimde değil. Küba'da yaşadığım yıllarda, okula giden her çocuk bordo renkli pantolonlarının ya da kazaklarının üstüne beyaz gömlek giyer ve "Pionero" üyesi olduklarını gösteren ("Öncüler" Komünist Gençlik'i oluşturan en genç gruptu) kırmızı bir fular takarlardı. Her sabah okulun bahçesinde sıraya girer ve ezberledikleri şu sözleri hep bir ağızdan tekrarlardı: "Pioneros por el comunismo, ¡seremos como el Che!" (Komünizmin öncüleri, Che gibi olacağız!) Bu slogan, erken yaşlarda adalet duygusunun aşılanması ve daha adil bir toplum inşa etmek için harcanan kolektif çabaya kendini feda etme anlamına geliyordu. Çocuklar, Katoliklerin tespih duasını ezbere okumaları ya da Müslümanların her cümleyi "İnşallah"la bitirmeleri gibi otomatiğe bağlanmış bir halde haykırıyorlardı bu sözleri. Bu yeminin, Che gibi olamayacaklarından gizliden gizliye korkan çocukları nasıl etkilediğini sık sık merak ederdim.

Guevara, sahip olduğu ahlâki değerlere verdiği önem ve kendisinden, başkalarından yüksek beklentiler içinde olmasıyla tanınırdı. Neredeyse doğumundan itibaren ciddi bir astım rahatsızlığı yaşadığını biliyoruz. Yaşamı boyunca sık sık ölüme yaklaştı, sadece statüko karşısında kendisini hemen her durumda düşürdüğü hallerle ve gerilla savaşının dramatik tehlikeleriyle yüz yüze gelmesi nedeniyle değil fakat aynı

zamanda sık sık görülen ve kendisini nefessiz bırakan ataklar yüzünden de kalbi çılgınca atıyordu. Şayet Che böylesi fiziksel engellere rağmen yaptıklarını yapabiliyorsa, şikâyet etmeye ya da geride durmaya kimin hakkı olabilir ki? Fakat gerçekten onun gibi olmak? Bu, gerçekleşmesi olanaksız bir hedef gibi gözüküyor.

Kahramanın, gündelik hayatla ilgili durumlarda ve kararlarda takındığı ilkeli tutum üzerimde derin bir etki bırakmıştır. Ben de astım hastasıydım; yakalandığım aşırı krizler her zaman aklıma "savaş alanlarında ilaç bulamayan Che'nin nasıl bir hayatı vardı" sorusunu getirirdi. Küba'da geçirdiğimiz yıllar boyunca, bakkaliye alışverişini seyrek de olsa karneyle yapmak zorlu bir iş haline geldiğinde, tıpkı komşularım gibi davranma kararlılığımda da onu örnek aldım. Karnede özel yiyecekleri ya da başka lüks şeyleri kabul etmeyi reddettiği birçok hikâye vardı. Belki de ona duyduğum bilinçsizce bağlılıkla ben de yabancılara özgü özel karneyi reddetmiştim. Tarihimizde, açıkladıkları prensiplere sadık kalan çok fazla lider örneği yok. Saymaya kalksam bir elin parmağını geçmez. Ho Chi Minh, özgürlüğüne kavuşmuş ve tekrar birleşmiş Vietnam'ın başkanıyken bile iki odalı mütevazı bir evde yaşıyordu. Nelson Mandela mütevazılık saçıyor. Che Guevara da özel ayrıcalıkları reddetmişti. Bu çerçevede aklıma gelenler sadece bu üçü.

Yine de, bahsi geçen gündelik hayata dair alışkanlıklar genel olarak liderlik hakkında bize ne öğretiyor? Toplumsal değişimi teşvik edici, kullanışlı bir örnek sunuyor mu? Devrimlerin nasıl başarıya ulaşacakları ya da sendeleyecekleri konusunda alınması gereken dersler var mı? Klasik erkek modeli, takip edilen yolu işe yararlık üzerinden değerlendirmektedir. Feminizm –ve 20. yüzyılın sonuyla 21. yüzyılın başında ortaya çıkan diğer bazı düşünsel yaklaşımlarsa– daha yatay örneklere değer vermeyi önermektedir.

Küba'daki ilk yıllarımızda, bütün adadaki okul çocuklarının her gün tekrarladıkları sloganı ben de tasvip ediyordum. İlan panolarında görülen coşku dolu kültürle uyum içinde gözüküyordu: Geri Dönmeden, Daima İleri; Biliyorsan Öğret, Bilmiyorsan Öğren; Ellerini Yıka veya Emirlerinizi Bekliyoruz Başkomutan. Yavaş yavaş –belki de çok yavaş– eskilerde kalmış ya da taklidi olanaksız bir örneği desteklemenin tehlikesini fark ettim. Che gibi olmaya dair her gün yapılan teşvik, çocukları ya da yetişkinleri ellerinden gelenin en iyisini yapmaları konusunda cesaretlendirmede yeterince etkili gözükmüyordu. Çıtayı erişilemeyecek yüksekliklere çıkarıyordu.

Komünist gençliğe örnek olarak, oğlumun arkadaşı ülkenin iç yörelerinden son derece alçakgönüllü bir genci hatırlıyorum. Başkanlık edeceği, öğrencilerin kopya çekmelerinin ele alınacağı bir toplantıda, kucağında bir sorun bulduğunu fark etmişti. Kendisi de kopya çekiyordu ve toplantıya başkanlık edecek ahlâki değerlere sahip olmadığını düşünüyordu. Suçunu itiraf etmeye karar verdi. Bu yüzden Üniversite Öğrencileri Birliği'nden atıldı. Birlik üyeleri, itirafının değerini ve diğer birçok niteliğini hesaba katmaktansa sadece bu hatasına odaklanmışlardı. Cezalandırma acımasızca ve kahrediciydi. Gözyaşları içinde bana gelip kollarıma atıldığı, hıçkırıklar içinde olan biteni parça parça anlattığı günü unutamıyorum. Utançla ve aşağılanmayla başa çıkmayı becermesi, okulda kalıp hayatını tekrar kurması o genç adamın başarısıdır. Ancak ben tektipçiliğe ve abartılı, amaçla bağdaşmadığını düşündüğüm bir cezalandırmaya tanıklık etmiştim.

Che'nin imajı bu tektipçiliği vücuda getirmişti.

1970'lerde Havana-Küba'dan bir evin içi,
duvarda Che ve Jose Marti posterleri.
(Foto: Grandal)

Çoklu Prizmalar

Ben bir feministim. Dolayısıyla, erkekleri olmaları gerekenden daha büyük bir noktaya getirmiş patriyarkanın hâlâ kadınlara hak ettikleri değeri vermediği, muazzam bir eşitsizlik içeren manzarada birçok olağanüstü kadının hayatından ilham almaya daha meyilliyim. Erkeklere baktığımda, onları cinsiyetçi bir bakış açısından değerlendiriyorum. Savundukları değerleri nasıl yaşadıklarını, kadınlarla ve çocuklarla nasıl ilişki kurduklarını, insani ilişkilerini nasıl idare ettiklerini ya da bunlarda ne gibi cesaret parıltıları gösterdiklerini dikkate alıyorum. Sahicilik ve küçümseyicilikten uzak bir duruş arıyorum –ki bu, onlar fark etmediğimizi düşünse de ya da biz öyle bir şey yokmuş gibi farz etsek de sıklıkla iletişimi koparıcı bir şeydir. Alışkanlık denilen şeyler eskidir ve yerleşmiştir. En az düzeyde olmasını beklediğimiz anlarda, hak sahibi olma duygusu boy gösterir. Kısaca, insanların –erkekler gibi kadınların da– gücü nasıl kullandıklarıyla ve paylaştıklarıyla ilgileniyorum. Bir erkek ele alınırken, çoğu zaman yüzeyin altı kazınır, tarihsel bir ana yerleştirilir ancak bunlar patriyarkal aşırılıklarını mazur göstermez.

Bu bağlamda Che'nin cazibe sahibi olması garip görünebilir fakat yine de benim ilgimi uyandırmaya devam ediyor. Onun yayımlanmış eserlerinin hepsini farklı zamanlarda tekrar tekrar okudum. Küba devrimi savaşına ait günlüklerini, Kongo'daki dehşet dolu mücadelesini ve benzer şekilde Bolivya'da ölümle neticelenen deneyimini inceledim. Kontrol etmek için epey uğraştığı duyguları yerine düşmanla çarpışırken tuttuğu yalın istatistiklere daha fazla önem veren ve seyrek yazan bir adamın yazılarının satır aralarından gerçek yüzünü tanımaya uğraştım.[1]

Ayrıca yandaşları ve karşıtları tarafından yazılmış, onaylanmış (sansürlü?) ya da Guevara'ya kendi malları gibi sahip çıkarken bazılarının dediği üzere onu kendi kaderine terk eden devrim tarafından reddedilmiş birçok biyografiyi okudum. Bazıları güzelleme dolu, bazıları en temel gerilla savaşı esaslarına uyulmaması karşısında haklı bir öfke taşıyan, onunla omuz omuza savaşanlar tarafından kaleme alınmış bir dizi kitap da okudum. Manasız önyargılar içeren, tarihsel incelemeleri yetersiz, romantize edilmiş ve tek boyutlu sunumlarıyla birçoğu beni farklı derecelerde hayal kırıklığına uğratan filmlerin başına oturdum. Bütün bu kaynaklar üzerinde, Che'nin faal olduğu dönemi, yerleri ve kültürleri aklımda tutarak kafa patlattım. Aynı zamanda yaptığı seçimlerin etkisini ve onları uygulama tarzını elbette feminist bir analizle değerlendirdim.

Önde gelen Che biyografileri içinde, bence en ciddisi –ve tabii ki en sevdiğim– Pacho O'Donnell'in *Che: La vida por un mundo mejor*'udur.[2] Kendisi de bir Arjantinli olan O'Donne-

1 Guevara, *Pasajes de la guerra revolucionario* (Küba'daki mücadeleye dair); *The African Dream: The Diaries of the Revolutionary War in the Congo* ve *El Diario del Che en Bolivia*. İkisi İspanyolca, biri İngilizce bu üç kitap her iki dilde bulunan birçok benzerleri arasından benim yararlandıklarım.

2 Pacho O'Donnell, *Che: La vida por un mundo mejor*, Mexico City, Plaza Janes, 2003.

ll, Guevara ailesiyle aynı sosyal çevreden birisi ve Che'nin kişisel ve sosyal kökenlerini anlıyor. Bir yazar olmasının yanında bir psikiyatrist olan O'Donnell, psikolojinin üzerinde çok fazla da durmadan, Che'nin eşsiz karakterini oluşturan değişik etkenlere göz atmamıza olanak sağlıyor. Bu kitaba ileride, Che'nin kökenlerinden ve gençliğinden söz ederken, tekrar döneceğim.

Che hakkında, onu tanıyanlar ya da onu tanıdığına inanmamızı isteyenler tarafından çok sayıda dilde, yüzlerce kitap yazılmıştır. Farklı zamanlarda tekrar tekrar okuduklarımdan biri Dariel Alarcón Ramírez'in ("Benigno") *Memorias de un soldado cubano: Vida y muerte de la revolución* kitabıdır.[3] Baştan sonra katıldığım bir kitap olmasa da dikkatli bir okumayı hak etmektedir. Zira Che'nin üç yıllık gerilla mücadelesinin tamamında bulunmuş ve Bolivya'daki trajediden sağ kurtulabilen az sayıdaki kişiden biri tarafından yazılmıştır. Benigno'nun tamamen savunmacı bir bakış açısı vardır ancak kitabı genel olarak oldukça açık ve neticede yürek burkucudur.

Devrimci savaşın erken dönemlerinde Fidel Castro'nun isyancılarına katılan Benigno, Sierra Maestra Dağları'nın uzaktaki ıssız bölgelerinden birinde yaşayan, okuması yazması olmayan genç bir köylüydü. Che onu kanatları altına aldı. Yaşça büyük olan, öğrencisine okuma ve yazma öğrettiği gibi eğitim alması için de sürekli teşvik etti. Savaşın bitmesinin ardından Benigno, Che'nin yardımcısı, koruması ve silah arkadaşı olarak kaldı. Akıl hocasına Kongo'da ve son olarak Bolivya'da eşlik etti. Benigno, CIA'in gerilla liderini öldürmesinden sonra dünyanın bir ucundan dolaşarak –Che'nin hayatına mal olan tuzaktan kurtulup, yaklaşık 1.300 kilometreden fazla yol yürüyüp, çoğu kişiyi durdura-

3 Dariel (Benigno) Alarcón Ramírez, *Memorias de un soldado cubano*, Barcelona, Fabula Tusquets, 2003.

cak engelleri aşarak– Küba'ya dönen yaralı, bir deri bir kemik kalmış beş kişiden birisiydi.

Benigno ve yoldaşları Küba'da kahraman olarak karşılandılar. Küba'nın –en azından resmî olarak– koşulsuzca desteklediği Latin Amerika'nın özgürleşmesi mücadelesinin efsanevi parçalarından biri ve insan üstü çaba onlarda vücut buldu. Sonraki birkaç onyıl boyunca sıra dışı hikâyelerini okullarda, iş yerlerinde ve mahalle toplantılarında anlattılar. Büyük kitlesel mitinglerde onur konuğu oldular. Devrim için çalışmaya devam ettiler. Benigno eğitimine geceleri devam ederek sonuçta üniversiteyi kazandı ve mezun oldu.

Benigno, diğer devrimci hareketlere yardım götürmek üzere yurtdışına çeşitli tehlikeli ve gizli yolculuklar da yaptı. Muhtelif isyancı mücadelelerde şanslarını denemek üzere ülkelerinden kalkıp gelen Dominiklileri, Nikaragualıları, Guatemalalıları, Uruguaylıları, Arjantinlileri ve hatta Meksikalıları[4] eğitmek üzere adanın batısında kurulan gizli bir kampın müdürlüğünü yaptı. Latin Amerikalı bu diğer devrimcilerle çalışmak, mücadelelerinin özünde var olan sorunların iç yüzünü ve Küba'dan aldıkları etkili desteğin boyutlarını anlamasını sağladı.

Benigno, düşmanla denk olmayan kuvvetlerle girdiği birçok savaşta hayatı pahasına savunduğu devrime karşı inancını yitirmeye başladı. Daha da doğrusu, Fidel Castro'ya olan inancını yitirdi. İdealize edilmesine karşı çıkmasına rağmen Che kahramanı olarak kalmaya devam ediyordu. Ancak Fidel'in Che'yi ve adamlarını Bolivya'da, en azından, kaderlerine terk ettiği hissine kapıldı. Küba başkanını, kendi hayatını da buna adadığı gibi, yıllarca devrimin değerleriyle eş anlama gelecek şekilde görmüştü. Kendilerini daima yetersiz eğitim almış olarak görenler gibi, onun için de baş-

4 Meksika, kıtada Küba'yla ilişki içinde olan tek ülke olduğundan Meksikalı gerillaların eğitimi büyük bir gizlilik içinde yürütülüyordu.

kalarının daha çok bildiğini ya da somut durumun kendisinin anlayamayacağı bir karmaşıklığını olduğunu farz etmek kolaydı. Nihai kararını geciktiren şey belki de buydu. Yine de içini kemiren iki şey, sonunda devrimi terk edip onca yılın sarsılmaz inancını inkâr ederek Küba'dan kaçmasına neden oldu.

Biri Bolivya harekâtının kendisiydi. Che ve devrimci birliği, gayretlerini gerçekçi bir biçimde sergileselerdi ne olurdu, ne olmazdı tartışmasının bitmek tükenmek bilmez yoruculuğuna hiç girmeden, tarihi bilen uzmanların üzerinde anlaştıkları birkaç soruna dikkat çekeceğim. Bunlar sadece Che'nin kendi hayatı üzerine verdiği kararları değerlendirmek açısından değil, aslına bakılırsa kendisiyle birlikte olan diğerleri üzerindeki etkileriyle de önemli.

Bir: Bolivya gerillasının lokasyonu. 1967'de Bolivya halkı yüksek bir politik bilince ulaşmıştı; bilhassa madenler devrimci faaliyetlerin kaynağı haline gelmişti. Ancak ülkenin Che'nin mücadele etmek için seçtiği kısmında seyrek nüfuslu yerli çiftçiler bulunuyordu. Bunların birçoğu, Che'nin ve birliğinin bilmediği, Quechua ya da Guaraní dillerinde konuşuyorlardı. Köylüleri harekete geçirerek başarılı bir devrimci hareketin çekirdeği haline getirmeye dayanan dönemin popüler teorisi *foco*culuğa[5] uygun olarak belirlenen yer, bir gerilla kuvveti yaratmak için yanlıştı.

Küba gizli servisinden kimseler, Fransız aktivist akademisyen Régis Debray[6] ve başkaları, ülkenin bir direnişi daha uy-

5 *Foco* teorisi, küçük bir gerilla birliğinin, halkla ilişki kurarak saflarına kattığı insanlarla zafer kazanabilecek bir "halk ordusu"na dönüşebileceği fikrine dayanıyordu. Bu teori, Bolivya'dan çok farklı koşullara sahip Küba'da işe yaramıştı.

6 Louis Althusser'in öğrencisi olan ve onunla birlikte çalışan Régis Debray (Paris, 1940), başka işlerinin yanında bir felsefe profesörüydü. 1960'lı yıllarda Latin Amerika Solu'nda mevcut doktrinlerin bir analizini içeren *Revolution in The Revolution* adlı kitabı yazdı. Kitap, Che Guevara'nın gerilla savaşı konusundaki el kitabının eşlikçisi haline geldi. Debray, Che ile Bolivya'da bir araya gelmişti.

gun biçimde destekleyecek nüfusa sahip ve çok daha uygun bölgelerini önermişlerdi. Bu yerlerin neden uygun olmadığına dair yüzlerce sayfa yazıldı. Belki de asla açıklanmayacak bilgiler elde olmadığı sürece, var olan verilere dayalı bir tahminde bulunmanın ötesinde bir şey yapamayacağımı hissediyorum. Ancak sonuç olarak karar verilen bölgenin çok kötü bir seçim olduğu konusunda kafamda hiçbir şüphe yok.

Ayrıca zaten başlamış olan bir gerilla savaşına istenilen yardımı gönderme –Laurent Kabila, Küba'dan Kongo'ya asker göndermesini istemişti– ya da Bolivya'da olduğu gibi davet edilmeyen bir yerde bir anda ortaya çıkma meselesi de var. Bolivya Komünist Partisi (BCP), silahlı mücadeleye destek konusunda gelgitler yaşıyordu ve bu tip bir savaşı uygun bulacak olsa bile, Che'nin kabul etmeyeceği biçimde, askerî liderliği elde bulundurmak isterdi. Sonuçta BCP, önemli kimi hususlarda baltalamalar yaparak gerilla hareketini terk etti.

İki: Gerilla savaşının şartları. Bolivya, 1952 devriminin bir sonucu olarak bir tarım reformu kanunu çıkarmıştı ve köylüler işledikleri arazinin sahibiydiler.[7] Bu bakımdan Che ve yoldaşları, yoksul çiftçilerin kendi topraklarına kavuşmaları için savaştıklarını ileri süremezlerdi. Tam tersine Bolivya ordusu, yerel halkı, gerillaların zaten onlara ait olan toprakla-

---

1967'de yakalandı, yargılanarak 30 yıla mahkûm edildi ancak 3 yıl sonra serbest bırakıldı. Fransa'da Mitterrand hükümetinde çeşitli görevlerde bulundu. Felsefedeki ana çalışma alanı, toplumda kültürel anlamların uzun dönemli aktarımlarının eleştirel bir teorisi olan medyoloji (*mediology*) üzerine. Ayrıca çeşitli otobiyografik kitaplar yazdı ki, biri de Bolivya'da yaşadığı deneyimleri içeriyor.

7 Victor Paz Estenssoro ve onun Ulusal Devrimci Hareketi (MNR), 1952 ve 1964 yılları arasında Bolivyalıların hayatında büyük değişiklikler yapmıştı. En önemlileri genel oy hakkı, kalay madenlerinin kamulaştırılması ve ücra köşelere kadar ulaşan tarım reformuydu. Madenciler etkili sendikalar kurmuş, köylüler ise arazilerine kavuşmuştu. Bu süreçte kazançları yerinde duruyor olsa da Amerika Birleşik Devletleri ve yerel oligarşik güçler devrimin hızını zayıflattılar. Bütün bu deneyim zaman zaman "tamamlanmamış devrim" olarak adlandırılmaktadır.

rı ele geçirmeyi planladığına inandırdı. Her durumda Che ve adamlarının etkinlik gösterdiği bölgedeki köylü sayısı çok azdı. Gerillaların onlarla bağlantı kurma denemelerine en iyi durumda kayıtsız kaldılar, genelde ise bunlara şüpheli ya da açıkça düşmanca yaklaştılar. Che'nin kendi günlüğü de dahil olmak üzere farklı kaynaklarda, gerillaların bölgede varlık gösterdiği tüm o 11 ay boyunca sadece bir çiftçinin gönülsüzce destek verdiği konusunda uzlaşma vardır. Birçoğu, yabancı işgalciler olarak gördükleri gerillaları ihbar etmiştir.

Üç: Küba'nın desteği. Che ve grubu Küba'dan iyice hazırlanarak (askerî eğitim, silahlar, para ve lojistik destek sözüyle) ayrılmalarına rağmen kısa süre sonra kendilerini hiç de konuksever olmayan bir bölgede ve başarılı bir savaşı sürdürmelerini sağlayacak bağlantılardan mahrum şekilde buldular. Çeşitli tarihçilere göre, ki Fidel de aynı görüştedir, gerilla lideri Bolivya Komünist Partisi'den tıpkı ekstra birlikler konusunda olduğu gibi, şehirlerde gerekli altyapıyı sağlayacakları sözü de almıştı. Durumun böyle olmadığı hızlıca ortaya çıktı.

BCP Genel Sekreteri Mario Monje, Che ve adamları Bolivya'dayken Küba'yı da, Sovyetler Birliği'ni de ziyaret etmişti. Bu ziyaretlerde yapılan gizli görüşmeler konusunda birbiriyle çelişen bilgiler vardır; zamanın geçişiyle birlikte kilit isimler öldüğünden, anılar solduğundan aslında neler olup bittiğinin sadece bir kısmı aydınlanmıştır. "Gerçekler" kadar çok çelişki vardır. Monje'nin, ülkesinde bir yabancının önderliğindeki bir mücadeleye müsamaha gösteremeyeceği konusunda Fidel'i bilgilendirdiği ya da Fidel'in satır aralarından bunu anladığı gibi.

Sovyetler'in, destek vermemesi için BCP liderine baskı yaptığına dair çok sayıda kanıt bulunmaktadır. Fidel'in kendisi de Sovyetler tarafından epey baskı altına alınmıştı, buna rağmen Monje'nin sözünü tutmasını sağlamak için uğ-

raşmıştı. Che, bölgeye varıp Monje'yle meşhur buluşmaları gerçekleşene kadar kendisinin ve yoldaşlarının ne kadar yalnız olduklarını bilmiyordu. Bu görüşmeyi ima ederek günlüğüne yazdıklarından BCP'yi daha fazla hesaba katmaması gerektiğini bildiği açıktır.[8] Ancak ondan sonra da gururu ve kararlılığı mücadeleyi bırakmasına izin vermemiştir.

Kısa süre sonra gerillaların bozuk telsizi artık çalışmaz oldu. Gerillaların, neden o zaman temini rahatlıkla mümkün daha iyi elektronik donanımları olmadığı konusunda birçok varsayım vardır. Sonra, Havana'yla tek gerçek ilişki olan bir bağlantıya, asla tatmin edici biçimde açıklanamayacak nedenlerle, Bolivya'dan ayrılması emredildi. Gerillaların izolasyonu tamamlanmıştı.

Çeşitli tarihçiler, Fidel'in Latin Amerika'da verilecek bir gerilla mücadelesini aktif biçimde destekleme konusunda kararsız olduğu sonucuna varmıştır. Bazıları, onun Che'yi kendi haline bıraktığını ileri sürer. Küba, o zamanlar Sovyetler Birliği'ne son derece bağımlıydı ve Sovyetler, bölgede kendi kontrolünün dışında gerçekleşecek başka bir devrim daha istemiyordu. Ben bu argümanların hiçbirine katılmıyorum. Bence, Fidel'in Che'ye yardımcı olabilmek için – yetersiz olsa da– elinden geleni yaptığına dair epey kanıt var. Che'nin Küba'dan son ayrılışında Küba lideri planlarını ertelemesi için ona yalvarmış ve hatta daha başarılı olunabilecek alternatif yerler ve zamanlama ortaya koymuştu.

Sovyetler'le devam ettirmek zorunda olduğu mecburi ilişkiye rağmen Fidel, 1960'lardan 1970'lere ve 1980'lerin erken dönemlerine kadar kurtuluş/özgürlük mücadelelerini destekledi. Bunlar, sağlam bir geçmişe ve deneyime sa-

8 Her ne kadar BCP, Che'nin gerillalarını resmen desteklemese de kimi üyeler partiden ayrılmış ve mücadeleye katılmıştır. Moskova'yı esas alan partideki Çin yanlılarının Moises Guevara adlı, Che'nin gerilla hareketini destekleyen (desteği genel olarak felakettir) birinin liderliğinde partiden ayrılmaları işleri daha da karmaşık hale getirmiştir.

hip özgün hareketler olsalar da bazı başarılar inanılmaz zorlu koşullara rağmen kazanıldı. Bu başarılardan bazıları kısa ömürlü oldu, bazıları kendilerini pekiştirmeyi başardı ve hatta bir ikisi ortaya devrimci hükümetler de çıkardı. Daha sonra oyuna başka güçler girse de Küba'daki başarılı devrim ve Çin'in devrimi kahramanca sürdürme çabası şüphesiz dünya çapında pek çok kurtuluş/özgürlük hareketini etkilemiştir.

Özellikle Şili'deki Movimiento de Izquierda Revolucionaria'yı ya da Devrimci Sol Hareket'i (MIR) ve hatta ülkedeki Halk Birliği hükümetini; Nikaragua'daki özgün Sandinista hareketinin ilk dönemlerini (FSLN); Uruguay'daki Tupamaro'ları; Arjantin'deki Halkın Devrimci Partisi'ni (ERP); Guatemala Ulusal Devrimci Birlik'ini ve El Salvador'daki Farabundo Martí Ulusal Kurtuluş Cephesi'ni (FMLN) kast ediyorum. Hatta Amerika Birleşik Devletleri'nde bile radikal Sol'dan çeşitli örgütler Che'nin davasını sahiplenmiştir. Weather Underground'un *Prairie Fire* adlı broşürde basılan ve birden ülkenin hemen her yerinde gözüken manifestosu da "Che'nin Bayrağı Altında" başlıklı bir bölümle başlıyordu.[9]

Küba kendisi de isyancı örgütler yaratmaya başlayınca işler karmaşıklaştı. Bu gibi örgütlerde gerilla grupları kendi ülkeleriyle sahici bağlantıları olmayan, Küba devriminin temsilcilerinden başka bir şey değillerdi. Elbette yerel bir devrimci örgüt içinde rekabet halinde olup parçalanmış, Küba'dan destek almak için birbirleriyle yarışan kimi hizip-

9 Weather Underground, ABD politik sahnesinde 1969'dan itibaren boy gösteren, Demokratik Toplum İçin Öğrenciler'den (SDS) ayrılan bir grup öğrencinin kurduğu radikal Sol bir örgüttü. Weather Underground'un amacı gizli bir devrimci parti kurarak ABD yönetimini devirmekti. 1970'li yıllar boyunca, kurumsal hırsların ve savaş çığırtkanlığının önemli sembollerini ortadan kaldırmayı hedefleyen bir dizi bombalama olayını üstlendiler. Bu saldırılardan önce insanların zarar görmemesi için daima uyarılar yapılıyordu. Vietnam'daki savaşın sona ermesinin ardından genel olarak Yeni Sol geriledi, Weather Underground ise radikal kanadın sesi olarak kaldı.

ler de vardı. Küba, bu gibi durumlarda hizipleri bir araya getirmeyi deniyor ya da aralarında en güçlü olduğuna inandığını tercih ediyordu.

Dört: Diğer devrimci hareketler. O yıllarda Küba'da eğitilen değişik ülkelerden neredeyse tüm isyancılar, birliklerde ve yenilgilerde muhtelif biçimlerde kendini gösteren bu tutarsızlıkları deneyimlediler. İşaret ettiğim gibi, Kübalılar tarafından kurulan ve ortaya çıkarılan hareketlerle, tamamen yerel hareketler arasında önemli farklar vardı. Ancak eğitim için adaya gelip kendi istekleri dışında çok uzun süre burada tutulan, başarı şansının çok az olduğu ya da hiç olmadığı olası en kötü koşullarda savaşmak üzere yurtlarına dönen yerel devrimciler arasında sıkıntılı örnekler de bulunuyordu.

Benigno, kitabında bu örneklere göndermeler yapıyor ve bence hatalı biçimde, bunlardan yola çıkarak genel bir politik değerlendirmede bulunuyor. Eldeki bulgularsa bana durumun tam tersi yönde olduğunu göstermekte. Her durum için ayrı ayrı kapsamlı araştırmalar yapmadan, bunların ne kadarının ele alınan örgütün kendi iç yapısından kaynaklanan sorunlar olduğunu anlamak, dönemin Kübası'ndaki çelişkileri ne kadar yansıttıklarını bilmek zordur. Yıllar boyunca onlarca gerillayla sohbet edip, birçoğuyla uzun uzun söyleşiler yaptıktan sonra, Benigno'nun bu hareketleri Küba'nın kasten başarısızlığa sürüklediği yönündeki iddiasını kabul etmem mümkün değil.

Che Guevara ve Fidel Castro, Havana, 1962.
(Foto: Oswaldo Salas)

BİRBİRİYLE ÇELİŞEN HİKÂYELER

Benigno, Pinar del Río'daki gerilla eğitim kampının müdürü olduğu sırada şu ya da bu ekip hakkında Fidel'le ve/veya Manuel Piñeiro'yla[1] sık sık görüşmek istemiş. Ancak onlar, Benigno'nun söz konusu ekiplerin planlarını hayata geçirebilmeleri için acilen yapılması gerektiğini düşündüğü toplantıları sürekli erteleyerek ya da iptal ederek onu baştan savmışlar. Nitekim Benigno aslında çıkarımlarını buna dayandırmaktadır. Che'yle ilişkisi sayesinde kendisini yoksulluktan ve umutsuzluktan kurtarmış bu adam; savaşta ve barışta onun yanında yer almış, dünyanın uzak köşelerinde onunla birlikte savaşmış bu adam; onun acımasızca öldürüldüğü olaydan sağ çıkmayı başarıp kendi uzun, maceralı ve inanılmaz kaçış öyküsünü yazmış bu adam kendini kullanıl-

1 Zaman zaman Barba Roja (Kızıl Sakal) olarak da adlandırılan Manuel Piñeiro Losada (1933-1998), Küba güvenlik birimlerinin başıydı. Latin Amerika'daki gerilla hareketlerine verilecek destekleri denetlemekle görevliydi. Orta yaşlarını sürerken Şilili bir siyaset bilimci olan Marta Harnecker'le evlendi. Harnecker'in 1970'li ve 1980'li yıllardaki Latin Amerikalı devrimciler için okunması şart olan, politik teori üzerine çok iyi broşürlerden/risalelerden oluşmuş bir kütüphanesi vardı. Piñeiro, 1998'de bir otomobil kazasında hayatını kaybetti.

mış hissetmeye başlamıştı. Hikâyenin ana temasından şüphelenmeye başlamıştı. Kendisine tam olarak katılmasam da Benigno'nun çıkarımlarının burada tekrar etmeye değer olduğuna inanıyorum. Zira bunlar müzmin bir muhalife ya da şeytanın avukatına değil, inandığı adamın yanında hayatını defalarca tehlikeye atmaktan kaçınmamış birine ait.

O, diğerlerinin aksine, uydurma anlatıların, Castro'yu ve Küba devrimini itibarsızlaştırmak amacıyla öne sürüldüğünü yeterince bilen birisiydi. Örneğin, sürgündeki ya da başka politik muhalifler tarafından tekrarlanıp duran masalın gerçek olmadığını biliyordu: Che'yi öldüren Castro değildi. Ancak olan bitenin Küba'nın iddia ettiği gibi gerçekleşmediğine de inanır olmuştu. Bizzat kendisi birçok tutarsızlığı tecrübe etmişti. Che'ye olan sevgisini ve saygısını muhafaza etti fakat Fidel'in hâlâ Sierra Maestra'da hayranlık duyduğu adam olduğundan şüphelenmeye başladı. Benigno'nun tutumu ve sonuçta ayrılması, Küba devrimi yanlıları tarafından son derece çirkin ve kabul edilemez biçimde eleştirilmiştir. Bu yandaşların tam bir biat dışında hiçbir şeye toleransları yoktur. Bana göre ise sadakat, doğru sorular ifade edilebilmesine müsaade ettiği zaman daha da değer kazanır.

Küba'nın Amerika'daki devrimci hareketlere desteğinin, hele ki birinin başında da eski silah arkadaşının bulunmasının, Fidel'i zor bir duruma düşürdüğü açıktı. Sovyetler dayatmacıydı. Küba için, Sovyetler Birliği'nin Amerika Birleşik Devletleri'yle olan istikrarsız ilişkilerini cambazlıkla yürütmediği ve üstelik önemli ölçüde yardıma ihtiyacı olan Afrika'da rol almak daha kolaydı. Fakat tarih, Küba'nın Latin Amerika'da da ideallerine sadık kalmayı becerdiğini gösteriyor diye düşünüyorum.

Fidel'in, Bolivya'daki altyapı daha iyi bir hale gelinceye kadar adadan ayrılmaması için eski dostunun aklını çelmeye uğraştığına dair kanıtlar da var. Beklemeyi ya da başka se-

çenekleri değerlendirmeyi önerdiği muhtelif mektuplar bulunuyor. İki adamın, Che'nin son ayrılışının arifesinde Pinar del Río bölgesindeki eğitim kampında yaptıkları bir görüşmeye dair dokunaklı aktarımlar da mevcut. İkilinin ne konuştuklarını duyamayan ancak el kol hareketlerini görebilen bu görüşmenin tanıkları, kuvvetli bir kucaklaşmayı takip eden uzun bir sessizlikten, daha sonra da Fidel'in ayağa kalkıp yürüyüp gitmesinden söz ediyorlar. Kabullenmeyi gösterdiği gibi ebedi bir dostluktan da geriye kalan görüntü.

Che yerinde duramayan, sabırsız biriydi. Kongo'da yaşanan fiyasko ağır bir darbe olmuştu.[2] Aklını ve enerjisini Küba'daki dönüşümün hizmetine sunmuş ve artık orada yapacak fazla bir şeyinin kalmadığını hisseder olmuştu. Uzun zamandır içinde büyüttüğü hayalinin, Latin Amerika'nın kurtuluşuna girişmenin özlemi içindeydi.

Benigno'yu çileden çıkarmaya başlayan bir başka unsur ise –tekrarlamak gerekirse bunlar bir bütün olarak Fidel ve Küba devrimi hakkındaki değerlendirmeleridir, Che hakkındaki hissettikleri değil– hükümette ve parti yetkilileri arasında gördüğü yolsuzluklardır: Hâlâ yoksulluk ve kıtlıkla boğuşan bir ülkede çalınan kaynaklar, lüks konaklar ve diğer imtiyazlar. Benigno, Küba'nın Angola'da yürüttüğü mücadeleye de katılmıştı ve Küba uçaklarının adaya fil dişleri, değerli taşlar, Angola'ya ait araç gereçler ve başka egzotik şeylerle dolu olarak dönmesi üzerine öfkeli satırlar kaleme aldı. Bunların Angola halkından yağmalandığını ve çoğunun Kübalı liderlerin evlerinin ya da bu liderlerin ve yabancı çalışanların alışveriş yaptığı ucuzluk mağazalarının yolunu tuttuğunu ileri sürdü. Benigno'nun bu gibi yağmacılık-

2 Laurent Kabila'nın doğu Kongo'ya askerî yardım çağrısına 1965'in Nisan ve Kasım ayları boyunca Che ve sevk edilen yüzden fazla Kübalı gerilla cevap verdi. Oradaki varlıkları iyi saklanan bir sırdı. Che, olaya onların da dahil olmasının bir felakete yol açtığını net şekilde anlayınca Kübalılara geri çekilme emri verdi.

lardan ya da yolsuzluklardan dolayı Fidel'i kişisel çıkar sağlamakla suçlamadığını belirtmek önemlidir. Diğer yetkililere değinir ama tek adama asla. Ancak Küba'da –doğru ya da yanlış– uzun zamandır Fidel'in olan biten her şeyi bildiği kanaati hâkimdir. Popüler algı, bir şey olduysa Fidel'in bunun olmasına izin verdiği ve göz yumduğu ya da olaya dahil olduğu yönündedir.

Benigno, Afrika'da savaşıp –sadece Angola'da değil diğer ülkelerde de– kendilerini hevesle feda eden binlerce Kübalı'dan ve Kübalı ölülerin kahredici çokluğundan da ayrıca dokunaklı biçimde söz ediyor. Eşitlikten yana olduğunu ilan eden bir sistemde büyük çoğunluk kendilerini ülkelerinde ya da enternasyonal görevlerde feda ederken bir grup azınlığın çalıntı bir lüks içinde yaşadığını fark etmeye başladığını söylüyor.

Küba'daki yozlaşmayı biliyorum. Orada ailemle birlikte yaşadığım on bir yıl boyunca da, Küba'ya gidip gelmeye başladıktan sonra da bunlara tanık oldum. Üzüntü vericiydi, çoğu defa suç olan şeylerdi. Ancak ben bunları çok fazla fedakârlık yapmış ve uzun zamandır mahrumiyet yaşayan insanlar bağlamında değerlendirmeyi denedim. Devrimin kanun önünde eşitlik, kaynakların eşit dağıtımı, sağlık hizmetleri, eğitim, sürdürülebilir tarım, barınma, bilim, spor, sanat ve onur, dayanışma gibi ölçülemez alanlarda getirdiği muazzam ilerlemeler çarpıcı kazanımlar olarak duruyor. Bence, daha adil bir toplum kurma yönündeki etraflı çabalar bu gibi ciddi fakat ara sıra görülen kusurlara ağır basıyor.

Elbette koca evini Afrika leoparı derileri ya da fil dişleriyle donatmak için çalan bir hükümet yetkilisiyle, ailesine biraz daha fazla yiyecek götürebilmek için karaborsaya takılan veya dalavere çeviren kadın/erkek sıradan bir çalışan arasında önemli fark bulunur. Benzer bir ayrım Birleşik Devletler'de, tek eliyle sıradan vatandaşların birikimleri olan milyonları

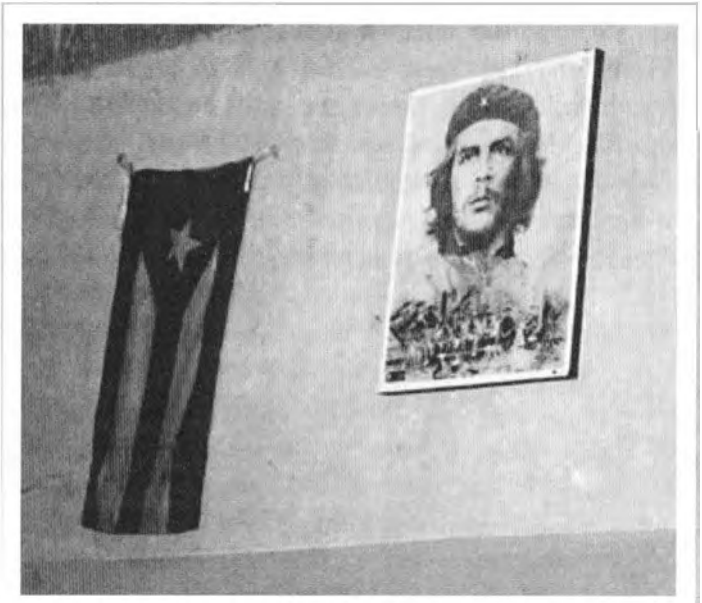
çarçur eden büyük bankerlerle boş bir eve taşınan evsiz bir aile arasında da yapılabilir. Küba'daki yolsuzluğun, Birleşik Devletler'de ya da başka birçok ülkede yaşanılanların yanına bile yaklaşmadığını düşünüyorum. Diğer yandan, adalet için savaştığını iddia edenler arasında böyle davranışları mazur görmek de mümkün değil.

Che üzerine düşünmekten kopmuşum gibi gözükebilir. Ancak bu söz ettiklerimiz, sadece Benigno'nun Küba devrimine (ve Che'nin önderliği ve hedefleriyle alakalı kendi hikâyesine) sırtını donmesi anlamında değil aynı zamanda farklı gerilla simaları ve Ernesto Guevara olan adam açısından da önemli değerlendirmeler. Che'nin her türlü lüksü reddetmesi ve kendisinin ya da ailesinin bu tip imtiyazlardan yararlanmasına izin vermemesi örneği, yolsuzluktan duyduğu endişenin ve bunun Küba'daki toplumsal değişimi nasıl kemirebileceğinin altını çizmekte.

Che, kapitalist ve tüketime önem veren nesilleri değiştirmenin zor olacağını biliyordu. Kapitalist ekonomi bilimine aşina olduğu kadar Sovyetler Birliği'nde, Çin'de ve diğer sosyalist ülkelerde uygulanan teorilerin de gayretli bir öğrencisiydi. Sovyet modelinde gördüğü sorunlar üzerine uzun uzun yazmış ve konuşmuştu. Küba'dan çok daha büyük olsa da, Çin de fazlasıyla tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olduğundan, Çin modelini çok daha uygulanabilir bir çözüm olarak görüyordu. Ayrıca Vietnam'daki çözümleri de ilginç buluyordu. Ancak Che, Küba'yı kapitalizme bağımlılıktan kurtarmak için kendi reçetesini yaratmak, ülkeyi daha farklı alanlara da yönelmiş ve eşitlikçi bir ekonomiye ulaştırmak için sürekli çalışıyordu. Hiç kuşkum yok, yaşasaydı, doymak bilmez şekilde başka modelleri de inceler ve başka çözümler keşfederdi.

Onun ahlâk anlayışına dair sayısız hikâye vardır. Kendisinin onayı olmadan ailesinin fazladan tayın aldığını fark

edince –onu öfkelendiren ve utandıran bir durum olmuştu– buna derhal son vermişti. Bir keresinde ofisindeki akşam yemeğinde ünlü bir misafiri ağırlarken, bakanlıktaki aşçıbaşının ona da aynı yemeği getirdiğini görünce bunu öfkeyle reddetmiş, her zaman yediği basit yemeği tercih etmişti. Sanayi bakanıyken ve Merkez Bankası müdürüyken, hiçbir insandan beklenmeyecek bir düzende saatlerce çalışmıştı. Artık kendisinin temposuna ayak uyduramayacaklarını söylediklerinde onunla birlikte çalışanların çalışma saatlerini kısaltmayı kabul etti: Sabah 7'den ertesi gün 1'e kadar! Başkalarının ikramiye karşılığı yaptığı işlerde, ikramiye kabul etmeden daha da fazlasını yapmanın tutarlı bir örneğiydi. Devrimcilerin bir ton fedakârlığı ve kanaatkârlığı yerleştirmek/pekiştirmek zorunda olduklarına ve her durumda bu çabada birinci olmaları gerektiğine inanıyordu.

Bir duvarda Küba bayrağı ve Che posteri, Havana-Küba, 1990'lar.
(Foto: Margaret Randall)

"KÜBA'DA SOSYALİZM VE İNSAN"

Che'nin Uruguay'da yayımlanan etkili haftalık sol dergi *Marcha*'nın editörü Carlos Quijano'ya[1] 1965'te yazdığı "El socialismo y el hombre en Cuba" ("Küba'da Sosyalizm ve İnsan")* başlıklı mektubuna dair başkalarının neler yazdıklarından yola çıkmak istiyorum. Bugün Che'nin düşünceleri değerlendirilirken sayısız kaynağa ulaşılabilir. Guevara önemli uluslararası konuşmalar yapmıştır: 1961'de Punta del Este-Uruguay'da Amerikan Devletleri Örgütü Amerikalararası Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nde ve 1964'te Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda. Her ikisi de gelişmekte olan uluslar üzerindeki emperyalist egemenliğin, Küba'nın dünyadaki yerinin ve her yerdeki insanların değişim özleminin iç yüzünü ortaya koymaktadır. Comandante Guevara, Punta del Este'de artık benimsediği yeni ülkesinin durumunu tam olarak temsil etmişti. BM'de ise resmî politikaların bir mik-

1 Carlos Quijano (1900/Montevideo, Uruguay-1984/Mexico City) önemli bir Latin Amerikalı entelektüeldi. Haftalık *Marcha* dergisini 1939'da kurmuş ve 1974'te Uruguay'daki askerî diktatörluk tarafından kapatılıncaya kadar derginin yayını kesintisiz şekilde sürdürmüştü. Quijano sürgünde öldü.

(*) *Küba'da Sosyalizm ve İnsan*, çev. Çiğdem Öztürk, Everest Yayınları, 2007 – ç.n.

tar dışına çıkmış, bu nedenle Küba'ya dönüşünde Fidel'in şiddetli eleştirilerine maruz kalmıştı.

Diğer zengin kaynaklar Che'nin tuttuğu üç mücadele günlüğüdür (Küba savaşına ait olan, Kongo'daki günlerine ait olan ve Bolivya'daki son gerilla girişimine dair olan). Bunlar, gerilla savaşı sanatına dair çoğaltılmış diğer yazdıklarıyla birlikte, onun gayrinizami harbe dair stratejik ve taktik fikirlerini etraflıca anlamamıza olanak verir. Bunlara ek olarak, başkalarının onunla eğitimden ekonomiye ve işe kadar çeşitli konularda yaptığı çok sayıda önemli konuşma ve söyleşi, deneme yazıları bulunmaktadır. Che, bu alanlardan hiçbirinde akademik eğitim almamıştı fakat doymak bilmez derecede meraklıydı, epey tecrübe biriktirmişti, geniş bir yelpazede okuyordu ve keskin bir analiz yeteneği vardı.

Popüler kültürdeki Che bir fikir adamı olmaktan ziyade bir eylem adamıdır. Zaman geçtikçe, hayatı üzerine çalışanlar bile onun düşüncelerinden ziyade verdiği gerilla mücadelesine odaklanma eğilimindedirler. Ancak Che orijinal bir düşünürdü ve toplumu değiştirme çabasının özünde var olan sorunları kavrayabilmemiz için bir hayli katkıda bulunmuş birisiydi. Ona göre sömürü geçmişte kalmış bir şeydi ve insanlık artık gerçek potansiyeline erişebilirdi. Onun gücü öncelikle bir iş yaparken aldığı risklerden fakat geleneksel teoriyle eli kolu bağlanmış hissetmemesinden geliyordu. Deneyimi ve analizleri müthiş biçimde kaynaştırdığı açıktır.

Yazıldığı tarih 1965 olduğu için "Küba'da Sosyalizm ve İnsan"a tam olarak odaklanmak istiyorum. Che'nin, oluşum yılları artık geride kalmıştı. Dünyayı epeyce görmüştü; çok sevdiği kıtanın başkentlerini ve arka planda kalan yerlerini hem isimsiz bir genç olarak hem de iktidarı ele geçirmiş bir devrimin temsilcisi olarak. Savaş alanlarında ve yeni toplumun yaratılması sırasında akıl almaz deneyimler kazanmıştı. Son planı –Bolivya'daki gerilla cephesi– hâlâ proje olarak

duruyordu. Che'nin bu mektuptaki gözlemleri, varabileceği en büyük denge noktalarından birine ulaşmışken, hayatının en önemli dönemlerinden birisindeyken yapılıyor. Afrika'dan dönen bir uçakta kaleme alınmış olsa da biriktirdiği bilgeliği epeyce kapsıyor. Bu mektup onun en büyük yazılı mirası gibi geliyor bana. Benim kuşağım için elbette sembol olmuş bir metindi.

Che, devrimci dönüşüm üzerine düşünen birçok kişiyi sıkıntıya soktuğunu bildiği bir konu üzerine konuşarak başlar: Sosyalizmde, devletin bireyselliği yok edeceği korkusu. Küba'nın yakın tarihine, gerilla aşamasında bir tarafta öncü liderler diğer yanda sıradan halk kitlelerinden başka bir şeyden oluşmayan nüfusa göndermelerde bulunur. Sıradan halk kitleleri çoğunlukla cahil ve halinden memnundu fakat öncüler sosyal yardımlarla ve örneklerle onları bir araya getirebilirlerdi. Bunlar, *foco* teorisini besleyen ve genel olarak gerilla savaşı şartlarına son derece uygun düşen fikirlerdir.

Che, meydan okumanın yeni tipte bir hükümetin oluşumunu doğurduğu, adalet idealini ve insanların ihtiyaçlarına duyarlılığı rehber alan Küba'daki isyanı ve zaferden sonraki aylarda yaşananları takip eder. İşin başında böylesi bir toptan politik, ekonomik ve sosyal revizyonu çekip çevirebilecek; keskin zekalı, anlaşılır ve karizmatik bir figürün bulunmasının önemini vurgular. Küba'da bu lider Fidel Castro'ydu.

Ancak Che neredeyse hemen, böyle bir lider ve kitleler arasında daha önemli aktörün kitleler olduğunu belirterek bizi şaşırtır. Bir lideri basitçe takip eden insanlar toplumu değiştiremezler; sadece bu inanç verilmiş insanlar bunu başarabilir. Che, bireylerin devlete itaatinden söz edenlerin, yüzeysel bir bakışla, haklı olduklarını yazar. Ancak devletin kaçınılmaz şekilde hatalar yapacağını ve bu hataların her birinin genel şevki ve desteği azaltacağını da gösterir. Dolayı-

sıyla kitlesel eylemler liderliğin yanlışlara düştüğü noktaları kontrol etmek açısından gereklidir.

Che, manipüle ettiklerine her zaman ayan beyan gözükmeyen kapitalizmin yasalarından da söz eder. Bu insani olmayan sistemde başarının uzak olduğunu, ona ulaşmanın tek yolununsa başkalarının başarısızlığı üstünde yükselmek olduğunu yazar. Yeni toplumun oluşumunda geçmişin zorlu bir rakip olduğunu söyler:

> Kuruluş aşamasındaki yeni toplum, geçmişle zorlu bir mücadeleye girmelidir. Bu mücadele sadece, bireyin tecridine odaklanmış, sistematik bir eğitimin kalıntılarını taşıyan bireysel bilinçte değil, piyasa ilişkilerinin varlığını sürdürdüğü bu geçiş döneminin benzer karakterini de hesaba katarak yapılabilir. Meta, kapitalist toplumun ekonomik nüvesidir; var olduğu sürece etkileri üretimin örgütlenmesinde ve kaçınılmaz olarak da bilinçte hissedilecektir.
>
> Geçiş dönemi, Marx'ın şemasında, kendi iç çelişkileri tarafından parçalanan kapitalist sistemin yıkıcı dönüşümünün sonucu olarak tasavvur ediliyordu; daha sonra gerçekte, Lenin'in bir öngörüsü olarak, zayıf halkaları oluşturan ülkelerin emperyalist zincirden nasıl koptuğu görüldü.
>
> Bu ülkelerde kapitalizm, şu ya da bu şekilde, halkın üzerinde etkisini hissettirebilecek kadar gelişmişti; ancak sistemin çökmesinin nedeni, her tür çözüm şansını yitirmiş kendi iç çelişkileri değildi. Dış bir baskıya karşı yürütülen özgürlük mücadelesi; ezilenler üzerinde ayrıcalıklı sınıfların baskısının artması sonucunu doğuran, savaş gibi sıra dışı gelişmelerin yarattığı sefalet; yeni sömürgeci rejimleri yıkmayı hedefleyen özgürlük hareketleri zincirden kurtulmanın bilinen faktörleridir. Gerisini bilinçli eylem tamamlar.[2]

2 Bu bölümde yer alan bu ve sonraki alıntılar Guevara'nın "El socialismo y el hombre en Cuba" kitabındandır (*Obra completa* (*Toplu Eserleri*), Havana: Casa de las Americas, 1997). [*Küba'da Sosyalizm ve İnsan*, çev. Çiğdem Öztürk,

Che, toplumsal değişimlerde bireyin rolü konusuna geri döner:

> Şimdi de kişiliğin, başka bir ifadeyle tarihi yazan kitlelerin önderi olarak insanın oynadığı rolü açıklamak isterim. Sözü edilen bizim deneyimimizdir, yoksa izlenmesi önerilen bir yol değil. (...) Burada sözü edilen, bir kişinin ne kadar et yemesi gerektiği ya da bir yıl içinde kaç kez kumsalda dolaşabileceği ya da mevcut maaşıyla dışardan gelen güzelliklerin ne kadarını alabileceği değildir. Burada sözünü ettiğimiz, tam olarak, bir bireyin, içinde taşıdığı zenginlikle ve üstlendiği sorumlulukla kendini eksiksiz hissedebilmesidir.*

Dogmatizme ilişkin olaraksa Che bundan kaçınmanın ilk olarak ve her şeyden önce lider kadronun, herkesin sahip olamayacağı ayrıcalıkları reddetmesine bağlı olduğu konusunda son derece nettir.

> İçinde bulunduğumuz durum elbette tehlikelerle dolu. (...) İçinde bulunduğumuz durumda, çocuklarımızın sıradan insanın çocuğuyla aynı şeylere sahip olması ve onlarla aynı şeylere ihtiyaç duymasıyla yetindik. Ailemiz de buna anlayış göstermeli ve bunun için savaş vermeli. Devrim insanla gerçekleşir ama insan günbegün devrimci ruhunu keskinleştirmelidir.**

Che, sanattaki dogmatizm konusunu da ele almıştır. Sanatsal yaratıcılık konusunda söyledikleri o dönem için çığır açıcıdır:

> Devrim iktidarı ele geçirdiğinde, sisteme boyun eğenlerin tümü topluca kaçtı, geriye kalanların önünde, devrimci ol-

Everest Yayınları, 2007, s. 7-8. Söz konusu kitaptan yapılan diğer alıntılarda da Öztürk'ün çevirisi kullanılacaktır – ç.n.]

(*) *Küba'da Sosyalizm ve İnsan*, s. 22 – ç.n.

(**) *Küba'da Sosyalizm ve İnsan*, s. 24-25 – ç.n.

salar da olmasalar da yeni bir yol açıldı. Sanat araştırmaları yeni bir ivme kazandı. Şüphesiz, güzergâhlar aşağı yukarı daha önceden belirlenmişti ve kaçış kavramının anlamı, özgürlük sözcüğünün ardına gizlenmişti. Devrimciler bile, burjuva idealizminin bilince yansıması olan bu tavrı birçok kez sergilediler.

Benzer süreçlerden geçmiş ülkelerde, abartılmış bir dogmatizmle bu eğilimlerle mücadeleye girişildi. Genel kültür neredeyse bir tabu haline geldi; doğanın biçimsel ve tam bir temsilinin, kültürel amaçların en üst noktası olduğu ilan edildi. Bu daha sonra, gösterilmek istenen toplumsal gerçeğin, çatışma ve çelişkinin neredeyse hiç olmadığı, yaratılmaya çalışılan ideal toplumun mekanik bir temsiline dönüştü.

Sosyalizm henüz genç ve hataları var. Biz devrimciler çoğu kez yeni insanı, alışıldık ve yaygın olanlardan farklı yöntemlerle geliştirme görevini yerine getirecek, entelektüel becerinin ve bilincin eksikliğini hissediyoruz. Bu alışıldık, yaygın yöntemler, onları yaratan toplumun etkilerine maruz kalıyor. (Bu noktada biçim ve içerik arasındaki ilişki bir kez daha karşımıza çıkıyor.) Büyük oranda bir sapınayla karşı karşıyayız ve maddi yapının sorunları bizi içine çekiyor. Büyük otorite olmanın yanı sıra büyük bir devrimci otoriteye de sahip olan sanatçı yok. Partidekiler bu görevi ele almalı ve temel amaca ulaşmanın yollarını aramalılar: Bu amaç ise halkın eğitilmesidir.

Hal böyle olunca herkesin, başta bu işi meslek edinmiş bütün memurların anladığı basit sanat biçimlerinin peşine düşüldü. Özgün sanat araştırmaları bir kenara bırakıldı ve genel kültür, bugünün sosyalistine ve geçmişin ölüsüne (ki bu sebeple tehlikeli değildir artık) sahip çıkma eylemine indirgendi. İşte böylece geçtiğimiz yüzyılın sanatının temelleri üzerine oturan sosyalist gerçekçilik doğdu. Fakat

19. yüzyılın gerçekçi sanatı da sınıfa aittir, hatta tam anlamıyla kapitalisttir, belki de 20. yüzyılın bu dekadan sanat anlayışı, yabancılaşmış insanın büyük acısının saydamlaştığı yerdir. Kapitalizm, kültür alanında kendinden verebileceği her şeyi verdi (...) Fakat işe yarar tek reçete neden sosyalist gerçekçiliğin donuk biçimleri içinde aranıyor? Sosyalist gerçekçiliğin karşısına "özgürlüğü" koyamayız, çünkü henüz yok ve yeni toplumun gelişimi tamamlanana kadar da var olmayacak. Fakat sakın 19. yüzyılın ilk yarısından sonraki her tür sanatsal formu, aşırı gerçekçiliğin papalık kararnamesiyle mahkûm etmeye kalkmayalım. Çünkü, bugün doğmakta ve kendini inşa etmekte olan insanın sanatsal ifadesine deli gömleği giydirerek, geçmişteki Proudhon'cu yanlışa düşmüş oluruz.*

Bir şair ve sanatçı olarak, dönemin toplumsal eylemcilerine baktığımda bu analizi öngörülü buluyorum. Ne yazık ki, hâlâ geçerliliğini koruyor.

Che, bazılarını aktaracağım, bir dizi özlü değerlendirmeyle mektubu bitirir:

Biz sosyalistler daha özgürüz, çünkü eksiksiziz; eksiksiziz, çünkü daha özgürüz.

Tam özgürlüğümüzün iskeleti kuruldu, tek eksik kanlı canlı bir vücut ve giysiler; onu da yaratacağız.

Özgürlüğümüz ve onun için her gün verdiğimiz mücadele kan rengindedir ve fedakârlıklarla doludur.

Fedakârlığımız bilinçlidir; inşa ettiğimiz özgürlüğün bedelidir.

Yürünen yol uzundur ve bir bölümü belirsizdir. Biz kendi sınırlarımızı tanıyoruz. 21. yüzyılın insanını bizler, kendimiz yapacağız.**

(*) *Küba'da Sosyalizm ve İnsan*, s. 17-19 – ç.n.

(**) *Küba'da Sosyalizm ve İnsan*, s. 26 – ç.n.

Bu mektuptan uzun alıntılar yapmamın, üzerine bu kadar konuşmamın nedeni, özellikle insani yaratıcılık ve sanat konularında Guevaracı düşüncenin önemli çekirdeklerini barındırdığına inanmam. Bu parçaları çevirirken, Che'nin diline sadık kalmaya özen gösterdim.* Metnin kendisi gibi başlığında da kadınlara da yer vermemesi benim için elbette sıkıntılı.** O tabii ki, kadınları da kastettiğini ileri sürerdi. Ancak son derece zengin bir dil yeteneği olan birisi için bu, hiç de ikna edici bir argüman sayılmaz.

Bu önyargıyı tarihsel dönemi içinde ele alarak akla uygun hale getirmeye çalışabilirim. Feminizm dildeki cinsiyetçi imalara karşı kamuoyunun dikkatini henüz çekememişti. Yine de Che'nin bu bakımdan zamanının ötesine geçmeyi başaramamasından duyduğum hayal kırıklığını belirtmeliyim. Birçok bakımdan zekası ışıl ışıl parıldayan birinin, insanlığın sadece yarısına seslendiğini fark etmemesi bana üzüntü veriyor. Tıpkı birçok başka büyük yaratıcı insanda olduğu gibi, onun sözlerinin de kıymetli kısımlarını alıp, aslında zaten var olması gerekenin yokluğuna yas tutuyorum. "Küba'da Sosyalizm ve İnsan"da kıymetli birçok şey buluyorum.

Fakat aynı zamanda, mektubun yazıldığı dönemde birçok güçlü kadının –ben de dahil– bu gibi metinlerde yer almadığımızı anlamayışımıza da yas tutuyorum. Bizi tarihin dışında bıraktıklarının hiç farkında olmadan bunları yalayıp yuttuk, yaşadığımız dünyaya dair analizlerini kabul ettik. Ah,

---

(*) *Küba'da Sosyalizm ve İnsan* kitabından yapılan alıntılarda, daha önce de belirtildiği gibi, yazarın çevirisi değil Türkçe baskıdaki çeviri kullanılmıştır – ç.n.

(**) Che'nin metninin orijinal başlığı olan "El socialismo y el hombre en Cuba"daki "hombre" ve İngilizce çevirisindeki "man" ("Socialism and Man in Cuba") sözcükleri İspanyolca ve İngilizcede aynı zamanda "erkek" anlamına da gelmektedir. Metin Türkçeye "Küba'da Sosyalizm ve İnsan" başlığıyla çevrildiğinden İspanyolca ve İngilizcedeki gibi çift anlamlılığa uygun bir okuma söz konusu değildir – ç.n.

bu derece önemli bir mektubun başlığında açıkça kadınları anmamasının bir hata olduğu konusunda Che ile ağız dalaşına girmeyi ne çok isterdim.

Sadece birkaç yıl sonra, ideolojide ve mücadelede, düşüncede ve dilde tüm bu fikirleri ifade edebildiğimiz bir yenilenme dönemine girdik. Bizzat kendimin feminizmle kurduğum ilk temasları ve bunların beni nasıl kökten değiştirdiğini hatırlıyorum. Küba'daki ilk yıllarımda sokaklarda küfürlü şekilde bağırıp çağıran erkekleri sık sık durdurup sövüp saymama haklarına meydan okurdum. Annelerinin yüksek sesli yakınmalarından utanan gençlik çağındaki kızlarım benimle dışarıya çıkmak istemezlerdi. Çok sonraları bu tip davranışlarımı takdir etmeye başlayacaklardı. Aynı dönemde şair bir arkadaşımla ülkesine dönmeden –ölümüne gitmeden– önce yaptığımız sohbetler, onun son şiirlerinden bazılarının kadın söyleyişiyle yazılması, feminist değerleri ifade etmesi sonucunu doğurdu.[3] Bu şiirler beni hâlâ heyecanlandırır.

Vizyon sahibi insanlarımızdan çok şey mi bekliyoruz?

Evet, elbette. Zira sıklıkla azına razına olmamıza rağmen, onlardan her şeyi beklemeliyiz diye düşünüyorum.

3 Küba'da geçirdiğimiz yıllarda yakın bir arkadaşlığı paylaştığımız El Salvadorlu devrimci ve şair Roque Dalton'dan söz ediyorum. Roque, El Salvador'daki silahlı mücadeleye katılmak için ülkesine dönmeden önce onunla kadının toplumdaki rolü de dahil olmak üzere birçok konuda konuşmuştuk. Ölümünden sonra yayımlanan kitabı *The Clandestine Poems* beş hayalî şairin eserlerinden oluşuyordu. Bunlardan birinin adı Vilma Flores'ti ki, şiirlerinden bazıları tam da tartıştığımız konular üzerineydi.

[Roque Dalton, El Salvador'da Halkın Devrimci Ordusu'na (ERP) katıldıktan bir süre sonra örgütle anlaşmazlığa düştü. 10 Mayıs 1975'te, 40 yaşındayken, örgüt tarafından ajan ilan edilerek öldürüldü – ç.n.]

Che ve ailesinin bilinen son fotoğrafı, Havana-Küba, 1965.
(Foto: Guevara aile arşivi)

HASSAS KALP VE TİTİZ AHLÂKİ DEĞER

Che, Kübalı devrimciler arasında her tür imtiyazdan sakınan birisi olarak tanınıyordu. Kendisine özel karne uygulamalarını, nispeten gösterişli evleri ya da diğer lüks tüketim malzemelerini ahlâki değerleri dolayısıyla reddeden bir örnek olduğunu daha önce belirtmiştim. Karısının ya da çocuklarının bu gibi ayrıcalıkları karşılayabilecek güçleri olsa dahi kabul etmezdi. Bunların hepsi, sadece konuşup durmayan aynı zamanda yapan da birisi olma konusundaki tutarlılığının, onu böylesine saygı uyandıran bir figür yapan tutarlılığının da parçalarıydı. Yazışmalarında, eşi Aleida March da, Che'nin kendisi de onun bir yurtdışı seyahatinden satın almak için söz verdiği bir yüzükten söz ediyorlar. March anılarında, Che'nin bir mektubunda ülkenin yaşamakta olduğu sıkıntılar hâlâ ortadayken böylesine pahalı bir hediyeye para harcama konusunda kendisini bir türlü ikna edemediğini ve bu yüzden üzgün olduğunu yazdığını anlatıyor.

Titizdi ve hiç şüphesiz aynen o şekilde yönetti, eşi az bulunur zekası yanında inanılmaz derecede hassas birisi olduğuna dair kanıtlar da var. Birçok örnek aktarabilirim.

Che'nin ölümünden sonra yaptığı bir söyleşide Fidel, Küba devrim savaşı sırasında onun yaralılara nasıl davrandığını anlatır. Adamlarından biri ölmek üzeredir. Doktor gerillanın adamı kurtarmak için yapabileceği bir şey yoktur; sadece eğilir ve adamı alnından öper.

Özellikle dokunaklı bulduğum bir hikâyeyi de March, birlikte geçirdikleri günleri anlattığı kitabında aktarır. 1966 yılının başlarıdır. Che, Kongo'da yaşadığı, hayal kırıklığı yaratan yenilgiden sonra bu Afrika ülkesinden ayrılır. Che, Bolivya'daki son mücadelesine gitmeden önce karı-koca Prag'da baş başa birkaç hafta geçirirler. Aşağıdaki parça, onun karısına yazdığı son mektuplardan birinden:

> Aşkım,
> Sana, uzaklarda kalmış ve savrulmuş, kurumuş yaprakların toprağa düşmesi gibi bir elveda deme zamanı geldi. Bunu, kâğıdı kenarlarına kadar doldurmayacak satırlarla –genellikle şiir denilen şeylerle– becerebilmeyi isterdim ama yapamadım.
>
> Sadece senin kulaklarına fısıldayabileceğim bir sürü sır var ve kelimeler, hislerimi engelleyecek hapishanelere dönüşüyorlar. Öyleler ama utangaççа çözüm yolları da her zamanki konuşma tarzımı bozmaya çalışıyorlar... Ben, o asil şairlik mesleği için yaratılmamışım. Fakat bu, söyleyecek hoş sözlerim olmadığı anlamına gelmez. İçimde dönüp duran girdapları bir bilseydin. Fakat o sözleri tutan deniz minareleri çok uzunlar, çok sarmallı ve darlar. Yolculuklarını tamamlayınca bitkin, huysuz, tamamen yanlış şekilde ortaya çıkıyorlar. Hepsinin en tatlıları ise o kadar kırılgan ki! Yol boyunca canları çıkıyor, dağılmış titreşimlerden başka bir şey olmuyorlar.
>
> Ben bunun içinde bir başımayım, dolayısıyla sana ne hissettiğimi anlatmak için kendimi açmalıyım. Gündelik dili, hatırladığım anlardan parçaları kullanmama izin ver.

...Acı sabah kahvelerimizi, dizindeki çukurun tadını, büyük bir özenle dengelenmiş puro külünden bir parçayı, ele geçirilemez yastığını savunurkenki manasız homurdanmalarını hatırladığımda seni seviyorum...

Seni işte öyle seviyorum, çocukların büyümesini seyretmek, kendi geçmişi olmayan bir merdiven gibi (artık o adımları göremediğim için acı çekiyorum). Bu, benim açımdan her gün bir bıçak gibi; kendi muhafazası tarafından azarlanıp duran bir avara kasnak.

Bu, gerçek elveda olacak. Mücadeleyle geçen beş yıl beni yaşlandırdı. Şimdi artık sadece son bir adım kaldı – nihai olanı.

Sirenlerin şarkıları ve içsel savaşlar bitti. Çıkacağım son yarışım için kapılar açıldı. O kadar hızlı hareket edeceğim ki, tüm haykırışlar ardımda kalacak. Geçmiş sona erdi. Ben artık yola çıkmış geleceğim.

Beni arama. Seni duyamayacağım. Sadece güneşli günlerde, tekrarlayıp duran kurşun okşayışlarında seni hissedebileceğim...

Tıpkı ölmek üzere olan bir köpeğin uzanacak son bir yer araması gibi, döne döne arkama bakıp duracağım ve her yerine gözlerimle dokunacağım, parça parça her yerine ve bir bütün olarak sana.

Şayet bir gün varlığımdan ansızın rahatsızlık hissedersen, arkana dönme, büyüyü bozma, sadece kahvemi yapmaya devam et ve bırak yıllardır olduğu gibi seni sonsuza kadar yaşayayım.[1]

Bu mektuptaki her imge, söz konusu adama, onun kendini nasıl gördüğüne, hayat felsefesine ve en yakınlarıyla ilişkilerindeki tavrına dair söyledikleriyle dikkatli bir incelemeyi hak ediyor. Vaktinin azalmasıyla birlikte –bunu bir şekil-

1 Aleida March, *Evocación*, Mexico City: Espasa, 2008, s. 206-207, kendi çevirim.

de derinden hissetmiş olmalı– (neredeyse sevgilisinden söz eder gibi) "kurşunların okşayışlarını" hayal ediyor ve kendisini "tüm haykırışları ardında bırakacak kadar hızlı hareket ederken" canlandırıyor. Kendisini "yola çıkmış gelecek" olarak tanımlıyor. Görece kısa bir mektupta, hoş aşk ifadeleri savaşçıyı uyandıran başka şeyler tarafından kesiliveriyor.

Bu mektupta özellikle şu iki göndermeyi ilginç buluyorum: "o... deniz minareleri çok uzunlar, çok sarmallı ve darlar" ve "Tıpkı ölmek üzere olan bir köpeğin uzanacak son bir yer araması gibi, döne döne arkama bakıp duracağım". Feminist şairler, daha ziyade erkeksi anlatıların tarzı olan doğrusal olmayan (*nonlinear*) zaman ve duyguları maskelemek için bilhassa deniz minaresi/spiral kavramını kullanırlardı. Adamın yazdıklarında bir görünüp bir kaybolan bu gibi şeyler bana, şayet yaşasaydı, şimdiye kadar Che'nin hayatını inceleyen birçok kişinin farkına varmadığı karmaşık yapısıyla bizi şaşırtacağını fısıldıyor.

20. yüzyılın ortasında Dominikliler, Haitililer, Bolivyalılar, Perulular, Nikaragualılar, Kolombiyalılar, Arjantinliler, Şililer, Guatemalalılar, Meksikalılar, Uruguaylılar ve diğer Latin Amerikalılar ülkelerine silahların zoruyla adalet getirebileceklerini hayal ettiler. Buna kalkışan adamların birçoğunun ve az sayıdaki kadının Küba'daki Che'yle farklı düzeylerde de olsa ilişkisi vardı. Küba'daki hayatın uzağındaki evlerde küçük gruplar halinde yaşarlar ve adadaki gerilla eğitimi verilen gizli kamplarda talim yaparlardı. Cepheye gitmek için beklenen emir gelinceye kadar bazen haftalarca ya da aylarca beklerlerdi.

Che, son derece yorucu geçen iş gününün ardından gece geç vakit konuşmak, fikir teatisinde bulunmak ve cesaret vermek için bazen bu isyancıların kaldıkları evlere uğrardı. Che'nin hayatını kaleme alanlardan bazıları bu seçilmiş gruptan geriye kalanlarla söyleşi yapma fırsatı bulacak

kadar şanslıydı. Anlattıklarında iki tema sürekli tekrarlanıyor: Biri söz konusu adamın inanılmaz duyarlılığı, içten özlemlere dokunabilmesi ve kuşaklarının en cömert, kendini fedaya hazır ruhlarının şüphelerini bile titretebilmesi. Diğeriyse Che'nin teorisyen ve savaşçı kimliklerini alışılmadık biçimde bir araya getirebilmesi. Tarihte büyük düşünürler ve güçlü figürler görürüz ama bu ikisi nadiren tek bir insanda buluşur.

Daha az kişisel olan alanda, kamuoyu önündeyse maddi teşviklerin karşısına ahlâkı çıkaran meşhur tartışma söz konusudur. Buna bir önceki bölümde ("Küba'da Sosyalizm ve İnsan") kısaca değindim. Bu tartışma, Che'nin biyografisini kaleme alan bazı kimseler gibi genel olarak Küba devrimi üzerine yazanlar tarafından da hatalı şekilde değerlendirilmiştir. Guevara ahlâki teşvikleri gönüllü çalışmanın ücreti olarak asla önermediği gibi devrimde maddi teşviklerin hiç rol oynamadığını da düşünmez. Jon Lee Anderson konuyla ilgili şu detayları veriyor:

> Che'nin ısrarı "maddi teşvikler"e *ek olarak* "ahlâki teşvikler" de sunmaktı. Sistem, iç savaş sonrası durgunlaşan Sovyet ekonomisini canlandırmak üzere Lenin'in 1921'de Sovyetler Birliği'nde uygulamaya koyduğu Yeni Ekonomi Politikası'ndan (NEP) alınmıştı.[2] Che, bu sistemin işçilerin emekleri karşılığında elde edecekleri gerçek bir sosyalist saygıyı, sadece ahlâki teşviklerle elde edilebilecek bir saygıyı engelleyebileceğine inanıyordu.[3]

Yukarıda bahsi geçen –gerçek ve efsane olarak–, her bakımdan hayattan daha büyük olan o mitin parçası ve Kü-

2 Jon Lee Anderson, *Che*, New York: Grove, 1997 [*Che Guevara-Devrimci Bir Hayat*, çev. Yavuz Alogan, İthaki Yayınları, 2005]. Orijinal halinde Lenin'in NEP sisteminin 1924'te başladığını söyleyen bu kısım değiştirilmiştir. Lenin, 1924'te öldü, NEP ise ölümünden üç yıl önce 1921'de başlamıştı.

3 Anderson, *Che*, s. 564-565, vurgu bana ait.

balı okul çocuklarını bir ikilemde bırakıyor. Che son derece prensip sahibi birisiydi ve bu, kendisini sık sık katı bir tutumla gösterirdi. Kendi yazdıkları, hatalarıyla bütün birliği tehlikeye atan askerler için ya da dayanılmaz bir açlık halinde bir kutu fazladan süt çalanlar için verdiği infaz emirlerinden örneklerle doldur. Bu hikâyelerden bazılarına pişmanlık itirafları, hatta özeleştiri eşlik eder. Yine de Che'nin hayatını inceleyen birçokları, Batista'nın en bilinen işkencecilerinden birinin alelacele yapılan infazına nezaret etmesini ele alarak, devrimin başarıya ulaşmasının hemen ardından en azından kaçınayı başaramayanların infaz edilmelerinde onun rolü olduğuna işaret etmektedir.

Ancak Che aynı zamanda, Bolivya ve Küba savaşı sırasında yaptığı gibi, esirlere hareketin amaçlarını uzun uzun anlattıktan sonra onları serbest de bırakmıştır. Bunlardan bazıları gerçekten etkilenmiş, gerilla saflarına katılmıştır. Diğerleri, elbette, isyancı güçlerin nerede olduklarına dair önemli bilgilerle operasyon üslerine dönmüştür. Bazı analistler Che'nin her iki bakımdan da hatalı olduğunu ya da davranışlarının aşırı şiddet düşkünlüğünden veya affetme kapasitesinden değil ama belli bir zamanda oluşmuş keyfî kuralları tereddüt etmeden uygulamasından kaynaklandığını ileri sürerler. Davranışları, tek tek olaylar bazında değerlendirilmektense savaş koşulları altında suça ortak olma çerçevesinde gözükmektedir.

Che'nin, ırk eşitsizliğini reddi ve bu konudaki bilinci kamuoyuna yaptığı açıklamalarda açıkça ortadadır. Bunlardan birinde, Las Villas Üniversitesi'nde yaptığı ilk konuşmalardan birinde şöyle der:

> Eğitimin, beyaz orta sınıfın ayrıcalığı olduğu günler sona erdi. Üniversite kendini siyahla, mulattoyla,* işçilerle ve

(*) Biri beyaz diğeri siyah ırka mensup anne babadan doğan melezler – ç.n.

köylülerle bezemeli. Kendini siyaha, kahverengiye ve sarıya boyamalı. Şayet bunu yapmazsa halk kapılarını kıracak ve onu istediği renge boyayacaktır.

Bu, devrimden önce Küba'daki üniversite eğitiminin sadece üst sınıftan beyazlara açık olduğu gerçeğine ve köklü sistem değişikliğinin üniversite eğitimini artık herkesin yararlanabileceği hale getirdiğine gönderme yapan bir konuşmaydı.

İnsan, böylesi bir bilince sahipken Che'nin durumun uygunsuzluğuna kayıtsız kalarak nasıl olup da Kongo'ya gittiği konusunda daha da meraklanıyor. O Afrika ülkesine giden Küba birliği tamamen siyahlardan oluşuyordu; liderleriyse tamamen başka bir kültürden, soluk benizli bir beyazdı.

Söz konusu adama karşı duyduğum büyülenmenin sıklıkla durduğu yer işte burası. Onun nadiren bencil olduğuna, nefsine düşkün olmadığına, hedef odaklı ve saf (bu kelimeyi bütün anlamlarıyla kullanıyorum) olduğuna inanıyorum. Ayrıca çok zor yönlendirildiğini ve inanılmaz derecede sabit fikirli biri olabildiğini biliyorum. Büyük adam ve kadınlarda belli bir kibir ya da başkalarının kibir olarak değerlendirdiği nitelikler vardır. Bu durum onlara özgü mü ya da bulunması zorunlu bir nitelik mi böyle insanlarda? Liderliğin kibirli olmayan biçimlerini öveceğimiz yollar bulabileceğimizi büyük hevesle umuyorum. Gelecekte, Che'deki saflığı yansıtan ancak kendini beğenmişliğe o kadar yaklaşmayan liderler çıkarabileceğimizi umuyorum. 20. yüzyıldaki modellerden daha az hiyerarşik, ben-merkezci ve ataerkil olan, alternatif mücadele ve etkileşim biçimleri yaratabileceğimizi umuyorum.

Alberto Granado ve Ernesto Guevara,
Amazon Nehri üzerinde bir salda, Haziran 1952.

EROTİĞİN GÜÇLENDİRİLMESİ

Bir kahramanın yaratılmasında ve efsanenin satmasında cinselliğin büyük katkısı olduğundan, Che'nin hayatındaki kadınlar üzerine konuşmaya yoğun ilgi vardır. Ünlü ilk motosiklet yolculuğu için çok genç yaşta Arjantin'den ayrıldığında arkasında kendi sosyal çevresinden, delice aşık bir genç kız bıraktığı biliniyor. Che'nin dostu ve yol arkadaşı olarak o yolculuğu belgeleyen Alberto Granado, Guevara'nın kendisini beklemesi için genç kızı ikna etmeye çalıştığını ancak kızın onda koca olacak cevheri görmediğini açıkça belirttiğini yazmıştı. Kız, şayet Miami'ye gidecek olursa kendisine bir bikini alması için ona 15 dolar vermiş. Ciddi açlık krizlerine, üzerinde tek pesosu olmamasına rağmen bu 15 doları asla harcamamış. Yıllar sonra, Küba zaferinin ardından, kendisini orada ziyaret eden annesi aracılığıyla bikiniyi kıza göndermiş.

Che, ilk karısı olacak Hilda Gadea'yla da Latin Amerika seyahatleri sırasında tanıştı. Gadea, And Dağları'ndan olanlara hiç benzemeyen vücut hatlarına ve yüze sahip, ekonomist, toplumsal değişimler konusunda deneyimli, aktivist bir

Perulu'ydu. Che'nin politik eğitimine anlamlı katkısı oldu. Che'ye çok derinden aşık olduğu bellidir, o da en azından bir dereceye kadar benzer şekilde karşılık vermiştir. Birçok erkeğin (ve kadının) yaptığı gibi ilişkilerini kadın arkadaş gruplarına katılmak, yalnızlığını gidermek ve zaman geçirmek için kullandığı da olmuştu. Onun her zaman sadakat gösterdiği ilk şey devrimdi. Hilda hamile kalınca evlendiler ve bir kızları oldu. Fakat Che, Fidel'in güçlerine katılıp Granma'ya[1] bindikten sonra bir daha hiç birlikte yaşamadılar.

Savaş sona erince Hilda ve Hildita yerleşmek üzere Küba'ya geldiler. Che için bu muhtemelen, kızına daha yakın olmasını sağlayacak bir düzenlemeydi; Hilda içinse hâlâ sevdiği adama yakın olma ve yeni devrimci toplumda bir şeyler yapabilme fırsatıydı. Her ne kadar tarihçiler tarafından nadiren değinilse de, Gadea da sürgündeki Küba devrimci hareketinin aktif üyelerindendi.

Bu dönemde Guevara, ikinci karısı ve dört çocuğunun annesi olacak Aleida March'la ilişki yaşıyordu. Sierra'da, March devrimi destekleme faaliyetleri içindeyken tanışmışlardı. Che, Gadea'dan boşanır boşanmaz evlendiler. Bir dizi söyleşi, mektuplar ve başka kanıtlar Che'nin hayatının aşkının Aleida March olduğunu göstermektedir. Gadea da, March da *guerrillero heróico** ile geçirdikleri yıllara dair ilginç kitaplar yazdılar. Gadea'nınki daha politik bir metinken,

1 *Granma*, içlerinde Che'nin de bulunduğu yirmi sekiz kişilik bir birliği, sürgündeki Fidel Castro ve ekibini Meksika'dan Küba'ya götüren yattı. 25 Kasım 1956 gecesi Tuxpan, Veracruz limanından yola çıktılar. Kötü hava koşulları, deneyimsizlik ve yatın kötü durumda olması gibi nedenler gecikmeye yol açtı; Küba kıyılarına hesap ettiklerinden birkaç gün sonra ancak ulaşabildiler. Yolcular karaya 2 Aralık'ta ayak bastıklarında Batista'nın askerleri çoktan onları bekliyordu. Bir düzine kadarı kurtulmayı başararak Küba'nın doğusundaki dağlık bölgede izlerini kaybettirdiler. Burada, iki yıl sonra devrimi iktidara geçirecek olan savaşı başlattılar. Che, Granma'ya gerillaların doktoru olarak binmişti fakat kısa zamanda ilkyardım setini bir silahla takas etti.

(*) Kahraman gerilla – ç.n.

March'ınki daha mahrem bir metindi.[2] Gerçi March da dul kalan, göz ardı edilemeyecek eştir. Hal böyleyken ve aynı zamanda bir tarihçi olarak March, Che'nin hayatına dair resmî belgelerin –bütün elyazmalarının ve efemeraların– muhafaza edildiği ve eserlerinin anlaşılmasına ön ayak olan Che Guevara Araştırmaları Merkezi'ni yönetmekte.

Şahsen, Che'yi farklı açılardan incelemiş biri olarak onun ciddi bir kadın avcısı olduğuna inanmıyorum. Evliliklerinin bir devrimci olarak sürdürdüğü yaşamına mutlak biçimde tâbi olduğu, eşleri ve çocuklarının onun ilkelerini paylaştıkları gerçek olsa da bunun onlar için acı verici olduğu ortadadır. İçki içmezdi, evlilik dışı ilişkileriyle bilinmiyordu, fahişelerle düşüp kalkan silah arkadaşlarına karşı da her zaman son derece eleştireldi. Vücutlarını satmak zorunda kalan kadınlara karşı asla küçültücü sözler söylememişti; tam tersine, onlardan ne zaman bahsedecek olsa daima onları bu sömürüye dayanan mesleğe iten sosyal şartları da ortaya koyardı. Che ve onun zamanının diğer özgün devrimcileri için her zaman önce mücadele geliyordu. Eşlerle ve çocuklarla ilişkiler, onları sevseler de, açık ara ikinci sıradaydı.

Che'nin romantik ilişkiler yaşadığı ya da yaşamadığı başka kadınlarla ilgilenmiyorum. Bu hikâyeler delillendirmek için çok kısa ve skandala aç tahayyülleri besleyecek heyecanı uyandırması bakımından çok uzundur – her iki politik uç açısından da. Küba'daki mücadelesine dair tuttuğu günlüğünde Che, harekete katılan bazı kadınlardan daima büyük bir saygıyla söz eder. Kongo'daki mücadelesine dair yazdıklarında ise, yerel birliklerin ziyaret ettikleri fahişelerden söz etmesinin dışında, kadınlar yoktur; Kongolu askerler içinde de kadın yok gibi gözükmektedir.

Bolivya'da ise Tania vardı: Art ekibin bir üyesi olan fakat gerilla kampına yaptığı bir ziyaretten sonra bir daha şeh-

2 Hilda Gadea, *My Life with Che*, New York: Palgrave Macmillan, 2008.

re dönemeyen ünlü genç Alman-Arjantinli kadın.[3] Kendisini oldukça yetersiz bir ekibin içinde buldu ve Che'den birkaç ay önce bir pusuda öldü. Che'nin biyografisini yazan kimilerinde ve dahası popüler algıda Che ile Tania romantik bir ilişki içindeymiş gibi resmedilir. Ben bu fikri alakasız buluyorum. Tania bizzat kendisi, yabancı ülkelerdeki ayaklanmalara yapılan desteklerle ilgilenen Küba'daki bakanlığın üst düzey yöneticilerinden Ulysses Estrada ile yaşadığı aşka dair yazılı deliller bırakmıştır. Loyola Guzmán ve başka bazı kadınlar da Bolivya mücadelesi sırasında önemli görevler üstlenmiştir. Efsane yaratıcılar, Tania'nın enternasyonalist geçmişini ya da Avrupalılara özgü güzelliğini bilmeseler, Che ile Tania'nın romantik bir ilişki içinde olduğu iddiasında bulunmaktan kaçınırlardı.

Che'nin, Küba devriminin kadın kahramanlarından Haydeé Santamaría'yla olan uzun dostluğu kendine has ayrı bir türdür. Sonraki bölümde bunu daha uzun ele alacağım, zira her şeyden önce Haydeé, Che'nin de sahip olduğu bazı alışılmadık karakter özelliklerini taşıyordu. Uusal kültürler bireysel özellikleri şekillendirir. Devrimci kültürler bunu kısa zamanda çok daha yoğun biçimde becerirler. Haydeé, bir keresinde, şayet Vietnamlı olmasaydı Ho Chi Minh'in böyle biri olup olmayacağından emin olmadığını söylemişti. Ya da tam tersine Vietnamlılar da Ho'yu hayatlarının merkezine koyarak ondan etkilenmişlerdir. Aynı şey Küba devriminin o hareketli ilk yıllarında efsanevi hale gelmiş belli isimler için de söylenebilir, ki Che ve Haydeé bunlardandır. Bu ikisine bir bölüm ayırmamın bir başka sebebi de onların ilişkilerini değerlendirirken aralarında bir akrabalık hissetmem ve kendimi bu ikisiyle bağlantılı görmekten bir türlü kurtulamamam.

Her ne kadar Che'nin farklı kadınlarla ilişkilerine dair söylentileri kulak arkası etsem de, bu, Che'nin fiziksel çe-

3 Tania'nın gerçek adı Haydee Tamara Bunke Bider'di.

kiciliğini göz ardı etmeyi gerektirmiyor. Erotizm, romantik hikâyelerin tek başına aktarabileceklerinden çok daha derin bir kavramdır.

Eminim Guevara da, birçok çağdaşı gibi, biyolojik koşullar, fiziksel güç, savaşma kabiliyeti ve aile bağlarından uzaklaşabilme gibi konularda erkekleri daha üstün görüyordu. Muhtemelen bu özelliklerin erkeklerin uzun askerî görevleri yerine getirebilmelerine olanak sağladığı düşünülüyordu. Bu çerçevede o da tam döneminin adamıydı. Öte yandan sık sık kadın stratejistlere, taktisyenlere, habercilere, altyapı uzmanlarına itibar eder; bağlantılarına güvenir; önerilerini ciddiye alır ve onların uzmanlıklarına bağlı kalırdı. Hatta birçoğundan daha da ileri gitti. Önemli el kitabı *Gerilla Savaşı*'nda şunları yazıyordu:

> Kadın bir devrimci süreçte olağanüstü önemli bir rol oynayabilir. Ülkelerimizde hüküm süren sömürgeci zihniyet onlara karşı ciddi bir ayrımcılık ürettiği için bunu vurgulamak önemlidir. Kadın, en zor görevleri yerine getirmeye, erkeklerle yan yana savaşmaya yeteneklidir. Birçoklarının sandığının aksine, birliğin içinde doğru bir organizasyon ve ideolojik eğitim varsa, cinsiyete dayalı çatışmalar yaratmazlar.[4]

Kadınlara yönelik geleneksel fikirlere kamusal meydan okumanın başladığı dönemde yaşamadığı için Che'nin feminist ideolojiye açık olup olmayacağını ya da feminizmin, gücün doğası hakkında bize söylediği şeyleri anlayıp anlamayacağını bilmek mümkün değil. İktidarı silah zoruyla ele geçirme fikrine duyduğu neredeyse özel ilgisi, böyle bir değişimi benimseyemeyeceğine inanınama yol açıyor. Muazzam

4 Guevara, *La guerra de guerrillas*, New York: Ocean, 2006, s. 111, kendi çevirim. [*Gerilla Savaşı*, çev. Gürol Koca, Everest Yayınları, 2011. Koca'nın çevirisi kullanılmıştır – ç.n.]

derecede meraklı zihni ve derin kavrayışıysa bana bunu becerebileceğini söylüyor. Bugün kamusal tartışmalardaki çok çeşitli ve birbiriyle tartışma halindeki yazılar sayesinde gerçekliğin, düşüncenin, yorumlamanın ve görüşlerin sürekli üretildiğini, bozulduğunu ve tekrar üretildiğini çok daha kolaylıkla görüyoruz nitekim.[5]

Her ne kadar Che figürü bana cinsel açıdan hitap etmese de derin ve ilgi uyandırıcı bir erotizme sahiptir. "Erotik" terimini Audre Londre'nin kavramsallaştırmasındaki gibi kullanıyorum:

> İyiyi, insan ihtiyacı üzerinden değil fayda açısından tanımlayan ya da insan ihtiyaçlarını bunların ruhsal ve duygusal unsurlarından ayırarak tanımlayan herhangi bir sistemin esas korkusu – böyle bir sistemin esas korkusu yapıp ettiklerimizin onun erotik değerini, erotik gücünü, hayat cazibesini ve tamamlayıcılığını çalmasıdır.[6]

Buradaki erotik kavramı adalet mücadelesinin ruhsal, duygusal ve fiziksel unsurlarını sıkıca birleştirmiş bir adamda cisimleşmiştir. Bu mücadele güçlü bir erotizmi kapsar.

Şayet Che'nin toplumsal cinsiyet hakkındaki fikirleri döneminin yeri ve zamanındaki normlar bakımından biraz daha iyiyse, cinsel farklılıklar konusundaki yaklaşımı da muhtemelen benzerdir. Yazarlar eleştirel biçimde, onun bir sebeple nefret ettiği, korkaklık gösteren ya da saldırmak istediği bir erkeğe karşı kullandığı küçültücü *maricón* (ibne) ifadesine işaret ederler. İfadedeki saldırganlığı göz ardı etmeden, bu hakaretin o dönemde –bilhassa Che'nin içinde bulunduğu ağır derecede maço toplumda– yaygın şekilde kullanıldığını belirtmek önemli diye düşünüyorum. Bunun, onun ağzından özellikle homofobik bir maksatla çıktığına

5 Mark Behr'in erkeklik üzerine yayımlanmamış bir tartışma yazısından.

6 Audre Lorde, *Sister Outsider*, Freedom, California: Crossing Press, 1984, s. 53-54.

ikna olmuyorum. Utanç verici, Küba devriminin ilk yıllarını lekeleyen homoseksüelliğin baskı altına alınması konusunda Che'nin dahili olduğuna dair kanıt da bulabilmiş değilim. O dönemde devrimci liderliğin önde gelen isimlerinden biri olmasına rağmen, hâkim cinsiyetlerden olmayanlara yönelik baskıcı tutumlarda adının geçmemesi, bana onun bu olan bitene kişisel olarak dahil olmadığını söylüyor.

Birçokları savaş sonrası yapılan infazların, gaddarlığın ya da intikam için duyulan aşırı arzunun kanıtı olduğunu ileri sürdü. Bazıları Che'yi ikinci bir defa düşünmeden bu infazların emrini vermekle suçladı. Öte yandan bir grup tarihçi, duygularını belli etmese de onun bunlar yüzden başka her şeyden çok acı duyduğunu ve ölüm cezalarının en azından yarısını başka bir cezaya çevirdiğini söylüyor. Dönemin kültürü hesaba katılsa bile, Che'nin daha uygun çözümlerin bulunabileceği sorunlar karşısında sıklıkla şiddet yanlısı olmakla hata ettiğini düşünüyorum. Benim şiddet olarak adlandırdığım şeyler ona zorunlu sertlik ya da kesin bir emrin gereklilikleri olarak gelebilir. Nihayetinde onun düşünce yapısı bir askerin düşünce yapısıydı.

Daha genel bir konu olarak ölüm cezası mevzusunu ele alınca, Che, yeterince uzun yaşayıp daha sonraki kültürel değişimler bağlamında düşüncelerini yeniden gözden geçirebilme olanağına sahip olsaydı, böylesi aciz bir politikanın sürmesini desteklemeye devam eder miydi diye merak etmekten kendimi alamıyorum. Burada da, başka alanlarda olduğu gibi, sadece kişisel tahminler yapılabilir ve ben kendiminkiler için sorumluluğu alıyorum. Söz konusu infazların gerçekleştiği dönemde Küba halkı topluca, hızlı ve şiddetli cezalandırmalar talep ediyordu. Guevara bir yabancıydı; onun bu ve başka konularda Kübalılardan liderliği devraldığını varsaymak akla uygundur. Ayrıca onun ölüm cezasına karşı ahlâki bir karşı duruşu olduğuna ya da uygu-

lanabilir bir ideolojik pozisyon olarak pasifizme ilgi duyduğuna dair kanıt yoktur.

Che, okumayı ve çalışmayı asla bırakmayan birisiydi. Tartışmayı severdi ve özeleştiri yapma ya da bir konuda yanlış düşündüğüne ikna edilince fikrini değiştirme yeteneğine sahipti. Onun aşırı duyarlılığı neredeyse bütün yazdıklarında ve konuşmalarında görülebilir. Başkalarında çok ender görülecek bir şiddetle uğruna yaşadığı ve öldüğü ilkeleri savunmuş olsa da, yeni fikirleri kucaklamaya kapalı değildi.

Yukarıdaki paragraflarla Che'nin hem uzak görüşlü biri olduğunu hem de döneminin ve sosyal sınıfının bir üyesi olduğunu ima ediyorum – bir zamanlar yaşadığı gibi yaşamaya yetecek zenginliği kalmayan ve dolayısıyla parayla sağlanamayacak toplumsal kurallar koyan Arjantin aristokrasisinin. O zamana ve sınıfa özgü birçok çarpıklığı miras almış ve tabii büyüdükçe edinmişti de. Ancak aynı zamanda, güçlü bir biçimde, mücadele ederek kazanılmış kişisel inançları olan biriydi. Sonuçta, başka pek az kişinin yaptığını yaptı, sınıfsal ayrıcalıklarına ihanet etti.

Che, annesi Celia de la Serna'yla, Havana, 1959.

Bu Adam Nasıl Böyle Oldu?

Pacho O'Donnell kaleme aldığı Che biyografisinde bir psikiyatristin yaklaşımını ortaya koyar. Başka şeylerin yanında, annesi Che'ye hamile kaldığı sırada anne-babasının evli olmadığının, bu durumun yaşadıkları toplumsal çevrede utanç verici olarak değerlendirildiğinin altını çizer. Tüm dünyada 14 Haziran'da kutlansa da Che'nin doğum günü aslında bir ay öncedir; 14 Mayıs'ta, yani, kökendeki utancın ve utancın yol açtığı her şeyin gerçek tarihi.

İlk çocuklarının, neredeyse doğumundan itibaren, akut astımı olduğundan aile çocuğun sağlığına iyi gelecek iklim koşullarını bulmak için sık sık taşınıp durdu. Geçirdiği şiddetli ataklar genç Ernesto'nun uzunca süreler yatakta kalmasına, özellikle sivrilmek istediği rugby gibi sert sporlardan uzak kalmasına yol açtı. Okul arkadaşları ve diğer çocukluk arkadaşları onun kavgaları ayırmak, kuşları vuran ya da hayvanlara karşı zalimce davrananları pataklamak konusundaki kararlı tavrına şahitlik ediyorlar. Daha ilk gençlik günlerinden itibaren, gaddarlık yapmış olmak için gaddarlığı reddederken, daha ziyade fiziksel olarak kendisini zor-

layan aktivitelerde başarı gösterme isteği göstermişti. Şiddete karşı çocukluğunda duyduğu bu nefret daha sonra yapacağı seçimlerle birbirine zıt gözükebilir. Bu tezat, şunu anlarsak en iyi şekilde açıklanabilir bence: Üstün güçleri olan bir düşmana karşı mücadele verirken, bütün eylemler meşru kabul edilmiştir.

Doğumundan hemen sonra ve sonraki sekiz yıl boyunca Ernesto'ya, Carmen Arias adlı bir Galiçyalı kadın dadılık etti. Arias, evlenip İspanya'ya döndükten sonra da aileyle sıcak ilişkilerini sürdürdü. Yıllar sonra, Uruguay ve Arjantin'e yaptığı bir seyahat sırasında Che, onu ve akrabalarını ziyaret etmek için zaman ayırdı.

Guevara'nın anne-babasının, bazen inançları ve eylemleri dolayısıyla, bazen onun kendi ideolojik gelişimi içinde deneyimleyerek reddettiği ya da karşı çıktığı yaklaşımları cisimleştirmeleri dolayısıyla önemli etkileri vardı.

Ernesto Guevara Lynch, geldikleri kökenden bağımsız birçok liberal gibi, bir dizi ilerici amacı destekliyordu ancak –en büyük oğlunda da tam olarak görüleceği gibi– bu değerleri gündelik hayatına dahil etme konusunda pek istekli değildi. Yine de İspanya Cumhuriyeti'ni aktif biçimde destekledi; Ernesto çocukken o ve babası bu "son haklı savaş"ta isyancıları desteklemek üzere birçok eyleme katıldılar. Bu eylemlerin, çocuğun erken yaşlardan itibaren özgürlük mücadelesini kavrayışı açısından önemli olduğu anlaşılıyor.

İhtiyar Guevara hayatta kendi tutkularını bulmak konusunda uğraşan bir adamdı. Muhtelif işlerde çalışmış, genelde (bazen rakipleri kadar yırtıcı olmayı kendine yediremediği için) başarısız olmuştu. Biri dizi metres edinmiş, karısını aşağılamak ve kızdırmak için bazılarını eve kadar getirmişti. Neticede çift boşandı.

Ernesto'nun da temel kahramanlarından biri olduğu Küba savaşı biter bitmez, anne-babası ve kardeşleri bu Karayip

ülkesini ziyaret ettiler. Oğlunu her zaman öfkelendiren özel muamele beklentisi babasının birden çok sefer Che'yi utandırmasına yol açtı. İhtiyar Guevara sonuçta adaya yerleşti, tekrar evlendi ve ölene kadar da burada yaşadı. Che'nin ölümünden sonra, Don Ernesto'nun yeni karısı kahramandan onlarca yaş küçük çocuklar da doğurdu. Che'nin atası *Young Che*[1] isminde bir kitap yazdı ve son yıllarını meşhur ilk çocuğunun mektuplarından ve diğer yazdıklarından seçmeler yayımlayarak geçirdi. İroninin bir cilvesi olarak fakat bazı ailelerde rastlandığı gibi, oğlunun hayatı babanın kariyerindeki en başarılı konu haline geldi.

Bu kitaplardan birinde –ki derlemeleri hazırlamak epey zahmetliydi– ihtiyar Guevara'nın bize oğlunun erken dönem hayatından ve biçimlenişinden derin gözlemler sunacağı kesindi. Nitekim *Young Che: Memories of Che Guevara by His Father* kitabında Ernesto'nun erken dönem günlüklerinden, eve ve arkadaşlarına yazdığı mektuplardan parçaları bir araya getirmiş, hayatı boyunca arkadaşlık yaptığı kimselerle çeşitli diyaloglarını ayrıntılı şekilde kaleme almıştır. Bu belgeler, hep birlikte ve kronolojik olarak ele alındığında, bize Che'nin ileride hayatını şekillendirecek politik bilincinin ve inancının izini sürme imkânı veriyor.

Bu metinler aracılığıyla –çoğunu Che kendisi yazmıştır, çok azı babasının geçmişe yönelik analizlerinin de eklenmesiyle ona ya da onun hakkında yazılmıştır– söz konusu adamın evrimini, entelektüel inançları ve eylemleri arasındaki mutlak uyumu anlıyoruz. Dehası parıldamaktadır. Tıp eğitimini bolca okuyarak, pratiklere katılarak ve sınavlara çalışarak dikkate değer ölçüde kısa sürede tamamlamıştı. Merak onun için sabit bir değerdi. Amerika kıtasındaki ülkelere yaptığı çeşitli seyahatlerle (meşhur motosiklet yolculuğu bunlardan sadece biriydi) gittiği her yerde yüzeyin al-

1 Ernesto Guevara Lynch, *Young Che*, New York: Vintage, 2008.

tına indi ve oralardaki en yoksul vatandaşların arasında çalıştı, doymak bilmez biçimde araştırdı, oyundaki bütün politik güçleri analiz etti.

Ernesto'nun anne-babası oğullarının emniyetinden ve sağlığından endişe ediyorlar, bir aile dostlarının laboratuvarında zaten başlamış olduğu tıbbi araştırmalarına en kısa sürede geri dönmesini umuyorlardı. Babasının sık sık telgrafla para gönderme çabalarını –bazen öfkeli şekilde– daima reddediyordu. Anne-babasının güvenli bir mesleki gelecek hayalini gerçekleştirmeye niyetlenmeyecekse, kendi yolunu kendisinin çizmesi gerektiğine inandığı açıktır. Eve yazdığı mektuplar –bir biçimde illa ki dahil olduğu– tarihsel önem taşıyan olaylara göndermelerle, ince nüktelerle kaleme aldığı sırada neler yaptığına dair gizemli betimlemelerle doludur; anlama konusunda genellikle mektubun alıcısının işini hiç kolaylaştırmayacak kadar gizemli ve geleneklere aykırı.

Guatemala'dan en sevdiği halası Beatriz'e yazdığı böyle mektuplardan birinde (22 Haziran 1954 tarihli), Jacobo Arbenz[2] hükümetinin düşüşünü o karakteristik alaycı mizahı ve müthiş kavrayışıyla aktarmaktadır:

> Burada yaşadığım monotonluğu bölen bir sürü eğlence vardı: Silah sesleri, bombardımanlar, nutuklar ve başka eylemler. Ne kadarlığına bilmiyorum, birkaç gün içinde Meksika'ya gitmek üzere buradan ayrılacağım; gömlek yakala-

2 Albay Jacobo Arbenz (1913-1971), 1951'den 1954'e kadar Guatemala devlet başkanıydı. Toprak reformunu ve başka ilerici önlemleri gerçekleştirmişti. Amerika Birleşik Devletleri, CIA aracılığıyla 1954'te Arbenz'i devirdi. 1971'de öleceği Meksika'ya sürgün edildi. Mayıs 2011'de Guatemala hükümeti, yaşayan yakınlarıyla itibarının iadesi konusunda anlaşma imzaladı ve darbedeki rolü nedeniyle kamuoyu önünde özür diledi. Özür, aileye maddi bir ödemeyi de içeriyordu. Che, Arbenz'e karşı yapılan darbe sırasında Guatemala'daydı ve bu olay onun politik gelişiminde derin iz bıraktı. Guatemala solunun darbecilere karşı silaha sarılması gerektiğine, böyle yapmış olsalardı Arbenz'in iktidarda kalmaya devam edebileceğine inanıyordu.

rı için balina kemiği satarak bir servet kazanmayı planlıyorum. Her durumda, Yankeeler şurada ya da burada demokrasiyi savunmadan edemeyeceklerine göre, patlayacak bir sonraki şiddet olayı için hazırda olacağım, ki illa ki bir tane olacak.

Che'nin sıklıkla kendisiyle dalga geçen mizah anlayışı çoktan açığa çıkmıştır. Şakacı takılmasının yanı sıra –o halası antikomünistliğiyle biliniyordu– Che'nin, Yankeelerin şurada ya da burada demokrasiyi savunmadan edemeyeceklerine dair keskin zekaya dayanan ve ironik gözlemi yarım yüzyıl sonra hâlâ doğru görünmeye devam etmektedir.

Söz konusu kitabın açıklığa kavuşturduğu şeylerden birisi de Guevara'nın eski uygarlık merkezlerine duyduğu büyük ilgidir; mümkün olan her fırsatta ve anda Peru'daki, Guatemala'daki, Meksika'daki muhteşem İnka ve Maya kalıntılarını ziyaret etmiştir. Erken yaşlardaki bu tutkusu bende ciddi etki uyandırdı; seyyah ciddi bilgi birikimiyle, duyarlılıkla ve nefis detaylarla dolu şekilde yazıyor. Ancak Mayıs 1954'te, geleceğe dair planları hakkında annesinin sorularına cevaben yazdığı bir başka mektupta şunları söylüyor:

> Yaşlandığımda antropolojinin tek uğraşım olacağını söylemek mümkün değil... Onarılabilirin ötesinde işi bitmiş olanı araştırmayı hayatının amacı olarak belirlemek biraz paradoksal gözüküyor. İki şeyden eminim. İlki, yaklaşık otuz beşime kadar özgün bir yaratıcı safhaya ulaşmayı başarabilirsem özel –ya da en azından temel– ilgi alanım, bildiğim konular içinde bana her bakımdan en ilginç gelenler olan nükleer fizik, genetik veya bu tip bir alanda olacak. İkincisi, Amerikamızın maceralarımda hayal edebileceğimden çok daha fazla önemde bir yer teşkil edeceği. Onu anlayabilmeyi gerçekten öğrendiğimi hissediyorum

> ve kendimi Amerikalı hissediyorum; yeryüzündeki tüm diğer insanlardan apayrı bir karakter taşıyan o Amerika'nın bir mensubu olarak.[3]

Birçok parlak insan gibi birçok disiplinde okumalar yapmaya devam etse de, bunlardan edindiklerini düşüncelerini beslemek için kullansa da Che bir genetikçi ya da nükleer fizikçi olmadı. Öte yandan hayatı ikinci ifadeyi kesinlikle doğrular biçimde olacaktır. Tepeden tırnağa bir Amerikalı'ydı (ifadenin kıtayı içeren geniş anlamıyla).

Uluslararası önem kazanacak söz konusu adamın erken dönemdeki politik gelişiminin iç yüzünü anlamaya çalışırken kullanabileceğimiz önemli kaynaklardan biri de Guevara'nın ilk karısı, Perulu iktisatçı ve devrimci Hilda Gadea'nın yazdığı *My Life with Che* adlı kitabıdır.[4] Sadece genç bir çiftin ve o zamanki arkadaşlarının gündelik hayatını değil aynı zamanda başkahramanları olacakları önemli olayları da kişisel tarihleri ve anekdotlarıyla dolu olarak canlılıkla anlatan, Gadea'nın kendini arka planda tuttuğu, etkileyici bir kitaptır. Gadea, geçmişe yönelik yazarken hayal kırıklıklarını veya metanetini (*stoicism*) saklamaz. Guevara'yı idealize de etmez. And'lı şerhleri devreye girer ve okurun zihninde, birlikte yaşadıkları yıllar boyunca kahraman için önemli olan şeylerin neler olduğunun yapısal çözümlemesini epeyce yapabilmesini sağlayan pencereler açan gerçekleri usul usul sayıp döker. Gadea şöyle yazar:

> İlk tanıştığımızda Guevara bende olumsuz bir izlenim bırakmıştı. Sığ, egoist ve burnu havada görünmüştü... Birinden bir iyilik istemekten nefret ettiğini ve onunla ilk tanıştığımızda yeni başlamış bir astım krizi yüzünden acı çektiğini daha sonra öğrendim. Bu ataklar, onu nefes alış verişi-

3 Guevara Lynch, *Young Che*, s. 225-226, çeviri bana ait.

4 Gadea, *My Life with Che*, s. 30-36 arasındaki tüm paragraflar.

ni bir düzene sokmak için göğsünü garip bir şekilde ileri çıkarmaya mecbur ediyordu.

Ve yine:

> Birçok Latin Amerikalı gibi Arjantinlilere güvenmeme eğilimi taşıyordum. Zira ilk olarak, genellikle kendi ülkelerinin kıtanın geri kalanından çok daha gelişmiş olduğunu gösterme niyeti taşırlar; ikinci olarak da kendi kabiliyetleri konusunda aşırı bir özgüvene sahip olmalarıyla bilinirler. Ancak Guevara'nın kişisel özellikleri kısa sürede bu önyargıların üstesinden gelmeme yol açtı.

Yukarıdaki paragraflar Gadea'nın, Guevara'yla Guatemala City'de tanıştıklarında edindiği ilk izlenimlerden. Guevara'nın genel bir değerlendirmesini yapmayı denediği anılarının giriş kısmında şöyle yazar:

> Ailesinin aristokratik geçmişi ve tıp eğitimi almış olmasıyla Ernesto Guevara tam da ülkesindeki seçkin ailelerin aradığı tipte bir evlat olabilirdi: Yeterince yetenekliydi, akıllıydı, sempatikti, kültürlüydü. Kapitalist anlamda "başarılı" olabilirdi: Para ve bağlantılar. Fakat o, hayatlarımızı daha iyi bir hale getirmeye doğrudan katkı koymak için bu olanaklara boş verdi. Daha sonra bir bakanken ve kendini çoktan kanıtlamış bir devrimciyken, insanlarımızın hakları için savaşmaya devam etmek üzere bu iktidar koltuğunu bıraktı. Önündeki zorlukların tam olarak farkında birisi olarak bu mücadele sırasında ölebileceğini ve ölümünün boş yere olmayacağını biliyordu.

Hilda ve Ernesto birbirlerine aşık oldular. Yine de Hilda aralarındaki sınıfsal ve kültürel farkların net biçimde farkındaydı. Gadea, "hayatlarımız" derken kendisini Latin Amerika'nın yoksul yerlileri, kırlardaki ve şehirlerdeki işçiler üzerinden tanımlar. Üst düzey bir eğitim almış olsa da kökeni Peru Andla-

rı'nın o yerlilerinin arka planı, sakinliğidir. Daha Avrupai kökene sahip, açık tenli ve daha imtiyazlı bir sosyal sınıftan olan Guevara adanmışlığını –olağanüstü bir düzeyde gerçekleştirdiği– seçimleri ve eylemleri aracılığıyla göstermiştir.

Gadea, yine kitabının giriş kısmında Che'nin olmazsa olmazlarını özetler:

> O bir ilah ya da mit değil ama günden güne evrimleşip gelişen bir devrimci, Amerika'nın ve dünyanın genç nesillerine bir örnek.

Che'nin annesi Celia de la Serna, ebeveynler arasında daha derinlikli olan, daha karmaşık olandı. Oğluna hayrandı ve onunla özel bir ilişkisi vardı. Birçok politik eylemci için geçerli olduğu üzere, evlat, ebeveyninin hayatlarını köklü biçimde değiştirdi. Babasının özelinde etki daha kamusaldı ve muhtemelen ihtiyar adamın hayatının sonlarına kadar o kadar da derin değildi. Ancak Che'nin Küba devrimindeki lider rolü ve daha sonraki devrimci itibarı annesini neyi, neden savunduğu konusunda büyük bir inançla ve bilinçle Sol bir pozisyona taşıdı.

Latin Amerika'nın Güney Konisi'ndeki* Kirli Savaşlar** sırasında Che'nin tutumu ailesine sıkı sıkı sorunlar yaratmıştı. Ancak siyasi görüşlerinin anne-babası ve kardeşleri üzerinde büyük etkisi oldu. Büyük kardeşi Roberto'nun Che tarafından radikalleştirildiği açıktı ve adı daha sonraki hayatında da yenilikçi siyasi görüşlerle anıldı. Küçük kardeşlerinden Juan Martín ünlü kardeşinin ayak izlerini takip etti. Arjantinli bir devrimci örgüt kurdu ve bunun sonucunda uzun yıllarını hapishanede geçirdi. Kitabın başlarında söz ettiğim kız

(*) Güney Konisi: Güney Amerika'nın, Oğlak Dönencesi'nin altında kalan güney kısmı. Brezilya'nın güneyi, Arjantin, Şili, Paraguay ve Uruguay bölgedeki ülkelerdir – ç.n.

(**) Özellikle Arjantin'deki cunta dönemi "Kirli Savaş" olarak bilinmektedir – ç.n.

kardeşi Celia bir süre Avrupa'da yaşadı; orada Juan Martín'in serbest kalması için durmaksızın uğraştı. Şimdilerde Arjantin'e dönmüş durumda. Bir başka kız kardeşi Ana María genç yaşta kanserden ölene dek Küba'da yaşadı. Bir de Che'nin her zaman sıkı ilişkisini koruduğu Beatriz hala vardı. En sevdiği yeğeninin maceralarını yakından takip etti ve Che öldürüldüğünde gelen haberleri kabullenmeyi ya da onun adını bir daha anmayı tereddütsüz biçimde reddetti.

Che'nin annesi Celia bir keresinde sırf oğlunun adının [kötüye] çıkması nedeniyle bir süre hapse girmişti. Che, Kongo'daki mücadelesi sırasında kimseyle haberleşilemeyen o uzak kıyılardan –hayatta kalma şansının yüzde elliden az olduğunun da farkında olarak– karısına, çocuklarına ve Arjantin'deki ailesine dokunaklı veda mektupları yazmıştı. Ne yazık ki, annesi oğlunun son mektubunun gelişinden bir ay önce öldü.

Tıpkı oğlunun annesine yazdıkları gibi annesinin oğluna yazdıklarından ikisinin arasında sıra dışı bir bağ olduğunu kavrıyoruz. Bu, anneliğe özgü olduğu kadar politik de bir bağdı. Annesi öldüğü sırada Kongo'da olduğundan Che ölüm haberini epey sonra aldı. Yazdığı az sayıdaki kısa hikâyeden biri olan "Taş"ı annesinin ölümünden duyduğu acı nedeniyle kaleme aldı. Ölümünden birkaç gün öncesine kadar Celia hâlâ ilk çocuğundan bir haber almayı umuyordu. Olmadı. Cenaze töreninde Che'nin fotoğrafı annesinin tabutunun üstündeydi. Celia'nın gelinlerinden birisi, diğer çocuklarının kendilerini dışlanmış hissettiklerini söyleyecekti.

Che zekasını, inançlarını, gücünü ve azmini büyük ölçüde annesinden almıştı. Kendi tarzı, kendi dönemi ve ortamı içinde Celia mütemadiyen kendisinin –ve oğlunun– gurur duyacağı seçimler yapmıştı.

Fidel Castro ve Che Guevara,
Küba savaşı sırasında Sierra Maestra'da,
1950'ler.

CHE VE FİDEL

Che'nin ülkeden ayrılmadan önce ona verdiği veda mektubunu ele alış tarzı, bazı kimselerin Che'nin son gerilla mücadelesinde Fidel Castro'nun devrede olmadığını ileri sürerken kullandıkları delillerden olmuştur. Muhtelif tarihçiler, savaşçının yıllarca çok yakın olduğu devlet adamına hoşça kal dediği bu belgenin Che mücadelede ölene kadar asla ve kat'a kamuoyuna açıklanmadığı konusunda ısrarcıdır. Guevara, 1965 yılının Mart ayı sonları gibi ortalıkta görünmez olmuştu. İki yıldan fazla zaman sonra gerçekleşecek ölümünden önce Kongo ve Bolivya'da savaşacaktı. Ancak Fidel onun mektubunu, 3 Ekim 1965'te Küba'nın yeni Komünist Parti Merkez Komitesi'nin tanıtımı sırasında okumuştu.

Bu uzun mektupta Che, Küba vatandaşlığından, Küba Komünist Partisi üyeliğinden, idari görevlerinden ve kendisini Küba devrimine bağlayan her şeyden ayrılıyordu. Fidel'le ne zaman ve nerede tanıştıklarını anımsıyor, ölürken son düşüncelerinin arkadaşı olacağını açıklıyor, tek pişmanlığının

Kübalı'nın eşsiz liderlik özelliklerini daha erken kavrayamamış olmak olduğunu söylüyordu. Ayrıca karısına ve çocuklarına maddi olarak bir şey bırakmadığını, bunu dert etmediğini zira mücadelesini verdiği devrimin onlara yetişmeleri için ihtiyaçları olan her şeyi vereceğini ve katkıda bulunacağını bildiğini de ekliyordu.

Bazı yorumcular, Che gerçekten bu mektubun ölümüne kadar kamuoyuna açıklanmamasını istemişse, Fidel'in bunu Kübalılara epey önce okuması gerçeğinin ilişkilerindeki bazı çatlakların varlığına işaret ettiğini ya da en azından Küba başkanının Arjantinli'yi artık başka bir politik mecrada gördüğü anlamına geldiğini ileri sürmektedirler.

Che artık başka bir politik mecradaydı ama benim hâlâ inandığım şey, esasen Küba devrimi tarafından desteklendiği. Che, Kongo'daydı; henüz Bolivya mücadelesine girişmemişti. Fidel'in o mektubu okuması Küba'ya dönüşünü fiilen olanaksız hale getirmişti. Fidel'in teşvik etmesiyle, görünümü değişmiş olarak ve büyük gizlilik içinde sadece kendisiyle birlikte Latin Amerika'ya götüreceği gerilla kuvvetini çalıştırmak ve toparlamak için kısa bir süreliğine geri geldi.

Mektubun kamuoyuna açıklanmasının ikinci bir etkisi, Kongo'da onunla birlikte çarpışan Kübalı askerlerle paylaştığı kimliğinden yoksun kalması oldu. Ülkeleriyle ilişkileri resmî olarak kopunca, daha önce sahip olduğu otoriteyi yitirerek bir daha eskisi gibi komuta edemedi. Che'nin Kongo günlüğünde üstü kapalı biçimde ima ettiği gibi, resmî ve bazı açılardan kültürel itaatsizlikler ortaya çıktı.

Fidel'in mektubu tam da o esnada okumasının olası bir açıklaması, Che'den kurtulması gerektiğini düşünmesi ve bu işi başarılı biçimde becermesinin yolunun bu olduğuydu. Karşıdevrimcilerin ve Sağ'dan diğerlerinin sık sık dile getirdikleri gibi Fidel'in eski dostunu ve yoldaşını öldürtmesi şöyle dursun ortada şiddetli bir kavga bile yoktu. Ancak

sorun tam da buydu: Devrim karşıtlarının ortaya attıkları bu grotesk senaryoları yanıtlamak veya Küba'nın başka ülkelerdeki özgürlük mücadelelerini açıkça desteklemeye devam ettiğini ifade etmek olağanüstü zor ve imkânsızdı.

Benim akla daha yatkın bulduğum bir başka izahat, Küba Komünist Partisi'nin kurulması ve Merkez Komite'yle Politbüro'nun ilan edilmesinin ardından Guevara'nın yokluğu konusuna bir açıklama getirme ihtiyacı doğması. Che, bir süredir toplum içinde görünmemişti. İdari görevleri başkaları tarafından üstlenilmişti. Bunun neden böyle olduğuna dair söylentiler tabii ki ortalıkta dolaşmaya başlamıştı. Ancak partinin ilk kongresinin yapılacağı bir ortamda varsayımlar artık yeteri kadar tatmin edici olmaktan çıkmıştı. Fidel, Küba halkına sevgili Che'lerinin neden liderlik makamında yer almadığını açıklamak gerektiğini söyleyecekti. Ona göre, veda mektubunu okumak daha fazla ertelenemezdi.

Fidel Castro'nun da yer aldığı, daha az referans verilen bir başka an daha vardır, ki bence bu Guevara'nın dünya çapındaki devrimci karakterine ve rolüne de ışık tutmaktadır. Olay, 15 Ekim 1967'de, Fidel'in Che'nin ölümünü doğrulamak üzere uzunca bir süre boyunca Küba televizyonunda görünmesi esnasında yaşandı. Dünyadaki haber ajansları, inandırıcı olanlardan tuhaf olanlara uzanan bir yelpazede Che'nin ölümünü daha önceleri çok defalar ilan etmişti. Şimdiyse dedikodular altı gündür köpürtülüyor; ABD, Bolivya, Avrupa ve başka yerlerden gelen haberlerle kışkırtılıyor; duyguları ve bilme arzuları anlamında hassas noktalarına çalışılan Kübalılar tarafından bir yana bir bu yana çekiliyordu.

Küba önderliği yürek burkucu neticeyi detaylı şekilde ulusa açıklamadan önce emin olmak için bu altı gün boyunca bekledi, kanıtları inceledi, kaynakları değerlendir-

di. Che'nin kardeşi Roberto, Arjantinli aileyi temsilen cesedi teşhis etmek üzere Bolivya'ya gitti. Ancak görmeyi başaramadı ve dolayısıyla Che'nin öldüğünü kesin biçimde doğrulayamadı. Bu bakımdan Fidel de ailenin hissiyatına saygı duymak arzusundaydı. Ancak bütün kanıtları inceledikten sonra durumun kesinliğine ve daha fazla sessiz kalamayacağına inandı.

O televizyon yayını sırasında eski silah arkadaşı son derece ağır ve düşünüp tasarlayarak hareket etti. Fotoğrafları değerlendirdi, Che'nin gerilla günlüğünden son parçaları alıntıladı, çelişkileri ve kesinlikleri ortaya koydu. Üzücü haberin kesinlikle gerçek olduğuna dair açıklamalardan sonra, bence Che'nin mizacını analiz etmekte önemli bir ayrım yapmaya girişti ve hatta –en azından geçmişe dönüp bakınca– neden bu kadar düşüncesizce bir riski göze aldığı konusuna biraz ışık tuttu.

Fidel, Che'nin Küba'nın bağımsızlık mücadelesindeki katkılarından bir dizi anı anlattı. Çok sayıda durumdan söz etti: Gerilla liderinin bir keşif görevine bizzat çıkışından ya da daha tedbirli bir komutanın kenarda durup emirler vermesi gerekirken savaşta kendisini ön saflara atışından:

> Aslında onun bu huyunun, tehlikeli anlarda sürekli hazır ve nazır olan bu cesaret gösterilerinin bir savaşta ölümüne yol açabileceğinden her daim endişe duyduğumuzu söylememiz gerek. Hiç kimse, hiçbir zaman onun asgari düzeyde dikkat göstereceğinden ya da güvenlik tedbirlerini alacağından emin olamazdı...
>
> Öte yandan, üstlendiği görevin öneminin de aşırı derecede farkında olurdu. Her zaman yaptığı gibi, bireylerin öneminin göreceliğini ve örnek olmanın kıyas kabul etmez önemini düşündüğünü söylemek mümkün. Bu, onun kişiliğinin bir parçasıydı. Bizler onun için, gelecekteki zaferle-

> rin mimarları olmaktan ziyade halkın muhteşem zaferlerinin baş aktörleri olmaktan öte bir şey değildik. Fakat spesifik durumlara karşı sürekli reaksiyon gösteren bu mizaçtaki, kişilikteki ve karakterdeki bir insan ne yazık ki, bir baş aktör olmaktan ziyade bir mimar olmaya daha yatkındır. Elbette mimarların da zaferlerin yaratıcıları olduğu apaçıktır – zaferlerin muhteşem yaratıcıları![1]

"Bireylerin öneminin göreceliği ve örnek olmanın kıyas kabul etmez önemi", "bir baş aktör ya da yaratıcı olmaktansa bir mimar olmak". Tam da burada Fidel ve Che arasındaki önemli bir ayrımı görüyoruz. İlki bir ulusun lideriydi, ikincisi gerilla lideri. İlki yeni bir toplumun yaratıcısıydı, ikincisi gelecekte buna benzer toplumların ortaya çıkmasına yardımcı olmayı uman biri.

Che ulusal kurtuluşun ancak silahlı mücadeleyle mümkün olacağına inanan bir savaşçıydı ve Küba'da savaş kazanıldıktan sonra askerî çabalarını dünyanın başka halkları için kullanmayı tasarladığını çok defa açıkça ifade etmişti. Fidel –zorunluluklar nedeniyle– başka sorumluluklarla, problemlerle ve önceliklerle devlet adamı olmuştu.

Küba, Amerika Birleşik Devletleri tarafından sürekli ve acımasız biçimde saldırıya uğramış, ABD etkisi altındaki bütün ülkeler tarafından dışlanmıştı. Fidel, zafere ulaşmış devriminin devamlılığını sağlayabilmek için bir strateji oluşturmalıydı. Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist blok ülkeleri, savunmasız ülkeyi destekleyen temel diplomatik, ticari ve askerî ortaklar haline geldiler. Fidel devlet başkanı olarak sık sık Che'nin dünya devrimi vizyonuna olduğu kadar yeni toplumun nasıl biçimlendirileceğine dair fikirleriyle de çatışan kararlar almaya zorlandı.

Fidel Castro da tıpkı Che gibi hedef odaklıydı. İki adam

1 Fidel Castro, *Che*, Melbourne ve New York, Ocean, 2006, s. 53-54.

Meksika'da tanışır tanışmaz birbirlerindeki zeka parlaklığını, kararlılığı ve alışılmadık liderlik yeteneklerini fark ettiler. Onları bir araya getiren karakter özgünlükleri sonuçta ters düşmelerine, farklı yollara gitmelerine yol açmış da olabilir. Her durumda ben, Fidel'in Che'ye karşı derin bir sevgi beslediğine, eski dostu ve yoldaşına sadakatle bağlı kaldığına eminim.

Fidel Castro, 81 yaşındayken uzun bir hastalığın ardından, 2006 yılının ortalarında iktidarı geçici süre için küçük kardeşi Raul'e bıraktı. İki yıl sonra devlet başkanlığından ve Devlet Konseyi başkanlığından* istifa etti. Liderlik için fiziksel olarak artık yeterli olmadığını söyledi ve genç insanların önlerinin açılmasının vaktinin geldiğini belirtti. O zamana kadar başarılı biçimde ortaya çıkmış genç liderler yoktu. Maalesef Küba'nın yapısının onları gerçekten cesaretlendirdiğine de inanmıyorum. Raul Castro kontrolü tamamen ele almış görünüyor. Birçok açıdan abisinin politikalarını uygulamaya devam etmiştir fakat daha esnek ve açık fikirli olduğunu da kanıtlamıştır.

Fidel artık sadece "fikirlerin bir askeri" olarak mücadele etmek istediğini söylemişti. Komünist Parti'nin günlük yayın organı *Granma*'da onun imzasıyla düzenli olarak kısa ideolojik yazılar yer alıyor. Gerilla lideri, diğer sosyalist başkanların hepsinden çok daha uzun süre ülkeyi yöneten bir devlet adamına dönüştü. Birbirini takip edip duran ABD yönetimleri için bir diken olarak kalmaya devam etti ancak halkına bir parça adalet getirebildi: Toprak reformu, iş, anaokulundan üniversiteye kadar parasız eğitim, evrensel sağlık hizmetleri ve belki de en önemlisi onur.

Somut ve kesin bir başka şeyin daha farkındayım. Che hayatının en verimli yıllarında öldü. Onun, –onunkinin dra-

(*) Küba'nın en yüksek yönetim organı – ç.n.

matik şekilde kısa kesildiği iddia edilse bile– hayatın coşkusuyla dolu, güzel yüzü bize sayısız görselde eşlik ediyor. Fidel yaşlandı. Bir zamanların güçlü figürü kırılgan; o parlak zeka ancak nadiren kıvılcımlar saçıyor. Belki de, günümüzde iki adamı birbirlerinden gerçekten ayıran şey işte bu.

Haydeé Santamaría, Havana-Küba, 1976.
(Foto: Margaret Randall)

CHE VE HAYDEÉ

Che Guevara ve Kübalı devrimci kadın kahraman Haydeé Santamaría'nın ilişkisi çeşitli açılardan Che'nin Fidel'le veya karısı ve çocuklarıyla olan derin bağlarının da ötesindeydi. Ancak çok az kişinin ulaşabildiği ölçüde kardeş ya da ruh ikizi gibiydiler. Haydeé Santamaría bir keresinde, "Onsuz, devrimi hayal bile edemiyorum" demişti.[1] Hal böyleyken, üstünkörü bir bakışla bile, olduklarından daha farklı olamayacak iki insandılar. Haydeé görünüşte ufak tefekti, narinlik ve sadelik arasında salınıyordu. Onuruna çarpıcı derecede düşkün olsa da hafif kamburdu. Che ise uzun boylu ve hükmediciydi. Fiziksel olarak sadece ikisinin de delici bakışları aynıydı. Ancak tarif etmesi görünüşlerini anlatmaktan çok daha zor olan kendilerine özgü karakter özelliklerini paylaşıyorlardı.

Haydeé Santamaría, Che'nin kuşağındandı; o, huzur verici ama kasırgaların esip gürlediği Karayip adasındanken, Che, Avrupalı göçmenlerinin sofistikelikleriyle ve kerameti kendinden menkul zekalarıyla tanınan bir ülkeden, Arjantin'den-

1 Celia Hart, *Haydée del Moncada a Casa*, Buenos Aires, Nuestra América Editorial, 2005, s. 21, benim çevirim.

di. Santamaría'nın ailesi, fabrika sahipleriyle işçilerin keskin bir karşıtlık içinde yaşadıkları, taşradaki bir şeker fabrikası şehrindendi.[2] Bir adalı olmanın getirdiği gurura sahipti. Che'nin şehirli ve aristokrat ama orta sınıf olarak adlandırabileceğimiz bir kökeni vardı. Che'nin *rioplantense* tarzını konuşmalarında ustalıkla kullanma becerisi ve başka ekstra nitelikleri vardı. Cinsiyetleri, farklı olanaklar ve beklentilerle, çocukluklarının epey farklı geçmesine yol açmış ancak her ikisi de dönemlerinin toplumsal sınırlamalarına kulak asmamışlardı.

Aldıkları eğitime gelince, Santamaría sadece altıncı sınıfa kadar okumuştu ancak dünyayı onunla iç içe geçmiş gibi özümsemişti. Che tıp eğitimini tamamlamıştı, çok okuyordu ve devrimci mücadeleye dahil olmadan önce araştırmacılığın zevklerini yaşıyordu. Santamaría gençliğinde doğal olarak daha korunaklı bir ortamdaydı ancak baskıcı bir diktatörlüğe karşı bir yeraltı örgütüne ve gizli bir operasyona katılmakta tereddüt etmemişti. Che, Latin Amerika'yı dolaşmış, Küba devriminde savaşmış ve savaşın kazanılmasından sonra ait olmadığı bir ülkenin ekonomik reformlarına öncülük etmişti. Ardından muhtelif başka yabancı savaş alanlarına gitmiş, dünya çapında isyanın ve değişimin bir sembolü olarak ölüme baskın çıkmıştı.

Haydeé Santamaría'nın ilk gezileri Miami mafyasından silah almak içindi. Aradan çok uzun yıllar geçmeden bu sefer Küba devrimini temsilen dünyayı dolaşacaktı. Parlak zekası ve aşırı hassasiyetiyle kıtanın en yenilikçi ve saygı duyulan sanat kurumu olan Casa de las Américas'a* damgasını vurmadan önce kelimelerle anlatılamayacak kişisel korkular ve kayıplar yaşadı.

2 Küba'nın ortasında yer alan eyaletlerden Villa Clara'ya bağlı Encrucijada.

(*) Küba'da devrimden hemen sonra 1959'da kurulan, temel hedefi Latin Amerika, Karayipler ve dünyanın diğer halkları arasındaki sosyokültürel ilişkileri geliştirmek olarak tanımlanan kurum. Haydeé Santamaría, kuruluşundan itibaren 1980'de ölünceye kadar kurumun başkanıydı – ç.n.

Che, kesintisiz özgürleştirme hayalini gerçekleştirmek için evden ayrılırken arkasında beş çocuk bırakmıştı. Karısının onlarla ilgileneceğini ve devrimin onların büyüyüp gelişmesi için sağlıklı bir ortam sunacağını biliyordu.[3] Haydeé –bir kız, bir oğlan– iki çocuk dünyaya getirdi ve anne-babaları Latin Amerika'nın farklı yerlerindeki devrimci savaşlarda hayatlarını kaybeden bir düzineden fazla yetimi evlat edindi. Kızı, Celia Hart, "Kardeşlerimin sayısı yıldan yıla değişti" diye yazacaktı.[4] Sonuçta, 1980'de hayatına son vererek hepsini yalnız bıraktı. Tüm bu –kültüre, cinsiyete ve kişisel özelliklere bağlanabilecek– farklılıklara rağmen Che ve Haydeé'nin hayatları, neredeyse tüm tanımlamaları aşacak şekilde, ortak bir tarihte bir araya geldi.

Toplumsal değişimi hedefleyen her büyük hareket, birçok istisnai adam ve kadın tarafından; alışılageldik tutku, yaratıcılık ve cesaretten fazlasına sahip insanlar tarafından gerçekleştirilir. Bunların arasında bir ya da ikisi –en fazla yarın düzinesi–, şu an sahip olduğumuz mirasla tam da hayalini kurduğumuz gelecekten söz eden, neredeyse başka bir dünyaya ait ruhsal saflığın örnekleri olarak yaşar. Küba'da Che ve Haydeé böyle insanlardı. Gerçek bir toplumsal değişimin nasıl olması gerektiği konusunda bence ayrılmaz biçimde birbirleriyle alakalılar: Bu tip insan örnekleri, bu gibi olanaksız görünen girişimlerde bulunurlar.

Yine Haydeé'nin kızının yazdıkları belki de durumu en iyi şekilde ortaya koyuyor: "Annem, onu ilk gördüğü andan itibaren Che Guevara'nın gizemini, nesilden nesile umut olacak benzersiz mitindeki ümitvar görüntüyü anlamıştı. Che, Kahraman Gerilla olmadan çok daha önce kavramıştı bunu."[5]

---

3 Che'nin büyük kızı Hildita annesi Hilda Gadea'yla yaşadı. İkinci karısı Aleida March'tan olan dört çocuğu –Aleidita, Camilo, Celia ve Ernesto– ise March'la.

4 Hart, *Haydée del Moncada a Casa*, s. 25, benim çevirim.

5 Hart, *Haydée del Moncada a Casa*, s. 22, benim çevirim.

Fidel Castro'nun 26 Temmuz Hareketi'ne başlangıcından itibaren dahil olan çok az sayıdaki kadından birisi olan Haydeé, 26 Temmuz 1953'te Moncada Kışlası'na saldıran cesur grubun içindeydi. Grup, daha sonra bu tarihi kendilerine isim olarak alacaktı.[6] Haydeé'nin kardeşi Abel, Fidel'in komutan yardımcısıydı. O zamanki sevgilisi de eyleme katılmıştı. Her iki adam da yakalandı ve Batista'nın askerleri tarafından ölünceye kadar vahşi işkencelerden geçirildi. Bu kayıplar onu derinden etkiledi.[7] Haydeé ve Melba Hernández bu başarısız saldırıdan kurtulmayı başardılar, tıpkı Fidel ve diğer birçok sağ kalan gibi hapse atıldılar.

Her ne kadar askerî açıdan başarısız olsa da Moncada eylemi, Küba devriminin başlatıcısı olarak anılmaktadır. 1956'da, affedilmelerinin ve Fidel'in –Che ile tanıştıkları– Meksika'ya sürgün edilmesinin ardından isyancılar geri döndüler ve Küba'nın doğusundaki dağlarda yeniden bir araya geldiler. Haydeé, şehirdeki bir yeraltı grubunun lideri olup önemli bir bağlantı noktası haline geldi; para ve silah sağlamak için ülkeden ayrılıp geri dönüyordu. Sık sık isyancıların Sierra Maestra'nın derinliklerindeki karargahlarına gidip geliyordu.

Haydeé ve Che'nin dostlukları bu olağanüstü zamanlarda pekişti. Başarılı bir ayaklanma mutlak gizliliğe bağlıdır. Ölüm, denklemin değişmeziydi. Adanmışlıklar hızla ve tam

6 26 Temmuz 1953'te Küba'daki en büyük ikinci askerî kışlaya yapılan saldırı, bunun özgürlük mücadelesinin kıvılcımı olacağına inanan Fidel Castro ve adamlarının eylemiydi. Bu tarihi seçmelerinin nedeni, Santiago de Cuba'da eğlence ve içkiyle geçen yıllık karnavala denk gelmesi dolayısıyla diktatörün askerlerinin sızacaklarını düşünmeleriydi. Eylem askerî açıdan başarısızlığa uğrasa da 1 Ocak 1959'da Küba'yı Latin Amerika'nın ilk sosyalist ülkesi yapacak mücadeleyi başlattı. Fidel'in hareketi o günün şerefine adını "26 Temmuz" olarak belirledi.

7 Batista'nın işkencecileri Abel'i öldürdükten sonra gözlerini bir kasenin içine koyup Haydeé'ye verdiler. Belki onu konuşturmak içindi belki de sırf sadistlik olsun diyeydi, kim bilir? Haydeé'nin onlara şöyle cevap verdiği söylenir: "Şayet ona bunu yaptınız ve konuşmadıysa, ben de hayatta konuşmam."

oluyordu; sonraki günün hatta sonraki saatin ne getireceğini kimse hiç bilmiyordu. Yoldaşlık bu ortamda ilişkilere evrildi: Bazısının doğasında romantizm vardı, bazıları aileviydi, bazıları akıl hocalığını içeriyordu; diğerleri, tanımlayacak herhangi bir ifade bulamadığımız kendi kategorilerini oluşturdu.

Küba'da, savaşı kazanmış kuşaklar sınıf, ırk ve hatta cinsiyeti aşan bir güveni de içeren özel bir konuma sahiptiler. Kahramanlar birer örneğe dönüştüler. Erkekler savaşın bitiminden sonraki birkaç yıl boyunca, püriten bir ahlâk anlayışı hâkim oluncaya kadar uzun saçlı ve sakallıydılar, parlak Santería* tipi tespihlerle oynuyorlardı; sadece Fidel sakallı kalmaya devam etti. Che, herhangi bir giyim tarzına sadık biri olmasa da, zaten fazla sakallı değildi. Hayatının sonundaki, fotoğrafları uzun, savaş yorgunu saçları olan ve sakalları mücadeleden bakımsızlaşmış bir adamın artık meşhur olmuş halini gösteriyordu elbette.

Küba'nın özgürlük savaşına katılan kadınlar erkeklerden farklı olarak sosyal standartlardaki değişime zorunlu olarak uydular. 1950'li yıllar sona ererken gösterişli olmamak hâlâ bir erdemdi. 1960'larda Amerika Birleşik Devletleri'nde genç erkek ve kadınlar saçlarını uzatarak uyumsuzluklarını haykırırken, Kübalı gençler saçlarını kesmeye ve daha muhafazakâr kıyafetler giymeye özendiriliyordu. Kuzeydeki ülkede hükümet protestoları bastırıyordu. Güneydeki ülkedeki hükümet de aynı şeyi yapıyordu. Devrim çoktan kurumsallaşmaya başlamıştı ve protestolardan korkuluyordu.

Küba'daki kadınlar Latin Amerika'da onyıllardır süren kılık kıyafet kurallarını gözlemlemişlerdi: Basit kıyafetler, dizden aşağıda elbise boyları; pantolon ancak gönüllü saha ça-

(*) Küba'da doğan, ülkenin etrafındaki adalarla ABD'de özellikle siyahlar arasında yaygın, Hıristiyanlıkla Afrika inançlarının karışımı bir din – ç.n.

lışmalarından sonra kabul edilebilir hale geldi. Devrimci kadınlar (her ne kadar isyancıların çoğu epey genç olsa da) kendilerini genç kuşaklar için bir model olarak görme eğilimindeydi. Liderlik pozisyonundaki az sayıdaki Kübalı kadın, Amerikan gizli servisinin kısa süre sonra yaymaya başladığı "ailelerinden çocuklarını çalan komünistler bu çocukları Sovyetler Birliği'ne gönderiyor" ya da "ahlâki değerleri olmayan ve çılgın toplu seks partilerine göz yuman devrimciler" gibi ipe sapa gelmez söylentilere karşı koymak için görünüşlerine ve tavırlarına dikkat ettiler.

Haydeé hakkında başka bir yerde de yazdım. Onunla, 1967'de Küba'ya yaptığım ilk ziyarette tanıştım; çarpıcılığı ve sıcaklığı beni hemen kendine çekti. Arkadaş olduk. Bir sanatçı ya da yazar olmasa da, entelektüel uğraşlara özel bir alaka göstermese de herkesin çabasını talep eden yeni bir toplum yaratmakla uğraşıyordu. Yapılacak bir iş söz konusu olduğunda, deneyimine ya da tecrübesine bakılmaksızın en uygun aday işe alınıyordu.

Muhtemelen uydurma da olsa, bir toplantıda yaşanan bir olaya dair anlatılan bir hikâye vardır: Birisi odada bir ekonomistin (*economista*) olup olmadığını sormuş. Che elini kaldırmış, zira adamın bir komünist (*comunista*) aradığını sanmış. Merkez bankasının başına böyle geçtiği söylentisi vardır. Doğru olsun ya da olmasın bu hikâye o dönemi anlatmaktadır.

Haydeé, olağan yollardan da Casa de las Américas'ın müdüresi olabilirdi. İnsanlarla gerçekten ilgilenen ve onların sanatsal yaratımlarıyla büyülenen biriydi ancak sanat ya da edebiyat alanında eğitimi yoktu. Bu, belki de kurum için bir talih kuşuydu. Sanatçılarla ilişki kurmak konusunda biçilmiş kaftandı. Onları anlardı, onlar da izlendiklerini hissederlerdi. Ortaya çıkan da, yalınlık ve içtenlikle hemen kurulmuş bağlar olurdu. İşinde gerçek bir dâhiydi.

Fulgencio Batista'nın ülkeden kaçıp Fidel ve yoldaşlarının yönetimi almasından itibaren, işbaşındakiler yeni bir toplumsal ilişkiler dizisi oluşturma görevini sırtlandılar. Genç devrimciler adaleti esas almış; yoksulluğu, sınıfsal farklılıkları, ırkçılığı, kadın düşmanlığını ortadan kaldırmış; Amerika Birleşik Devletleri'nin ve Küba halkını onca zamandır hüsrana uğratmış yerel oligarşinin egemenliğinden kurtulmuş bir toplum öngörüyorlardı. Fidel, Che ve Haydeé'nin de aralarında bulunduğu devrim liderleri kültürel ve sanatsal beslenmenin en az savunma, ekonomik büyüme ve refah kadar önemli olduğunu anlamışlardı. Yarım yüzyıldan fazla zaman sonra bu hâlâ devrimin en verimli ve güçlü karakteristiklerinden biri.

Amerika Birleşik Devletleri, Küba'daki yeni toplumsal deneyimi yok etmek için başlangıçtan itibaren hiçbir eylemden kaçınmadı: Ekonomik, askerî ve diplomatik uygulamalarla; ülkeyi komşularından ve doğal müttefiklerinden yalıtarak. Kültürel abluka diğerleri gibi sinsiceydi ve Casa de las Américas bilhassa bu duvarı yıkmak için görevlendirilmiş bir kurumdu. Yarım yüzyıldan fazla zamandır, Latin Amerika'dan, dünyanın her köşesinden sanatçıları, yazarları adaya getirerek ve Kübalı sanatçıların eserlerini uluslararası alanda tanıtarak bunu gerçekleştirmeye devam ediyor.

Ancak bu, öylesine, her tür sanatsal çalışmayla mümkün olamazdı. Dönemin birçok ülkesinde olduğu gibi tüm tarzlarda erkeklerin hâkimiyeti vardı. Haydeé edebiyat, resim, müzik, tiyatro ve diğer tüm sanat dallarında demokratikleşmenin gerektiğini biliyordu fakat bunu yaparken asla standartları düşürmek ya da kitlelerin anlaması için sanatta kolaycılığa gidilmesi gerektiğini varsaymıyordu. Fidel'le birlikte, toplumun eğitilmesiyle iyi sanatsal yapıtların takdir göreceğine inanıyordu.

Casa'nın demokratikleşme süreci, bununla birlikte, meraklı bir kitleye birinci sınıf sanat sunmanın ötesine geçiyor.

Daha fazla kadın sanatçıyı, daha renkli sanatçıları ve farklı cinsel kimliklerden daha fazla sanatçıyı desteklemeye ve tanıtmaya girişiyor. Yerli sanatçılar, artık basit el sanatları yapan kimseler olarak değil güzel sanatlar üreten sanatçılar olarak görülüyor. Haydeé'nin Casa'daki görev süresi boyunca bu doğal bir durumdu ve onun ölümünden sonra da hızlanarak sürüyor. Genç insanlar, kadınlar ve erkekler, siyah ve beyaz, gey ve heteroseksüel, kurucu kuşağın gösterdiği doğrultuya bağlı kalan kurumun kapısını bugün de aşındırıyor. Sık sık ülkedeki Parti'nin ve hükümet bürokrasisinin de böyle akıcı ve farklı olmasını diliyorum.

Haydeé, sanki onları bütün hayatı boyunca tanıyormuş gibi, mümkün olduğu kadar çok ülkeden ve bir düzine alandan yüzlerce sanatçı ve yazarla temas kurdu. Bu ilişkiler yoğundu. Neyin otantik, önemli ve özgün olduğuna; neyin eksik olduğuna, bir insanın gerçek arzusunun ne olabileceğine dair de bir içgüdüsü vardı. Dinlerdi. Sanatsal deneyleri ve yeni üslupları kavrardı. Düzeltmeler yapmaktan kaçınırdı.

Devrimin en zorlu dönemlerinde, Küba'nın en yaratıcı ruhları acı verici baskılar dolayısıyla ıstırap çekerken ya da iktidardakiler tarafından yanlış anlaşılırken Haydeé sürekli olarak onlara bir yerler buluyordu. Bunların arasında önemli gey sanatçılar ve dönemin estetik anlayışına uymayanlar vardı. Silvio Rodríguez ve Yeni Şarkı Hareketi'nin (New Song Movement) diğer üyeleri böylesi dar kafalılığın kurbanlarındandı. Haydeé onları korudu ve aklı başında kimselerin göreve gelmesiyle, Küba devriminin yeni kültürünün uluslararası yıldızları haline geldiler. Bunun gibi birçok örnek var.

1980'deki intiharına kadar Haydeé bu sürekli büyüyen ağın arkasındaki ruh oldu. Bir gece, gece yarısından sonra telefonumun çalıp hattın diğer ucundaki sesin Haydeé'nin

öldüğünü söylemesini asla unutmayacağım. Sonraki saatler boyunca onun cansız bedeninin kafamı meşgul edip durmasından kurtulamayarak harcadığım saatleri de. Yas tutan kalabalıkların keder ve kuşkuda bir araya geldiği bir ulustuk. Che'ye dönmeden önce, birçoğumuzu derinden etkileyen bu intiharla ilgili bir şeyler söylemem gerek sanırım. Konuyla ilgili Haydeé'nin kızı Celia'nın dediklerini aktarmayı tercih ediyorum:

> Yaşamaktansa ölmeye karar verenlere saygı duymaktan başka seçeneğimiz yok... Onun kızıyım –ya da kızıydım– ve öldüğünde beni burada bıraktı. Beni birkaç başka yaşayan ölüyle sarılmış halde fakat halkların daha iyi bir gelecek mücadelesinde merkez üssü olarak Küba'nın bir yerçekimi noktası, mıknatıs çekimi noktası olmak için gayret ettiği bir dünyada bıraktı... Güven içinde ve ihtiyaçlarımı karşılayacak şekilde bıraktı... Nihai zaferimiz –Yeyé'ninki de– Samanyolu'nda yer alan bir güneş sisteminde bulunan bir mavi gezegende mutluluğa erişmeyi de içeriyor. Belki de birkaç yüzyıl sonra gezegenin o zamanki sakinleri şöyle diyecekler: "Belki de talihimiz pek de büyük olmayan gezegenimizdeki küçük bir adadaki ufacık bir apartman dairesiyle yakından alakalıdır. Dünya mutlu; artık gözlerimizi güneşe çevirmeliyiz."[8]

Son cümle, Fidel ve ekibinin Küba tarihinin gidişatını değiştirecek eylemi planladıkları, kardeşi Abel'e ait, Havana'daki daireye dair Haydeé'nin kendisinden alıntıdır. Haydeé Santamaría hayatına son verdiğinde, tüm tahminler "neden" sorusu etrafında dönüp durdu. Evliliği yeni bitmişti ve bazıları nedenin bu olduğunu söyledi. Onu uçurumun kenarından aşağıya iten her ne olursa olsun, trajik kararını şekillendiren en göze çarpan şeyin son olarak Che'nin ve Latin

8 Hart, *Haydée del Moncada a Casa*, s. 26-28, benim çevirim.

Amerika'nın kurtuluşu rüyalarının da ölümüyle çok fazla kişisel kaybı üst üste yaşaması olduğunu hissettim.

Bu kitap Che üzerine, Haydeé değil. Che'nin hayatındaki kadınlardan söz ettim: Annesinden, kız kardeşinden, eşlerinden, kızlarından ve silah arkadaşlarından. Che ve Haydeé arasında kan bağı yoktu. Bildiğim kadarıyla asla sevgili de olmadılar. Cephede savaş deneyimi de paylaşmadılar. Ancak Haydeé özelde ya da kamusal olarak onun hakkında konuştuğunda, benim de hissettiğim bir tür gizemli akrabalıktan söz ederdi; kuşkusuz büyük bir mesafeyle. Belki de aralarında böyle bir dostluk olmasını, Che'yi hayattayken tanımış olmayı istediğim kadar çok ben istiyorum.

Ya da belki bu iki sıra dışı varlığı birçok bakımdan birbirlerine benzer biçimde gördüğüm için durum böyle. Haydeé, prensiplerine uygun yaşamayı içselleştiren ender sade insanlardandı. Son derece yaratıcı ve yaptığı her işte tutku doluydu. Bazıları delilik olarak adlandırsa da, yeni bir dünyanın mümkün olduğuna şiddetli şekilde inanıyordu. O ve Che bu nitelikleri paylaşıyorlardı ve bunun birbirlerine karşı, çok az kişinin dahil olabileceği ya da paylaşabileceği bir anlayış sağladığı açıktı.

Che, 1966'da gizlice Küba'ya döndü. Adanın batısında gözlerden uzak bir eğitim kampında kalmaya başladı, kamusal yaşamdan tamamen çekildi. Fiziksel görünümü, en yakınlarından birinin bile onu hemen tanımasını güçleştirecek şekilde değiştirilmişti. Onu ziyaret etme izni olan birkaç kişiden olan karısı, bir keresinde büyük kızı Aleida'yı da beraberinde getirmiş, Che'yi çocuğa "babanın bir arkadaşı" olarak tanıtmıştı. Kız daha sonra annesine, "O adam beni seviyor" diyecekti. Che, Haydeé'nin en yakınlarının kendisine hitap ettiği şekilde kaleme aldığı bir mektubu da ona bu kampta yazmıştı:

Sevgili Yeyé,

Armando [Hart] ve Guillermo [García Frías] sıkıntılarından söz ettiler. Kararını anlıyor ve saygı duyuyorum ama bu mektubu göndermektense sana sarılmayı tercih ederdim. Burada muhtelif güvenlik önlemleri söz konusu ve bunlar sevdiğim birçok insanla görüşmemi engelliyor (Bazı zamanlarda göründüğüm kadar umursamaz değilim). Şimdi, Küba'yı adeta bir yabancıymışım da ziyarete gelmişim gibi yaşıyorum: Her şeyi yeni ve farklı bir bakış açısından. İzole edilmiş olmama rağmen, izlenimlerim, ülkeden ayrılan ziyaretçilerin beraberlerinde götürdükleri izlenimleri anlamamı sağlıyor.

Tıbbi/edebi hediyelere minnettarım. Sentez yeteneği olan bir yazar olduğunu görüyorum ancak itiraf etmeliyim ki, seni en çok o Yeni Yıl günü silah gürültüleri ortalığı kaplamışken, kurşunlarını harcarken sevdim. Bu ve Sierra'da birlikte geçirdiğimiz zamandan görüntüler –o zamanki karşı koyuşumuz paha biçilmez hatıralar olsa da– kendime saklayacağım şeyler. Hepinizin sevgisi ve kararlılığı gelecek zor zamanlarda yardımcı olacak.

Seni seviyorum,
Meslektaşın (Ernesto Che Guevara)

Che'nin, bundan iki yıl önce (1964'te) Haydeé'ye yazdığı başka bir mektubu da biliyorum. Bir yıl önce Küba Yazarlar ve Sanatçılar Birliği (UNEAC) onun *Pasajes de la guerra revolutionario* (Devrimci Savaştan Pasajlar) adlı kitabını yayımlamıştı ve anlaşılan, ona telif ödemesi için bir çek yazmıştı. Che, prensipleri doğrultusunda Haydeé'ye şunları yazmıştı:

Bu kadar önemsiz bir şey üzerine bir sürü konuşmaya dahil olmamak için Yazarlar Birliği'ne parayı sana iade etme-

lerini söyledim, yazılı bir talimat bıraktım. Sonuçta, savaşta olan biteni anlatmaktan fazlasını yapmayan böyle bir kitap için bir kuruş bile kabul edemem. Parayı nasıl kullanmak istiyorsan öyle kullan.[9]

Che'yle birkaç fikir üzerinde konuştuktan sonra, Haydeé bu telif hakkından gelen parayı Che adına Kübalı genç yazarlara verilecek bir ödül için kullandı.[10]

Che'nin Bolivya'da öldürülmesinden sonra *Casa de las Américas'ın* dergisi bir sayısını tüm dünyadan gelen övgülere ayırdı. Bunlardan ilki, Haydeé'nin eski dostuna yazdığı bir mektuptu: "Hasta la victoria siempre, Che querido" ("Zafere Kadar Daima, Sevgili Che)[11]:

> Che:
>
> Sana şimdi nereden yazabilirim? Bana, Bolivyalı madencinin, Perulu annenin, gerilla savaşçısının ya da gerilla savaşçısı olmak isteyen birinin olduğu herhangi bir yerden derdin. Bunların hepsini biliyorum Che. Bana sen öğrettin ve aslında bu mektup da senin için değil. Frank'ı [País] öldürdüklerini duyduğum geceden beri bu kadar çok ağlamadığımı, hatta açıklandığında bile gerçekten öldüğüne inanmadığımı sana nasıl anlatayım? Senin hâlâ hayatta olduğundan hepimiz emindik ve ben "Bu mümkün değil, bir kurşun ölümsüz bir varlığı deviremez. Fidel ve sen yaşamalısınız. Sen yaşamıyorsan biz nasıl yaşayacağız?" diyordum. On dört yıl önce dünyada en çok sevdiklerimin ölümlerini gördüm – sanırım daha şimdiden gereğinden fazla ya-

9 Silvia Gil, Ana Cecilia Ruiz Lim ve Chiki Salsamendi, *Destino, Haydée Santamaría*, Havana: Casa de las Américas, 2009, a. 103, 105, benim çevirim.

10 2 Haziran 1964 tarihli, Haydeé Santamaría'dan Komutan Che Guevara'ya yazılmış yayımlanmamış mektup. *Casa de las Américas'ın izniyle.*

11 *Casa de las Américas*, no. 48 (Ocak-Şubat 1968): 3. Bu mektup dünyada epeyce yayımlanmıştır. Mevcut İngilizce çevirilerden hiçbiri beni tatmin etmediği için kendim çevirdim.

şadım. Güneş artık o kadar da güzel değil, palmiye ağaçları bana artık mutluluk vermiyor. Bazen, tıpkı şimdi olduğu gibi, hayatı çok sevmeme rağmen, birinin sabahları gözlerini açmasına değecek tek şeyin bu ikisi olduğunu biliyorum. Onlara senin olduğu gibi sonsuza kadar yakın olmak istiyorum.

Bu kıta bunu hak etmiyor, gerçek bu. Sağ olsaydın, Latin Amerika ileriye doğru gitmek için yolunu bulurdu. Che, beni teselli edecek belki de tek şey seninle birlikte gitmek olurdu. Ama gitmedim, burada Fidel'le kaldım. Her zaman onun istediği şeyleri yaptım.

Hatırlıyor musun? Sierra'da söz vermiştin. "Kahveyi özlemeyeceksin, mate içeceğiz" demiştin. Sen bir enternasyonalisttin, senin için sınır diye bir şey yoktu ama sonunda Arjantin'inde olduğunda bana mate göndereceğine söz vermiştin. Bu sözü tutacağından hiç şüphe etmedim. Artık gerçekleşemez; sen gerçekleştiremezsin, ben gerçekleştiremem.

Fidel söyledi, dolayısıyla ben de gerçek olduğunu biliyorum. Ne kadar üzücü. "Che" diyemedi. Bütün gücünü kullandı ve "Ernesto Guevara" dedi. Böyle yaparak haberi halka, senin halkına alıştıra alıştıra verdi. Ne büyük acı. Halk için, Fidel için, senin için ağladım zira daha fazla dayanamadım. Derken, senin için yas tutarken, yüce halkımız Fidel'in sana sunacağı rütbenin ne olacağını merak ederken, "sanatçı" dedi. Ben verilecek tüm rütbelerin düşük, yetersiz kalacağını düşünürken, Fidel her zamanki gibi doğru olanı bulmuştu.

Yarattığın her şey mükemmeldi. Ama sen tamamen özgün bir şey yarattın: Kendini. Bize yeni bir insanın mümkün olduğunu gösterdin. Herkes bu yeni var oluşun gerçek olduğunu görebilir, çünkü o var, o sensin.

Daha ne diyebilirim ki Che? Keşke senin gibi konuşmayı becerebilseydim. Bir keresinde bana şöyle yazmıştın:

Sentez yeteneği olan bir yazar olduğunu görüyorum ancak itiraf etmeliyim ki, seni en çok o Yeni Yıl günü silah gürültüleri ortalığı kaplamışken, kurşunlarını harcarken sevdim. Bu ve Sierra'da birlikte geçirdiğimiz zamandan görüntüler –o zamanki karşı koyuşumuz paha biçilmez hatıralar olsa da– kendime saklayacağım şeyler.

İşte bu yüzden sana dair bir şeyler yazamıyorum ve bu anılar daima seninle olacak.

Zafere kadar daima, sevgili Che,

Haydeé.

Celia Hart, Che'nin olum haberlerini duyunca annesinin teselli edilemez bir hale geldiğini söylüyor. Teselli edilemez ve öfkeli: "Maço herif, şerefsiz maço! Amerika'nın kalan kısmında devrim yapmak için beni de yanına alacağına söz vermişti. Söz vermişti ama bensiz gitti."[12]

Haydeé'nin veda mektubunda yer alan Che ile ilgili anılarının kelime kelime analizi birçok ilişkide ulaşılamayan bir bağlantıyı yansıtıyor. Her satırdan karşılıklı kederin kalp atışları ve umut sızıyor.

Haydeé Santamaría o veda mektubunu yazdıktan sonra, her dakikası çoktan süresi dolmuş bir takvimden ödünç alınmış, on üç yıl daha geçirecekti.

12 Hart, *Haydée del Moncada a Casa*, s. 23-24, benim çevirim.

Kimlik değiştirmiş Aleida ve Che: Josefina ve Ramon,
Tanzanya, 1965.

İKTİDARI KULLANMA, DAYANIŞMAYI KULLANMA

Kendisine duyduğum büyük hayranlığa rağmen, yıllar geçtikçe, Fidel Castro beni bazı konularda hayal kırıklığına uğrattı; bilhassa görevde çok uzun süre kalışıyla. Küba Komünist Partisi, genç devrimci kadroların Parti'nin veya devletin iplerini eline almasına olanak sağlamak konusunda sınıfta kaldı, rekabetçi fikirlerin gelişimini reddetti. Burada hiç de arzu edeceğim bir model olmayan ABD tipi demokrasinin savunuculuğunu yapıyor değilim. Daha ziyade, Hollanda'dan Kanada'ya, Uruguay'dan Güney Afrika'ya dünyadaki birçok başka demokratik modellerden esinleniyorum.

Elbette, sonuçta Küba'nın dış etkilerden uzak, kendi modelini geliştirme hakkı var. Bu hakka saygı duyuyorum ve ülkenin bağımsızlığını ortadan kaldırmak için yürütülen ABD ablukasına ve tüm diğer girişimlere sürekli karşı olmaya devam ediyorum. Beni rahatsız eden, durağanlaşma olarak değerlendirdiğim şey, kapalı bir liderlik çevresi lehine iktidarın sarsılmaz biçimde korunması, fikirlerin çoğulculuğunun bizzat Küba halkı tarafından katı şekilde engellenmesi. Devrimin ilk yıllarında adadaki neredeyse her Küba-

lı Fidel'e olağanüstü bir saygı duyarken, birçokları yönetimi kardeşine devrettiği dönemde Fidel'in sıradan vatandaşlarla ve onların ihtiyaçlarıyla ilişkisinin pek kalmadığını hissetmeye başladı. Onarımı ve yenilenmeyi engellemek hiçbir zaman sağlıklı değildir.

Küba halkının lideri olarak Fidel ilk yıllarında, doğal bir afet gibiydi: Olağanüstü bir vizyona sahip, harika bir öğretmen; 20. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelmiş en önemli toplumsal deneyimlerden birini sevk ve idare edebilen birisi. Birçoğunda bulunma ayrıcalığına da sahip olduğum, parlak birer tarih ya da ekonomi dersleri gibi olan erken dönem konuşmalarını hatırlıyorum. Genelden özele, sonra tekrar özelden genele geçerdi; ta ki, orada bulunan herkes söylediklerini anlamakla kalmayıp bunların hayatlarını nasıl etkileyebildiklerini de görünceye kadar. Asla küçümseyici değildi, daima tutkulu ama saygılıydı.

Ancak küçük bir grubun iktidarı ellerinde tutmasının bir ulusun gelişimini ve insanların özgürlüğünü nasıl aksatabileceğini görüyoruz. Bu durumu, birçok ülkenin yanı sıra bizzat Küba'da da, Nikaragua'da da görüyoruz. Venezuela'da yaptıklarına çokça hayranlık duysam da Chavez'in diktatör imajı da beni rahatsız ediyor. Küba'da insanlar Che hakkında konuşurlarken ise onu liderliğin daha az dogmatik olan bir biçiminin sembolü ya da tepeden tırnağa yalan dolansız biri olarak değerlendirdikleri hissedilir. Bu izlenimler kahramanın karakterini ne kadar yansıtmakta ve ne kadarı onun erken ölümü gerçeğinden kaynaklanıyor kestirmek kolay değil. Che, kusursuzluğun içinde donakalmıştır.

Che ve Fidel'e dönecek olursak, Fidel için eski silah arkadaşını kendi haline bırakmak inanılmaz ölçüde zor olmalıydı. Ancak Che'nin başka cephelerde savaşmaya gitmekte ısrar etmeye başlaması, onu Küba devletini ayakta tutmaya devam için bir şeyler yapmaya tam olarak zorlamış olmalı.

Benigno'nun Küba lideriyle konuşup, Bolivya'da neyin yanlış gittiğine dair haklı sorulara yanıt almaktaki başarısız girişiminin, her şeyden önce Fidel'in Latin Amerika'da desteklediği "İki, üç, daha fazla Vietnam" anlayışındaki içsel sorunlar çerçevesinde izlenebileceğini düşünüyorum. Çok değil, kısa bir zaman önce kendisi de dünyadaki en güçlü ulus tarafından desteklenen bir diktatörlüğe karşı savaş açmıştı. Dünyanın kurtuluşu konusundaki rüyası Che'ninkinden farklı değildi. Her iki adam da tutkulu, kendini adamış, mağrur, düşünmeden hareket eden, inandıkları uğruna savaşmaya her zaman hazır tiplerdi. Sorumluluklarının artık epey farklılaştığı gerçeğine nasıl uyum sağlayacaklardı?

Doğrusu, bu farklılık gösteren rollerle uyum sağlamak beki de imkânsızdı. Yine de, konu Che olunca, eski dostunun çabalarını desteklemek için Fidel'in elinden gelen her şeyi yaptığına inanıyorum. Daha iyi koşullar oluşuncaya kadar beklemesi için uğraştı. Onu planlarını değiştirmeye ikna edemedi. İkisinin de hayalleri hep aynı kalmıştı. İki adamın sebebinin farklı sorumlulukları olduğunu tahayyül etme ıstırabına girişemeyeceğim.

Geçen onyıllar boyunca Küba'yla ilgili ABD kamuoyundan saklanan birçok şey var. Ülke, neokolonyalizm ve emperyalizmin getirdiği sömürgeciliğe karşı bütün halkların kurtuluşunu savunmaya devam ediyor. Kübalı liderler uluslararası platformlarda ulusal bağımsızlığı, Küresel Güney'in* özgürlüğünü, cezai borçların silinmesini ve Kuzey tarafından kendi çıkarları adına dayatılanlar yerine yerelden çözümler yaratmayı savunuyor. Küba, kendi oldukça ciddi sorunlarına rağmen doğal afetlerden etkilenen, denk olmayan kuvvetlere karşı kurtuluş mücadeleleri veren ya da çeşitli alanlarda Kübalı öğretmenlerin, doktorların ve uzman-

(*) Küresel ölçekte merkez olarak kabul edilen, ileri derecede sanayileşmiş ülkelerin haricindeki, merkez dışındaki ülkeler – ç.n.

ların yardımını isteyen ülkelere karşı istikrarlı şekilde enternasyonalist cömertlik gösteriyor.

Küba, yıllarca binlerce çocuğu ülkelerinden alıp yine onlar için ücretsiz eğitti. Gençlik Adası* onyıllarca (eski adıyla Isle of Pines) bir düzine farklı ülkeden gelen beş ila sekiz yüz öğrencinin eğitim gördüğü özel eğitim kurumlarıyla dolduruldu. Kültürel şovenizme karşı hassas olan Kübalılar söz konusu çocukların ülkelerinden öğretmenler de istihdam etti, onların ulusal geleneklerini korudu ve mümkün olduğunca öğrencilerin evlerinde yiyecekleri yemeklerin benzerlerini yaptı. Sonuncusu 2012'de kapatılıncaya kadar bu okullar neredeyse yarım yüzyıldır varlardı.

Onlarca, yüzlerce, binlerce Kübalı enternasyonalist Nikaragua'da, Dominik Cumhuriyeti'nde, Grenada'da, Şili'de, Angola'da, Etiyopya'da, Namibya'da, Gine-Bissau'da ve Mozambik'te devrimden askerî yardım isteyen bazı ülkeler adına öldüler. Güney Afrika'da *apartheid*a karşı kazanılan zaferde Küba'nın katkıları kilit önemdeydi. Özgürlük mücadelesi veren hareketlere destek önemini hep korudu; söz konusu faaliyetleri eğitmek, silahlandırmak ve mali yardımda bulunmak bu kararlılığın mantıki uzantıları oldu. Fidel de en az Che kadar bu politikaların mimarlarındandı.

Fakat Che gerilla kuvvetlerini Bolivya'ya götürdüğü sırada Fidel'in Kübası Sovyetler Birliği'ne aşırı derecede borçluydu: Sovyetler'in stratejisi bu küçük ülkenin sanayileşmesindense, kendi ekonomisini de geliştirecek ve daha da bağımsız hale gelecek şekilde sosyalist kamp için hammadde sağlamasıydı. Sovyetler, postkolonyal Afrika'daki devrimci hareketlere yardım etmeye gönüllüydüler ancak Latin Amerika'daki kendi kontrolleri altında bulunan komünist partilerin o kıtada etkin olmalarını istiyorlardı. Fidel'in de onlarla birlikte hareket etmesini umuyorlardı. Onları, tam da onla-

(*) Isle de la Juventud, Antil Denizi'nde Küba'ya ait bir ada – ç.n.

rın istediği gibi davrandığına –elinden gelen en iyi şekilde– inandırdığını zannediyorum.

Che, özellikle de sanayi bakanı olduğu dönemde, geniş ölçüde tarıma dayanan bir toplumdaki iktisadi yapı üzerine çalışmıştı. Sanayileşmenin ve çeşitliliğin kilit önemde olduğunu biliyor, her ikisinin de savunuculuğunu yapıyordu. Sovyetler Birliği'ne yaptığı geziler, bu ülkedeki aşırı merkezileşmeyi ve haddinden fazla yer kaplayan bürokrasiyi kavramasına olanak sağlamıştı; bunların sağlıklı büyümeye zarar vereceğini düşünmüştü. Mao'nun Çin'de ortaya koyduğu formüle giderek daha da sıcak bakmaya başladı.

Çin'in çözümlerinin çok daha küçük Küba'nın ihtiyaçlarına uygunluğunu analiz etmenin yeri burası olmadığı gibi, ben de ekonomi alanında uzman değilim. Yine de üstüne düşünmeye değer iki hususu ortaya koyacağım. Birincisi, açıkça ortada olan Çin'in büyüklüğü. Küçük bir ada ülkesi için model olarak alınan, dünyanın en büyük ülkesinde işe yarayan şeylerin indirgenmiş halleridir. İkincisi, 20. yüzyılın ortasında sosyalist kamptaki Çin ve Sovyetler Birliği arasındaki rekabet; kısmen ya da sınırlı da olsa bir ülkenin model olarak alınması diğeriyle mutlaka bir çatışma yaratıyordu.

Birinci Parti Kongresi ile ilk Merkez Komite ve Poltibüro'nun kurulduğu dönemde Küba'yı inceleyecek birisi için Sovyet çizgisini destekleyenlerle bu çizgide –Che gibi– ekonomik durgunluk görenler arasındaki çatışmanın varlığı açıktır. Küba'daki mücadeleyi kazanmak için Sovyetler Birliği tarafından büyük yatırımlara olanak sağlanmıştı. Önemli karar alıcı mevkiler Sovyet yanlısı kadrolarla doldurulmaya başlanmıştı, ki bunların çoğu devrim öncesinde ülkede faaliyet gösteren Sovyet yanlısı Halkın Sosyalist Partisi (PSP) üyeleriydi. Che gibi bağımsız düşünen kimseler sorun olmaya başlamıştı. Kontrolü ele geçiren güçler, yeni parti çizgisine uyacak kişilerle bunların yerlerini değiştirerek kolayca

çoğundan kurtulabiliyorlardı. Fakat Che, efsanevi biçimde, her zaman bağımsız fikirli ve tapılacak derecede sevilen birisiydi. İçerdeki etkisini azaltmanın yollarından biri, "mütevazı çabalarına" ihtiyaç duyan diğer ülkelere gitme isteğini desteklemekti. Che'nin önce Afrika'ya daha sonra Bolivya'ya gitmesi işte bu olaylarla çakışıyordu.

Bu tarihselliğe destek bulabiliriz. Ayrıca müphemlik ya da tereddüde kanıtlar da. Küba'nın kaynaklarıyla birtakım devrimci hareketlere arka çıkarken Fidel'in Sovyetler'e ve onların dünyasına pek de cana yakınlık duymadığı açıktır. Bu gibi faaliyetler doğaları gereği ağzı sıkılık, dikkat gerektirir. Fidel de sosyalist kamptan alacağı ihtiyacı olan yardımla, başarılı devrimlerin başka ülkelerdeki özgürlük mücadelelerini desteklemesi gerektiğine dair inancı arasında hokkabazlık yapmaya zorlanmıştı.

Fidel, diğer kurtuluş projelerinde yaptığı gibi, Bolivya gerilla gücünü oluşturacak erkek ve kadınlardan güçlü bir ekip oluşturulması çalışmalarını teşvik etmişti. Eğitim kamplarını ziyaret etmiş, diğer ülkelerden devrimcilerle onların ciddiyetini ve başarı şanslarını değerlendirmek üzere –belgelenmiş– sayısız toplantı yapmıştı. Kübalılar hükümetin bir departmanını bütünüyle bu hazırlıklar için tahsis etmişti; lojistik destek sağlanıyor, yüzlerce sahte seyahat belgesi hazırlanıyor ve askerler dünyanın dört bir köşesindeki gizli hedeflerine gönderiliyordu.

Ancak Bolivya'da bu askerler kendilerini verimsiz bir bölgede, Bolivya Komünist Partisi'nin vadettiği altyapı ya da uygun iletişim araçları desteğinden yoksun biçimde buldular. En nihayetinde Havana'yla iletişim de koptu. Bu sorunlardan bazıları şüphesiz bu tip bir "gayrinizami harbin" geriliminden kaynaklanıyordu. Bazılarına, romantizmin ve sadece irade gücünün mantıklı analizlere galebe çalmasına izin vererek Bolivya mücadelesini fazla pembe gözlükle gö-

ren Che'nin kendisi sebep olmuştu. Bazıları belki de Küba'ya dayanıyordu. Şahsen benim, devrimin istihbarat biriminin başında bulunan, karmaşık isyancı ağını koordine etmekle görevli olan Manuel Piñeiro'nun rolüne dair birtakım cevaplanmamış sorularım var.

Başarısızlığın özüne dair de konuşmak istiyorum. Guevara gibi parlak zekalı, önsezili ve tecrübeli birinin Kongo'daki ve Bolivya'daki gibi tehlikeli olduğu apaçık ortada olan faaliyetlere neden giriştiğini tahayyül etmek zordur. Her şeyden önce, birlikte savaşmayı tasarladığı siyahi devrimcilerin dillerini bilmeyen ya da kabile kültürlerini tanımayan beyaz bir adamdı. Bu insanlar gayet anlaşılabilir şekilde ona sinirlenmişlerdi. Ayrıca oradaki savaş hakkında da yeteri kadar doğrulanabilir bilgi sahibi değildi, zira karşı karşıya kaldığı durum en korkunç rüyalarında bile göremeyeceği kadar tahammül edilmezdi. Bolivya ise Che'nin Arjantini'yle (oraya varmayı umuyordu) sınırı olan bir Latin Amerika ülkesiydi fakat kendisini orada da beklediğinden çok daha farklı bir durumda buldu. Bölge misafirperver değildi, yerel halkın yerleşimi çok seyrekti ve ilgisizdiler, diller ve gelenekler sorun yaratıcıydı.

Bütün o parlak zekasına rağmen Che, Bolivya'da başarısız oldu. Ölümü noktasına varıncaya kadar, dramatik biçimde başarısız oldu. Elbette, yukarıda tartışıldığı gibi, bu başarısızlığa yol açan sayısız nedenden söz edilebilir. Ancak eleştiriden ve durumu yeniden değerlendirmeden faydalar sağlayabilecekken yapmamış otoriter bir liderlik modelinin olduğu kadar Che'nin kibrinin ve kendine fazla güvenmesinin de bunda bir rolü olduğu açıktır.

Che'nin kişisel özellikleri, onu tarihsel anlamıyla büyük bir adam yapan parçalardandır. Bunlar, onu Bolivya'da ölüme götüren sıradan anormallikler değil, o ve onun gibi adamları karakterize eden, klasik liderlik kavramının doğa-

sında olan kusurlardır. Onu başka birçok nitelikleriyle seven bizler belki de onun yetenekleriyle o kadar büyülenmiş durumdayız ki, kendini beğenmişliğin ve ender bulunan enerjinin aslında olağan sağduyudan faydalanması gereken yerlerde onu engellediğini fark etmekte başarısız oluyoruz.

Ölü Che Guevara, Vallegrande-Bolivya'daki okul binasında, 9 Ekim 1967.
(Foto: Freddy Alborta)

CEVABI OLMAYAN SORU

Sıra dışı birtakım insanlar tanıma ayrıcalığına sahip oldum. Hızlıca sayacak olursam ekspresyonist ressam Elaine de Kooning, Fransız-Meksikalı arkeolog Laurette Séjourné, Haydeé Santamaría, Roque Dalton, José Benito Escobar ve Dora María Téllez gibi Latin Amerikalı devrimciler, ABD'li şairler Adrienne Rich ve V.B. Price. Bunlar ilk anda aklıma gelenler.

Kişisel olarak tanışmadığım ancak benim dönemimin vizyon sahibi insanları arasında sayabileceğim isimler de var: Ho Chi Minh, Albert Einstein, Fidel Castro, Nelson Mandela ve Aung San Suu Kyi'yle başlanabilir. Benim dönemimden önce yaşamış olsalar da güçlü etkiler yaymaya devam edenler de: Sokrates gibi düşünürler, Tupac Amaru gibi büyük liderler, Galileo ve Darwin gibi bilim insanları, Bach ve Mozart gibi besteciler, Perulu şair César Vallejo, olağanüstü biçimde çok yönlü Leonardo da Vinci.

Bu erkek ve kadınlar, diğerleri için anlaması zor gerçeklerden bahsettiler. İnandıkları şeyleri savundular ve genellikle aptallıklara katlanamadılar. Her biri çalıştıkları alanların doğasını değiştirdi. Hepsinin çelişkileri vardı, çağdaşla-

rı tarafından aşırılıkla ya da delilikle itham edilecek boyutta. Geçerli olana karşı çıkmak ya da çağının epey ilerisinde olmak çoklukla yanlış anlaşılır veya daha kötüsü olur. Yine de bu insanlar dünyayı ve dünyaya dair düşünce biçimimizi sonsuza kadar farklılaştırdılar.

Che Guevara'yı da böyle bir kategoriye yerleştiriyorum. Bütün bu arkadaşları, akıl hocalarını ve kahramanları, onların hayatlarını feminist bir bakış açısıyla değerlendiriyorum. Onları kendi dönemlerinin kültürlerinin içinde ele almaya özen gösteriyorum ancak her birine nasıl baktığımı esas olarak iktidarla, güçle kurdukları ilişki belirliyor.

Peki ya o tekrarlanıp duran başarısızlık fikri? Başarısızlık da başarıya yol açabilir. Che'nin Bolivya'daki gerilla mücadelesi yenilgiyle sonuçlandı; buna şüphe yok. Oradan kurtulmayı başarıp geri dönüp tekrar denemek üzere ötekilere katılan bazıları da başarısız oldular. Ancak belki de çarpık olan bizim zaman anlayışımızdır. Kırk yıl sonra Bolivya'da, Latin Amerika'nın en ilginç ve yenilikçi, ilerici yönetimlerinden biri var. Bu yönetim gökten zembille inmedi. Bir süreklilik söz konusu: 19. yüzyılın büyük kurtarıcısı Simón Bolívar'dan 1952 devrimine, 1960'ların ortasındaki güçlü madenci hareketinden '60'ların sonundaki Che'nin gerillalarına, Inti Peredo'nun sonraki çabalarından günümüzde Evo Morales'in başkanlık ettiği ülkeye.

Fidel'in Che'yi kaynak göstererek söylediği gibi, "bireylerin öneminin göreceliği ve örnek olmanın kıyas kabul etmez önemi".

Başarısızlığın kendisi de göreceli olabilir.[1]

Che bunu biliyordu.

---

1 Bu süreklilik bağlamında, Chato Peredo'nun Evo Morales'in mevcut hükümetinin bir üyesi oldugunu görmek ilginçtir. Kardeşleri Inti ve Coco, Bolivya'daki gerilla savaşının ikinci aşamasında hayatlarını kaybetmişlerdi.

Che tişörtü giymiş bir genç, Montevideo-Uruguay, 2011.
(Foto: Margaret Randall)

SAVAŞ VE BARIŞ

Peki ya savaşın kendisi? İçerdeki kötücül eşitsizliğe ya da yabancı bir güç tarafından istilaya karşı bir çözüm olarak savaş?

Bu noktada, bir ömür kenarında durduğum uçurumun rahatlığından çıkıp o meşhur laftaki atlayışı yapacağım sanki.* Che Guevara'nın hayatına bakınca, silahlı mücadele ve daha adil bir toplum için şiddet kullanımı da dahil –ki muhtemelen böyle bir toplumda şiddet olmayacaktır– savaş meselesini müstakil olarak değerlendirmeden önce biraz durmam gerektiğini hissediyorum.

Che özgürlük savaşlarının cisimleşmiş halidir. Hayatımın büyük bölümünde, istilacı ülkelerin kendi çıkarları için diğer ülkelere karşı davetsizce ve mazur görülemez şekilde yürütülen, yayılmacılığa dayanan savaşlarla halkların bağımsızlıklarını korumak için verdikleri savaşları birbirinden ayırdım. Halk savaşları kurbanların kurban edenlerle yüzleşmesi anlamında genellikle silahlı mücadelenin işin içine

(*) Randall burada muhtemelen "leap of faith" sözüne göndermede bulunuyor. İnsanın var olup olmadığını bilmesi mümkün olmayan şeylere, herhangi bir kanıta sahip olmadan inanması anlamına gelen deyim aynı zamanda bilhassa Kierkegaard tarafından kullanımıyla Hıristiyan teolojisiyle de ilgilidir – ç.n.

girdiği, nadiren kazanılan savaşlardır. Che'yle birlikte, sömürülen halkların özgürlüklerini kazanmalarının tek yolunun silahlı mücadele olduğuna inanıyordum.

Bununla birlikte, yaşlandıkça, şiddet anlayışının derinleştiğini fark ettim. Aynı şekilde ona duyduğum nefretin de. Her ne kadar, kişisel olarak deneyimlediğim birçok silahlı hareketi savunmaya devam etsem de, bütün diğer yollar tükendikten sonra girişilecek silahlı mücadeleyi yine de destekleyebilecek olsam da, şiddetin hiçbir çeşidini artık o kadar kolay savunulabilir bulmuyorum. Bizim gibi savaşı yakından görmüş ya da deneyimlemiş insanlar için bu, belki de mantıki bir gelişme. Ayrıca bunun, sonucu berbat etme eğilimleri taşıdığını da anladım – silah yoluyla yürütülen mücadele sıklıkla, eşitsiz güç ilişkilerinin yarattığı şiddetten kaynaklanan belaların ortaya çıktığı yeni bir sosyal yapı üretiyor.

Yalnız değilim. Benimle aynı politik kanıları paylaşan birçokları savaştan nefret ediyor. Savaşın yıkıcılığını ve vaatleri bozuşunu gördük. İstikrarlı bir barışı nadiren getirdiğini, acı verici şekilde, öğrendik. Savaş, karşıt fikirde olanlar arasında bile, zeminini kaybediyor. West Point'te* askerî tarih programının yöneticisi olan ve 2006'da Bağdat'ta bir cephede komutanlık yapan Albay Gian P. Gentile, ABD'nin Irak ve Afganistan'da geçirdiği on yılın ardından çok az şey elde ettiğine dair görüşünü su götürmez biçimde ifade etmişti. Gentile, West Point akademisinde savaşın yararları üzerine yapılan bir tartışma bağlamında durumu şöyle özetlemişti: "Kesinlikle harcanan çabaya değmez. Bence."[1]

Hükümetler, her tür ekonomik ve/veya jeopolitik çıkarlarını korumak için savaşmaya devam ediyorlar. Askerler

(*) Ülkenin kara kuvvetlerine subay yetiştiren Amerika Birleşik Devletleri Askerî Akademisi. Dünyanın en eski askerî akademilerinden biridir – ç.n.

1 Bumiller, "West Point Is Divided on a War Doctrine's Fate", *New York Times*, 27 Mayıs 2012.

–genellikle çok genç, çoğu farklı renklerden ve yoksul erkek ya da kadınlar– böyle çatışmalarda kaçınılmaz olarak kurban oluyorlar. Ülkemizin –sofistike cephanelerimizin tüm gücüyle saldırdığımız– diğer ülke tarafından saldırıya uğramamış olması fark etmeksizin vatana hizmet, kavganın, aleyhine hiçbir şey söylenemeyecek nedeni olarak övülüyor.

Ekonomik veya jeopolitik çıkarlar neredeyse her zaman bu gibi büyük yangınların gerçek sebepleri. Sebepsiz bir eylemi haklı çıkarmak için vatanseverliğin şekli şemali değiştiriliyor. Örneğin burada Amerika Birleşik Devletleri'nde, hiçbir şekilde ilgi duyulmayan iki savaşla ilgili olarak bile, her defasında orada savaşanları teşvik eden köpürtülmüş bir minnettarlık söz konusu. Bu durumla ilgili sürekli olarak çatışma halindeyim. Her ne kadar savaşlarını kabul edilemez bulsam da tek tek askerlere sempati duyuyorum. Bir yarım "Hizmetleriniz için teşekkürler" diye fısıldamam konusunda aklımı çeliyor, buna rağmen bu erkek ve kadınların kurbanlık koyunu oynamak için baskı altına alındıklarına ya da zorlandıklarına ikna olmuş durumdayım.

Bitmek bilmez çatışma dönemlerinde kahramanlık imgesi, anlamlı her tür eleştiriyi geçersiz kılar. Yıllar sonra, uzmanlar ve tarihçiler belki de hâlâ bu savaşların insan hayatındaki korkunç kayıplara, travma sonrası stres bozukluğundan mustarip çok sayıda kişiye, kültürel mirasın harap olmasına ve saldırgan tarafın ahlâkî itibarında onarılamaz zararlar meydana getirmesine değip değmediğini tartışıyor olacaklar.

Che, muhtelif kuşaklar için silahlı mücadelenin, kendi eşitlik ve adalet ideallerini korkusuzca savunan bir bireyin devlet baskısı ve kontrolüne karşı verdiği eşitsiz savaşın en bilinen sembolü oldu. Tişörtlerini giyen ve retorik parçalayan dünyanın dört bir yanından genç insanlar –hiçbiri Che yaşarken daha doğmuş bile değildi– onun mirasını özenil-

mesi gereken bir şey olarak görüyorlar. Söz konusu gençlerin yaşadıkları yerlere, içinde bulundukları kültürlere, devraldıkları değerlere bağlı olarak içselleştirdikleri mesajlar basitçe toplumsal ikiyüzlülüğe karşı uyumsuzluktan kapsamlı bir toplumsal değişim formülüne kadar uzanabiliyor. Etkisinin tipi veya derecesi ne olursa olsun, Che iktidarı silah zoruyla ele geçirmenin bir örneği olarak duruyor.

Daha sofistike bir düzeyde de Che silahlı mücadele seçeneğini temsil ediyordu, etmeye de devam ediyor. Küba devriminin başarısının ardından dünya genelinde teorisyenler başka antikapitalist, antiemperyalist toplumlar yaratmak için en iyi yolların neler olabileceği üzerine tartıştılar. Küba bu tartışmalarda haklı bir yer elde etmişti: 1966'nın Ocak ayında Havana'da düzenlenen Üç Kıta Konferansı,* Amerika Birleşik Devletleri veya (daha düşük bir derecede de olsa) Sovyetler Birliği egemenliğinden kurtulma özlemi duyan Asya, Afrika ve Latin Amerika halkları arasında bir tartışma ortamı sağlamıştı. Latin Amerikalı Komünist Partilerin, sendikaların, işçi ve köylü hareketlerinin, öğrenci örgütlerinin ve diğer örgütlerin geniş bölümü genellikle aksi görüş kabullenilse de toplumsal değişim yanlısıydı. Ancak ABD kıyılarından yaklaşık 150 kilometre uzaklıkta savaşarak başarılı bir devrim gerçekleştirme erdemi gösteren Küba birçokları tarafından otoritenin sesi olarak değerlendiriliyordu.

Üç Kıta Konferansı, Üçüncü Dünya liderlerinin iki süper güçten arındırılmış bir yol haritası çizmek için bir araya geldikleri bu tarz bir dizi toplantının en sonuncusuydu. Bandung Konferansı 1955'te düzenlenmişti. Söz konusu toplantılar neticede gayet önemli Bağlantısızlar Hareketi'nin kurulmasına yardımcı olmuştu. Havana'daki konferans ayrıca

(*) Üç Kıta (Tri-Continental) Konferansı, Ocak 1966'daki toplantısının ardından "Afrika, Asya ve Latin Amerika Halkları Dayanışma Örgütü"nün (OSPAAAL) kurulmasına da öncülük etti, daha sonra genellikle bu isimle anılır oldu – ç.n.

sonraki yıllarda konferansın ideolojisini sunacak *Tri-Continental Magazine* adlı bir dergiyi de ortaya çıkarmıştı.

Che bu konferansa katılmamıştı; çoktan başka ülkelerde silahlı mücadele başlatmaya girişmişti. Ancak kapanış oturumunda okunan, toplantıya gönderdiği mesaj konferansın ve kendisinin amaçlarını özetliyordu. Emperyalist egemenliğin ve buna bağlı olarak gelişmekte olan dünyanın ıstıraplarının mevcut durumunu özenli ve detaylı bir şekilde özetledikten, bu egemenliğe ve ıstıraplara karşı yaygınlaşan ayaklanmaları (savaşın zalimliğinden kimi durumlarda kaçınılabileceğine dair ciddi değerlendirmeler de yaparak) kısaca ortaya koyduktan sonra mesajını sıklıkla alıntılanan şu sözlerle bitiriyordu:

> Her eylemimiz emperyalizme karşı bir savaş çağrısı ve insanlığın en büyük düşmanına yani Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı halkların birliği için bir savaş marşıdır. Ölüm nereden gelirse gelsin, savaş çağrımızın başka kulaklara ulaşmasına, başka ellerin silahlarımızı tutmasına, başkalarının makineli tüfeklerin kesik ve kuvvetli sesleriyle cenaze ağıtları yakmasına, yeni savaş ve zafer naraları atmasına hazırlıklı olmasına vesile olacaksa, hoş geldi.

Meydan okumaya ve savaşa bundan daha etkileyici bir güzelleme hayal etmek epey güçtür. İnsanlığın en büyük düşmanı olarak Amerika Birleşik Devletleri'ni hedef almak gayet makuldü: Küba devriminin ilk günlerinden itibaren kuzeyden diplomatik ve ekonomik abluka başlatmış, etkisi altındaki ülkeleri Küba'yla ilişkileri kesme konusunda ikna etmiş, (Domuzlar Körfezi Çıkarması gibi) doğrudan istila girişimlerinde bulunmuş, gizlice ekinlere zarar vermiş ve suikast girişimlerini örgütlemiştir. Devrimci öfke anlaşılabilirdi. Ancak nereden gelirse gelsin ölümü selamlama vurgusuyla, makineli tüfeklerin kesik ve kuvvetli seslerinden ce-

naze ağıtları çıkarmasıyla Che'nin mesajı aynı zamanda, özgürlük mücadelesi sırasında geldiği müddetçe ölümü övmektedir.

Che de dahil, 1970'lerin ve 1980'lerin devrimcileri, sıklıkla ölüm için değil yaşam için savaştıklarını vurgulamışlardı. Yine de binlercesi öldü ve çok sayıda kişiyi de öldürdü. Onları geleneksel askerî kuvvetlerden ayıran en önemli şey, en az sayıda masum insanın ölmesini hedefleyen anlayışlarıydı. Ancak devrimci savaşın insan bedeli konusunda retorik yaklaşımların ötesinde çok az şey yazılmıştır. Sanki bunlar, bu işin doğasında varmış gibi değerlendirilmiştir.

Foco teorisinden daha önce söz etmiştim. Bu fikre göre, küçük bir silahlı gerilla grubu, sefaletlerinden ve umutsuzluklarından başka kaybedecek bir şeyleri olmayan yoksul halkla birlikte bir bölgeyi ele geçirme gücüne erişebilir ve başarılı bir özgürlük savaşının sürdürülmesi için güvenli bir merkezî mevzi kurabilir. Che, bu teorinin hem uygulayıcısı hem de idealize edilmiş bir örneği olurken, Fransız gazeteci Régis Debray da ana teorisyeniydi.

Devrimci hareketlerin liderleri tarih boyunca neredeyse her zaman savaşmaya başlamadan önce yasal ya da demokratik yollarla toplumu değiştirmeye çalışmışlardır. Silahlı mücadele, Peru'daki Aydınlık Yol veya Uganda'nın kuzeyinde, Güney Sudan'da, Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nde ve Orta Afrika Cumhuriyeti'nde ortalığı darmadağın eden Tanrının Direniş Ordusu gibi daha ziyade canice savaşan örgütler hariç son çare olarak görülmüştür. Bu ordularda çocuk askerlerin kullanılması onları daha meşru örgütlerden ayıran bir başka farklılıktır, ki aynı zamanda sorumsuzluklarının ve yoldan çıkmışlıklarının da göstergesidir.

Ancak değişim için en özgün gerilla hareketlerinin söz konusu olduğu yerlerde bile hükümet denetimi ve çevirdiği dolapların baskın gelebileceği kaygısı vardır. Demokrasinin

ve onun ağızlara sakız olan fakat insanların duyduğu güvenin kolaylıkla kaybolabileceği seçim süreçlerinin, tıpkı devrimler gibi, kolayca bozulduğu ya da yozlaştığı kanıtlanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri ve ulusal oligarşiler propaganda, manipülasyon, adam yetiştirme ve mali yardım konusunda hep hazırdır. 20. yüzyılın son on yılında, bütün diğer yollar başarısızlığa uğradığı anda silahlı güçlerin devreye gireceği herkesçe bilinen bir gerçek haline gelmiştir. Küba devrimi silahlı mücadelenin başarıya ulaşabileceğini göstermiş; Che Guevara da bunun bayrak ismi olmuştur.

Solcu devrimcilerin terörist olduklarını iddia edenlere üç şekilde cevap veriyorum. Öncelikle, ulusal çıkarlarımıza ya da güvenliğimize karşı olan herkese –söz konusu kişinin nereden geldiğini ya da onu bu hale getirecek ne yapmış olabileceğimizi anlama zahmetine girmeden– kolaylıkla ve oynak bir şekilde yapıştırılıveren kavramın kendisini sorguluyorum. Bu şeytanileştirilmiş kavramın burada, Amerika Birleşik Devletleri'nde nasıl faşistten komüniste oradan da teröriste (yani benim hayatım boyunca Nazi'lerden Sovyet sempatizanlarına oradan Müslümanlara) uzandığından söz ediyorum.

Sonra diktatöryal bir devletin –gücün mutlak hâkimi olması dolayısıyla– yoksulluk, aşırı sömürü, işsizlik, hacizler, yetersiz ya da var olmayan sağlık hizmetleri ve eğitim aracılığıyla zaten kendi terörünü sürdürdüğüne işaret ediyorum. Son olarak da birkaç istisna dışında, tanıdığım bütün büyük devrimcilerin, karşıtlarının tahmin edemeyeceği kadar büyük bir insaniyetle dolu olduklarını söylüyorum.

Haydeé Santamaría'nın, bir yerleri bombalamak veya şehirde isyan faaliyetleri için birilerini göndermek gerektiğinde, bunları yapmaktan nefret ettiğini bildiği kişileri seçtiğinden emin olduğuna dair bana söylediklerini her zaman hatırlıyorum: "Böyle davranmak masum insanların hayatlarını

korur. Kimsenin böyle operasyonlara alışmasını ya da bunlardan zevk almasını istemem." Bu, bence, devrimci ahlâkın tipik bir örneğidir. Şiddet için şiddete başkaldırıdır.

Silahlı eylemin değişim getirmekten uzak bir tutum olduğunu, bir zayıflık olduğunu düşünerek her türlüsünü reddedenler de vardır. Barış yanlısı kimseler olarak savaşmaktan korkan ya da en iyi yaklaşımla, konunun uzağında insanlar olarak görülürler. Yılların şiddet karşıtı eylemcisi Eugene-Oregon'dan Peg Morton, onyıllardır hemen her mücadelemizde ön saflarda yer almıştı: Emperyalist savaşlara karşı, ABD hükümetinin gaddarlığın temsilcilerini eğitmesine ve mali destekte bulunmasına karşı, nükleer silahlara karşı, yoksulluğa karşı, ırk ve cinsiyet eşitliği için, engellilerin haklarını ve diğer hakları savunmak için. Morton, 81 yaşında dua ederdi, oturur kalkardı, açlık grevi yapardı, eylemlere katılırdı, hapse girerdi ve sonunda hayatını toplumsal değişim için bir zafer şarkısı haline getirdi. İnançlı bir barış yanlısı olarak yine de işbilir bir insan ve her eylemi, onun adalete ulaşma hedefine nasıl bir yarar sağlayacağı çerçevesinde değerlendiriyor. Şiddet hakkında şunları yazmıştı:

> Edilgen olmaktansa sert, çetin olmak daha iyidir. En kötüsü, şeytanla yüzleştiğimizde ona karşı koyamamaktır. Can alıcı nokta, şiddetsizliğin özgürleştirici gücüne sarsılmaz bir inanç ve bunu gerçekleştirmek için bitmek bilmez bir enerjiye sahip olmaktır. Aktif bir pasif direnişin en önemli unsurları güç ve nezakettir.[2]

Bu ifade sivil itaatsizliği güçlü bir mercek altına alıp pasifizm fikriyatının otomatik olarak ve her durumda silahların gücünü reddedeceğine de meydan okumaktadır.

2 Peg Morton, *Feeling Light Within, I Walk: Tales, Adventures and Reflections of a Quaker Activist*, Eugene, Kendi yayını, 2012, s. 286. [Morton, 19 Aralık 2015'te hayatını kaybetti – ç.n.]

Küba devriminden önce, sosyal adaleti sağlama konusunda şiddet karşıtı tarzların başarılı olduğu örnekler vardı. Gandhi'nin Hindistan'ı bunların en güçlü örneğiydi. Fakat her ne kadar Gandhi ülkesini şiddet karşıtı eylemlerle kolonyalistlerin ve kast sisteminin kontrolünden kurtarmayı başarmış olsa da neticede bütün Hindistanlılar için gerçek bir eşitlik yaratma konusunda epey yetersiz kalmıştır. Amerika'da Martin Luther King Jr. ve César Chávez toplumsal değişim için şiddetsizliği kullanan liderlere verilebilecek örneklerdir; onların fikirleri ve eylemleri de pasifist gelenekle beslenmiş, ABD'deki toplumsal değişim konusunda değerli katkıları olmuştur.

Öte yandan tarih silahlı mücadeleden başka çözümün kalmadığı anlarla da doludur: İspanya İç Savaşı (isyancılar kazansaydı, faşizmin Avrupa'yı kırıp geçirmesi o kadar kolay olmazdı), Varşova ve Vilna gettolarındaki Yahudi ayaklanmaları, Filistinlilerin İntifada'sı ve başka birçokları.

1959'dan sonra, Latin Amerika'nın her tarafında Küba devriminden ilham alan ve başarısızlığa uğrayan bir dizi silahlı hareket görüldü. Ardından, 1970'te, Şili'de sosyalizme seçimler yoluyla ulaşmak denendi. Salvador Allende başkanlığa seçildi ve Unidad Popular (Halk Birliği) hükümeti umut verici üç yıl boyunca daha eşitlikçi bir toplum oluşturmaya muktedir oldu. Bu yaşananlardan sonra birçoğumuz değişim için barışçıl bir yolun mümkün olup olmadığını merak etmeye başladık. Fakat Amerika Birleşik Devletleri, Şili sağı ve askerî gücüyle birlikte, bu deneyimini yok etmeyi başardı; çok daha askerî girişimleri alaşağı etmek için önceden de kullanmaya alışık oldukları bir dizi gizli ve aleni operasyonla. En az, Unidad Popular iktidara silah zoruyla gelseydi ölecek kadar çok sayıda Şilili hayatını kaybetti.

Daha sonra farklı Latin Amerika ülkeleri de çeşitli kansız askerî darbe girişimleri veya toplumsal değişim için şiddete

başvurmayan yollar denedi. Bunların, uzun vadede Venezuela, Bolivya, Uruguay, Arjantin ve başka yerlere uzanan boyutlarda yeniden yapılanmalara etkisi olacaktı. Aynı zamanda, bir dizi Latin Amerika ülkesinde uzun süren kurtuluş savaşlarının –Nikaragua, El Salvador, Guatemala ve Peru bunlardan bazıları– başarıya ulaştıkları ya da yenildikleri görüldü.

Nikaragua'da 1979 yılında gerçek bir halk devrimi iktidarı ele geçirdi ve 1980'li yıllar boyunca korumayı başardı. Ancak liderlerinden birçoğu yozlaştı ve Amerika Birleşik Devletleri sonunda seçimler yoluyla Sandinista'ları iktidardan uzaklaştırmayı başardı. Yıllar sonra, bu hareketten çıkan tek adam bu sefer seçimler yoluyla iktidara geri geldi. Ne var ki, daha önceki hallerinin de yozlaşmış bir versiyonuydular. Bir zamanlar çoğu kimseye ilham kaynağı olan sahici hareketin temsilcileri olduğunu düşünmek zordu. Mutlak güç, basit retorik, tartışmalı metotlar ve çıkara dayanan sonuçlar tamamen başka bir kitapta ele alınacak kadar resmi bulandırdı. Burada, dürüst eski Sandinistaların çoktan partiden ayrıldıklarını söylemek yeterli olacak. Bazıları MRS (Movimiento de Renovación Sandinista-Sandinista Yenilenme Hareketi) gibi yeni örgütler kurdular fakat yeteri kadar destek almayı başaramadılar.

Bahsi geçen diğer ülkelerde özgürlük düzeyleri iktidar yapılarının kalıntılarıyla rahatsız edici şekilde dans etti. Birçok ülkede diktatörlerin biri gitti bir başkası geldi, rejimin eski muhafızları (işkenceciler de dahil) iktidarda kalmaya ve ceza muafiyeti taşımaya devam ettiler. Aslında bu durum Amerika Birleşik Devletleri'nde de aynıydı: Obama hükümeti, insanlığa karşı işledikleri suçlar aşikâr olan ve iyice belgelenen George W. Bush ve onun beyin takımını yargılamak konusunda isteksiz davrandı.

Yine de insan hakları örgütleri geçtiğimiz on yılda kayda değer ilerleme sağladılar. İşkencecilerin yargılandığı ve

birçok örnekte suçlu bulunduğu yüzlerce dava söz konusu oldu. Bu davaların çoğu hâlâ sürmekte. Devlet başkanları artık otomatik olarak kovuşturmadan muaf değil. Amerika Birleşik Devletleri "affet ve unut" yolunu tercih ederken Peru'nun Alberto Fujimori'sine, Liberya'nın Charles Taylor'ına, Çad'ın eski diktatörü Hissène Habré'ye ve hatta Şili'nin Augusto Pinochet'sine karşı başarılı davalar yürütüldü. Genel aflar, tazminat, bağışlama ve etkili anmalar, hepsi savaşın kendisinin de yeniden ele alınmasını gerektiriyor. Bu konulardaki kararlar, bir toplumun şiddeti nasıl değerlendirdiğini ortaya koyar. Karar vericiler, kurumsal medya ve halk neyin kabul edilebilir olduğunu yeniden şekillendirirken bunu yeniden değerlendirme izler.[3]

On yıl önce Liberya'da, Sierra Leone Özel Mahkemesi savcısı olan David Crane, Charles Taylor hakkında tutuklama kararı çıkardı, Gana'yla yaşanacak uluslararası bir krizi tetikledi ve Nijerya'yla diktatörün sürgünü konusunda görüşmelere öncülük etti. Görüşmeler çıkmaza girmiş gibi gözüküyordu. Derken bir grup cesur kadın yeni bir mücadele tarzı deneyerek onyıllardır süren iç savaşa bir son vermeye çalıştı. Yüzlerce kadın –anneler, büyükanneler, teyzeler ve kızlar, Hıristiyanlar ve Müslümanlar– gösteri yapmak üzere bir araya geldiler. Tek silahları beyaz tişörtleri ve ahlâki güçleriydi.

Başkent Monrovia etrafındaki isyancı kuşatmasının daralmasına ve barış görüşmelerinin sona ermesi tehlikesine rağmen kadınlar kararlılıkla oturmaya devam ettiler. Dua ettiler. Kendi kendilerini tehlikeye attılar. Görüşmelerin yapıl-

3 Ben bu metni kaleme alırken bir Arjantin mahkemesi eski devlet başkanı Jorge Rafael Videla'yı, ülkenin kirli savaş zamanındaki diktatörünü, –birçok suçundan sadece birisi olan– katledilmiş devrimcilerin çocuklarını kaçırdığı gerekçesiyle mahkûm etti. Videla, elli yıl hapis cezasına çarptırıldı. [5 Haziran 2012'de elli yıl hapis cezası alan Videla, 17 Mayıs 2013'te hapishanede öldü – ç.n.]

dığı binayı kuşatıp, kimsenin girip çıkmasına izin vermediler, erkek temsilcilerin makul bir anlaşma yapmadan binayı terk etmek istemeleri halinde üstlerindekileri çıkaracakları uyarısında bulundular. Kadınların eylemiyle birlikte tutuklama kararı istenilen sonuca ulaştı. Taylor ülkeden kaçtı ve Afrika'nın ilk kadın devlet başkanı Ellen Johnson Sirleaf, onun yerine seçildi. Sirleaf, o zamandan sonra bir kez daha seçildi.[4]

Bu sıra dışı eylem, kadınların iktidar konusunda tamamen farklı düşünebilmesi yüzünden başarıya ulaşmış olabilir mi? Sorunları çözmeyen, devam eden bir savaş beş para etmez. Oysa tamamen bambaşka bir direniş modeli öyle değildir.

Dolayısıyla o büyük sorular karşımıza çıkıyor: Olumlu bir toplumsal değişimin tek yolu şiddet midir? Arkasında ölümler ve yıkımlar bırakmış bir savaşın omuzlarından şiddetsiz bir kültürün yükselmesi mümkün müdür? Amaca ulaşmak için her yol mubah mıdır, yoksa şiddetin kullanıldığı bir sürecin sonunda ulaşılan toplumsal değişim barışı başarılı şekilde kucaklayabilir mi? Tüm çareler tükenmiş olsa bile savaş gerçekten cevap mıdır? Temsil ettiği çıkarlar ya da haksızlıkların giderilmesi söz konusu olsa bile öldürmenin ahlâkiliğine kadar uzanan, bununla alakalı ama farklı sorular da var.

Che Guevara'ya tarihsel düzlemi ve bağlamı içinde baktığımızda, gerilla savaşının adalet için tek yol olduğu sonucuna nasıl vardığını anlamamız kolaydır. Bir süper güç tarafından talan edilmiş, kendisine borç para veren uluslararası kuruluşlar tarafından sıkıca kontrol altında tutulan, Eisenhower'ın zorunlu kısırlaştırma politikalarının saldırısı altındaki, sömürgecilik tarafından parçalanmış ve umutsuzluk içindeki bir kıtayı dolaşmıştı. CIA'in Guatemala'da

4 2008'de "Pray the Devil Back to Hell" adıyla bu hikâyenin belgesel filmi de çekildi. Liberyalı kadınların eylemi, Afrika siyaset sahnesinde kadınların daha fazla görünür olmaya başladığı bir döneme öncülük etmesi bakımından da çok önemliydi.

demokratik seçimle iş başına gelmiş hükümeti nasıl bozguna uğrattığını kendi gözleriyle görmüştü. Latin Amerika'nın kurtuluşu efsanesindeki diğer başarısız bölümleri analiz etmişti. Küba'nın başarıya ulaşmış devriminin de baş aktörlerinden birisiydi. Eylemleri ve düşünceleri birbirine mükemmel derecede uyan birinin canlı örneği olarak, kendisini ön saflara atmakta tereddüt etmedi. Böyle yaparak, nesiller boyunca bu ideolojinin sembolü haline geldi.

Bugünkü seçeneklerimiz neler peki?

Guevara'nın adanmışlığına, saflığına ve ruh zenginliğine, kendisini fikirlerinin yoluna vakfetme arzusuna hayran olup bir yandan da bir çare olarak savaşı yanlış bulabilir miyiz?

Yapabileceğimize inanıyorum.

İspanya'da faşizme karşı verilen savaşın, kuzey İrlanda'da yıllardır süren anlaşmazlığın, İkinci Dünya Savaşı'nın (ki, güya bütün savaşları bitirecek savaş olacaktı), ABD'nin Vietnam'da uğradığı bozgunun, İsrail'in Filistin'deki uzun süreli işgalinin, Latin Amerika'daki kirli savaşların, Bosna, Ruanda ve Darfur'daki travmatik olayların, Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak ve Afganistan'a istilacı saldırılarının gösterdiği gibi bu cevabın nadiren barış getirdiği aşikârdır.

Bazı durumlarda gerilla savaşı yolu aydınlatır ve daha sonra yurttaşların da çabalarıyla, diktatörlerin alaşağı edilerek daha eşitlikçi süreçlerin başlamasıyla başarıya ulaşır. Başka bazı durumlardaysa vahşi terör dönemleri bitmeye yüz tutarken yerini toplumun hemen altında süregiden etnik nefretle ve içten içe devam eden anlaşmazlıklarla birlikte çözülmemiş ve sürüncemede kalmış keşmekeşe bırakır. ABD'nin Vietnam'da, Irak'ta ve Afganistan'da sürdürdüğü gibi emperyalist savaşlarla katliamlarla ve cinayetlerle geçen yıllar işgal edilen ülkeler için yıkım, istilacılar içinse farklı türde travmalar anlamına gelir. Yaygın şekilde görülen post-travmatik stres bozukluklarını ve intiharları, her türden şiddeti de içe-

ren, nesiller boyunca görülen yara izleri herhangi bir sorunu savaşarak halledebileceğine inanan tüm ulusların başına musallat olmaya devam eder.

Başvurulacak tek yol olarak silahlı mücadelenin kaldığı örnekler de vardır: Örneğin, *apartheid*ın yarattığı ırkçı vahşetin, onyıllar boyunca süren silahlı ve sivil direnişle yenilgiye uğratıldığı Güney Afrika. Bu ülke günümüzde barış içinde olmaktan uzak ancak özgürlük sevdalısı herhangi birinin Afrika Ulusal Kongresi'nin silah gücü kullanmaması gerektiğini ileri süreceğini sanmıyorum.

Öte yandan, güney Meksika'daki Chiapas eyaletindeki Zapatistalar'a da bakabiliriz. Dünyaya başka bir model sundular; iktidarı ele geçirmek arzusuna dayanmayan bir model. Zapatistalar, ortak kanıya varma ve karar almada kadim yerli biçimlerini benimsediler ve iktidarın kendisini değerlendirme konusunda yeni yollar geliştirdiler. Bize mücadeleye dair öğretecekleri çok şey var. Bu kadar yozlaşmış olan ve kolayca yozlaşabilecek olan şey belki de iktidar arzusudur.

Farklı ülkelerdeki ve kültürel bağlamlardaki farklı tarihsel dönemlerin farklı süreçler doğuracağı su götürmez bir gerçektir.

Belli bazı durumlarda gerilla savaşının gerekliliği ya da gerekli olmadığına dair konudan sapmadan, bir sembol olarak silahlı mücadele fikrinin kendisini pozitif bir imge olarak ele almakla ilgileniyorum. Yıllarca, devlet baskısıyla (sıklıkla devlet terörü de dahil) yüz yüze gelen insanlar için bu yöntemi mümkün olan tek yol olarak destekledim. Buna karşı çıkanlar yoksulluk, açlık, cehalet ve baskı gibi süregiden gizli savaşı gözden kaçırıyorlar gibime geliyordu. Öte yandan, şeytanın avukatları tarafından öne sürülen, bütün terörizmlerin eşit olduğuna dair argümanlar da zayıf ve korkakça görünüyordu. Devlete karşı savaşırken her türlü aracın meşru olduğuna inanıyordum.

Hâlâ da inanıyorum. Sorum şu: Savaş, gerekli olduğu zamanlarda bile toplumsal değişimin başlıca sembolü olarak yüceltilmeli midir?

Che Guevara, çağının bir insanıydı. Kendi döneminin toplumsal mücadelesine katılmış biri olarak, değişimi gerçekleştirmek için şart olduğuna inandığı yolu tuttu ve kendisini bununla somutlaştırdı. Benim için onun çekiciliği, silahlı mücadelenin tek yol olduğuna dair söylediklerinden ziyade inandıklarını yapabilme konusundaki olağandışılığında yatıyor.

Şayet tarih bize bir şey öğrettiyse, o da savaşın cevap olmadığıdır. İster düzenli savaş olsun, olağandışı durumlar hariç, ister gerilla savaşı olsun.

Bu satırlarda, savaşın daima olumsuz sonuçları olduğuna inandığımı söylemek fırsatını kullanacağım. Şiddet daima şiddeti doğuruyor ve savaşı idealize etmek şiddeti kültürümüze pozitif bir değer olarak katıyor. Geçtiğimiz birkaç onyılda savaş oyunları (bilgisayar oyunu ya da değil), ABD askerleriyle savaşa giden ünlüleri gösteren televizyon şovları, edebiyat, filmler, tiyatro, sanat, şarkı sözleri, yandaş mizah ve diğer kaba kültürel etkinlikler sadece şiddetin biraz daha olağan hale getirilerek, toplumsal kabulünü sağladı.

Bu tutum, cinsiyetçi ve ırkçı eğilimler taşıyan toplumumuzda seksizme ve homofobiye oynuyor. Kanunlarımız ve ticari medya tarafından cesaretlendirilen davranış kalıpları, evde ve kamusal alanda şiddet suçlarını arttırıyor. İkinci Düzenleme'deki* haklarımızın ilkel bir biçimde değerlendirilmesi silahla ilgili gevşek kanunları kolluyor ve o eski "Erkek çocuktur yapar" atasözüne gösterilen ciddiyetten uzak müsamaha hâlâ her şeyi açıklıyor. Amerika Birleşik Devlet-

(*) ABD Anayasası'nda 15 Aralık 1791 tarihinde ABD Haklar Bildirgesi ile birlikte benimsenen İkinci Düzenleme (*Second Amendment*), insanların silah bulundurma ve taşıma hakkını korumaktadır – ç.n.

leri'ndeki herhangi bir yetişkin vatandaş bir silah dükkânına girip, ateş gücü ailesini korumanın ya da avlanmanın çok ötesine geçen, bir saldırı silahı satın alabiliyor.

Nefret suçu yasaları nispeten yeni bir suç kategorisi olmaya başladı ve bir kısım ABD eyaletlerinde kadın düşmanlığına, ırkçılığa ve homofobiye bağlı olarak işlenmiş korkunç suçların artışıyla birlikte benimsendi. Bu eyaletlerde, şayet şiddet eyleminin nefret suçu kriterlerini taşıdığı kanıtlanabilirse daha sert cezalar verilebiliyor. Köktendinciliğin aşırı dikeyliği de, gazap dolu Tanrısı ve erkek merkezli toplumsal yapısıyla bu şiddet dolu kültürüne katkıda bulunup, özendiriyor.

O atasözündeki gibi, erkek çocuklar hâlâ yapıyor, dolayısıyla adamlar da hâlâ adam. Feminizmin iktidar konusunu incelerken bize gösterdiği gibi, deneyimlerimiz, iktidar ilişkilerinin yaşadığımız dünyayı nasıl şekillendirdiğini ve bunca toplumsal hastalığa nasıl zemin hazırladığını daha iyi öğretiyor. Tarih de bu bulguları tekrar tekrar doğruluyor. Tam da bu yüzden, adalete değer veren ve onu barışçıl yollarla gerçekleştirmeye çalışan kadınlara (ve erkeklere) daha da içtenlikle minnet duyuyoruz.

İktidar konusundaki analizlerimizin daha da gelişmesiyle birlikte feministler savaşın şiddetine dair daha önemli şeyler söyler oldular. Günümüzde, 1970'li ve 1980'li yıllarda silahlı mücadele veren örgütlerin içinde yer almış bazı kadınlar deneyimlerini kamuoyuyla paylaşmaya başladılar. 1975'te hükümet güçlerine karşı verilen, denk kuvvetler arasında olmayan bir çatışmada kocasını kaybetmesine rağmen kendisi hayatta kalan, Şili Devrimci Sol Hareket'in (MIR-Movimiento de Izquierda Revolucionaria) önde gelen üyelerinden Carmen Castillo, silahlı mücadele yürüten bir örgüte katılımı ve bir silah taşımanın ne anlama geldiğine dair kadınların farklılaşan görüşleri üzerine düşünmeye yıllarını verdi:

> Şiddet üzerine konuşuyorduk ancak biz kadınların militanlığımızı yaşayış tarzımıza dair çok az şeyden bahsediyorduk. Şilili, Arjantinli ve Uruguaylı –hepsi silahlı mücadeleye katılmış– diğer kadınlarla konuştum ve kendimize şu soruyu sorduk: Silahlarımız gücün sembolü müydü, fallik semboller miydi, yoksa biz kadınların bunları algılayışında ve kullanışında kendine özgü bir şeyler var mıydı? Feminizm, bizi böyle şeyler üzerine düşünmeye zorluyordu... Kadınların rolünü idealize etmek istemiyorum, zira kadın işkenceciler en zalimler olmaya eğilimliydi; tıpkı güçsüz bir insanın, kadın ya da erkek olsun, bir miktar güç elde edince gücü en fazla suiistimal eden kimse olabilmesi gibi. Fakat aynı zamanda içimizden birçok kadının, silahlarımızı güç sembolü olarak görmediğini de fark ettik. Onlarla hayatlarımızı korumak zorunluluğu çerçevesinde bir ilişki kuruyorduk. Bizzat onların özündeki ve onlardan kaynaklanan gücü görmeyi reddediyorduk.[5]

Che Guevara'nın etrafı güçlü kadınlarla çevriliydi. Annesi, kendi dönemi için alışılmadık birisiydi ve gördüğümüz gibi, Che'nin gelişiminde de büyük etkisi olmuştu. Halasından hayatı boyunca söz etti. Küba'daki savaş sırasında Celia Sánchez, Haydée Santamariá ve Vilma Espín gibi inanılmaz kadınlarla birlikte çalıştı. Her iki karısı da öncelikle eylemciydiler; o dönemde erkek kardeşleri ya da sevgilileri dolayısıyla mücadeleye katılmış kadın tipine uymuyorlardı. Bolivya'daki son deneyiminde Loyola Guzmán ve Haydée Tamara Bunke gibi kadın yoldaşlara güvenmişti. Ne var ki, bu kadınlardan hiçbiri feminist değillerdi ve (bildiğim kadarıyla) hâkim cinsiyetçi rolleri sorgulamamışlardı. Buna en yaklaşan isim olarak Haydée Santamariá sayılabilir ama o da Che'nin Küba'dan ayrılmasından epey sonra.

5 Cherie Zalaquett, *Chilenas en armas*, Santiago: Editorial Catalonia, 2009, s. 151, benim çevirim.

Feminizmin, gelişmiş dünyanın şehir merkezlerinde ortaya çıkması için bir on yıl daha geçmesi gerekti ve ardından analizleri gelişmiş ülkelerde hissedilebilir olmadan önce bir on yıl daha. O zaman bile, Sol'daki kadınlar gücün, iktidarın yeni algılanış biçimlerini kavramada sona kaldılar. Erkek liderler feminist direnişi hor görüp, birlik ihtiyacını vurgulayıp durdular. Kadınların örgütlerine sadakatleri ve çok daha güçlü bir düşman karşısında erkek yoldaşlarla birlikte birleşik cepheyi muhafaza etme gerekliliği duymaları; erkeklerin ezelden beri söz verip durdukları zafer kazanıldıktan sonra kadınların arzularının yerine getirileceği laflarıyla birleşip onları erkek egemen saflarda güvende tuttu.

Che'nin etrafındaki kadınlar iktidar yapılarını veya şiddetin ve savaşın özünde olan değerleri sorgulamazken Che'den bu meselelere kafa yorması zaten beklenemezdi. Bu alanlarda çok az erkek öncülük ediyordu.

Che yaşasaydı, belki de onun zamanında "doğal" sayılan (toplumsal şartların belirlemesinden ziyade insan doğasına özgü) bazı varsayımları sorgulardı –belki de sorgulamazdı–. Yaşamadığı için ancak tahminde bulunabiliriz. Onun düşüncelerini analiz edince, feminizmin iktidara dair yaklaşımlarından bazılarını benimseyebileceğini düşünüyorum. Ancak seçtiği çevrenin ve eylem sahasının, silahlı mücadele de dahil, erkekleri tercih edecek bir anlayış içinde olmaya devam edeceğine inanıyorum.

Zaman değişti ve onunla birlikte iktidarı değerlendirme, şiddeti ve savaşı tahlil, gelecekteki eylemler için sonuçlar çıkarma yeteneklerimiz de.

Dolayısıyla ben de Che'yi savaşta yapıp ettikleriyle bir örnek olarak değil, yılmadan adalet peşinde olmasıyla takdir ediyorum.

Che, Havana, 1963.
(Foto: Rene Burri)

DEVRİM VE DİN

Neden din? Guevara, Sol görüşlü bir savaşçıydı. Herhangi bir cemaatten bağımsız, sosyalist bir devlete inanıyordu. Yine de Che miti sadece bir dinin düzenleyebileceği ve sadece bir dine gösterebilecek bağlılık gibidir. Dinsel inanç temelli gibi, ataerkil kurumların hiyerarşik doğasındaki dinsellik gibi: Günümüzdeki pek çok kilisenin durumu gibi yani. Dinsel inancın kaynağı imandır: Anlamadığımız bir şeyle yüz yüze geldiğimizde iman, felaketlerle karşılaştığımızda iman veya elde edilemeyecek için mücadele ederken. Problemli biçimde, devrim de onu savunmak ve ona insanüstü görevler yüklemek gerektiğinde kitleleri seferber etmek için inanca ve itaate ihtiyaç duyar.

İnancın ve itaatin kendi şehitlerine ve azizlerine ihtiyacı vardır. Birçok dinî öğreti, bu dünyadaki nasibimiz ne kadar yetersiz olsa da ya da bunu elde etmemiz ne kadar güç olsa da sonraki bir hayatta ödüllendirileceğimizi öğretir. Büyük dinî figürler cennetin zaferini över. Fakat neredeyse tüm büyük dinlerde, hangi öğretilerin gelecek kuşaklara aktarılacağına ve Kilise'nin bu öğretileri nasıl uygulayacağına politik

oturumlarda karar verilmiştir. Constantine tarafından toplanan Katolikliğin İznik Konsülü'nü (İS 325), başka toplantılar izlemiş, hepsi de öğretiye sadık kalmışlardır. Öğretilere dair böyle kararların arkasında daima politik figürler vardır. Büyük dinlerde de, günümüzde de ayrımlar ve hizipler siyaset tarafından harekete geçirilmektedir. Sonuçta en güçlü grup kuralları koymakta, ardından cemaat üyelerine ilahî bir güçten kaynaklanan düzenin sorgulanamaz otoritesine teslim olmaları için baskı yapmaktadır.

Dinsel öğretinin uygulanmasına her zaman hatırı sayılır bir şiddet eşlik eder. Bu gerçek Kilise tarihinin mazisine kasten saklanmıştır. Bu tamamen hiyerarşik, sıklıkla şiddet içeren modelin takip edilmesinin devrimci mücadelede de kayda değer ölçüde sorunlu olduğuna inanıyorum. Kurumsallaşmış din gibi, kurumsallaşmış devrimci partiler ve hareketler de sık sık yanılmazlık iddiasında bulunur, baskıyı devreye sokar, varlığı hissedilen tehditleri ortadan kaldırır ve siyasal bir diktatörün sözlerini sorgulayacak olanları bezdirir.

Devrime iman, her ne kadar bir kuşak ilerici toplumsal değişimin meyvelerini görecek kadar yaşamayacak olsa da, sonraki kuşakların başarılarımız kadar hatalarımızdan da dersler çıkaracağını ve torunlarımızın bunların faydasını göreceğini varsayar. Bu vaadin sadece veya genelde dinsel olduğunu düşünmek zordur çünkü ilahî güçle alakalı değildir. Yine de inançsızlığın uzaklaştırılmasını gerektirir. Hedefi, bu dünyadaki ekonomik, siyasi ve toplumsal ilişkileri değiştirmektir.

İyi bir arkadaşım, geçenlerde, Marksizmin Küba gibi esas olarak Katolik ülkelerde kök salarken, dinî tuzaklara düştüğünü hatırlattı.[1] Marx, komünizmin tarihsel olarak kaçınıl-

1 Küba'nın esasen Katolik olup olmadığı konusunda soru işaretleri vardır. Çalışan yoksulların pek çoğu Afrika Santería dinine inanıyorken; Katoliklik daha ziyade, birçoğu devrim sonrasında ülkeyi terk eden üst sınıflar arasında yaygındı. Ayrıca Santería ve Katoliklik arasında da, iki tanrılık ve inançların iç içe-

mazlığına inanıyordu. Fakat aynı zamanda tarih öncesinde yaşadığımızı da gözlemlemişti. *18 Brumaire*'inde şöyle yazmıştı: "İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ancak kendi istedikleri gibi değil; kendi seçtikleri koşullar altında değil, zaten verili olarak var olan ve geçmişten aktarılan koşullarda."[2]

Che son mücadelesine, çoğunluğun dinî hurafelere inandığı bir yerde devrimi gerçekleştirmek için değil de büyük kesimi inanmayanlardan oluşan bir ülkede girişseydi sonuç ne ölçüde farklı olurdu diye sık sık kendime sorarım.

Bugün düşününce, 1973 sonunda Lima-Peru'daki bir öğleden sonrayı hatırlıyorum. Salvador Allende'yi düşüren darbe o yılın 11 Eylülü'nde yapılmıştı ve yoğun baskıdan kaçan mülteciler Şili'nin kuzey sınırına doğru akmaya başlamıştı. O dönemde Küba'da yaşıyordum ancak Birleşmiş Milletler Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (İLO) ve Velasco Alvarodo'nun ilerici hükümetinin sponsorluğunda bir araştırma kurumunda çalışmak üzere üç aylığına Peru'ya davet edilmiştim.

Che'nin ilk karısı Hilda Gadea da Lima'daydı ve bazı mültecileri bir araya getirerek bir basın toplantısı yapma planları kuruyorduk. Daha önceden kararlaştırdığımız yerde buluştuk ve şehir içinde yol almayı denedik. Ancak bu çabamız, Lima'da her yıl inançlıların inanılmaz katılımının olduğu Cristo Morado* töreni alayıyla kesişti. Kalabalık, mor bir kumaşla sarılmış İsa figürünün arkasından akıyordu. Sokakta yüz binlerce insan olmalıydı. Birden, gideceğimiz yere ulaşmamızın imkânsız olduğunu fark ettik ve vazgeçtik.

---

liği konusunda ciddi bir senkretizm bulunmaktadır. Küba Komünist Partisi uzun yıllar boyunca dinî duyguları ve faaliyetleri baskı altında tuttu. Bu konudaki politikalarını değiştirdiğinden beri sanat alanında dinî coşku patladı. Bu denemede ele aldığım bağlamda, Küba'nın –bazı şerhlerle de olsa– Katolik bir ülke olarak değerlendirilebileceğine inanıyorum.

2 Marx, *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*, ikinci paragraf.

(*) Lima'da her yıl 18 Ekim'de kutlanan bir Katolik bayramı – ç.n.

Hilda'nın ve benim, o zaman, bu ateşli dinî gösterinin devrimci mücadelede uygulanabilirliği üzerine yorumlar yaptığımızı hatırlıyorum. Toplumsal değişimi amaçlayan herhangi bir girişimin, kitlelere ulaşmak için, insanların inançlarını hesaba katması gerektiğini fark etmiştik. Bu dersi asla unutmadım. Kıtadaki başka birçokları da. Nikaragua'daki, El Salvador'daki, Guatemala'daki, Haiti'deki ve Brezilya'daki toplumsal değişim hareketlerinin hepsinde daha sonraları, öğrencilerden ve sendikal hareketten veya Sol siyasi partilerden gelenlerin yanında organize olmuş inançlı insanlar da yer aldılar.

Devrimci şekillenmede doktrinin ezici ağırlığı en az dinsel manifestolar kadar önem taşımıştır. Lenin, politik mücadelenin organize edilmesinde ve liderlikte güçlü bir partinin öneminden söz etmiştir. Fidel Castro ve Ernesto Guevara, farklı açılardan –bazen birbirlerini tamamlayarak, bazen birbirleriyle çelişkili gözükerek– devrimin modern peygamberleri olmuşlardı ve onlar gibi aman vermezdiler.

Ernesto Che Guevara'dan daha dikkat çekici bir aziz ya da şehit figürü hayal etmek zordur. Her ne kadar kendisi markalaşmaktan ve hakkında yaratılmış birçok başka efsaneden geri duracak olsa da, kahramanlıkları Küba'da efsaneyi neredeyse kutsal bir ortamda yaşatmak istercesine kayda geçirilmiştir. Miras ve mitoloji arasında çok ince bir çizgi vardır. Modern dünyanın baş döndürücü, özetlerden oluşan ve sembol ağırlıklı fabrikasyon üretime dönüşmüş kültürü içinde bu ikisi –miras ve mitoloji– sıklıkla karıştırılır.

Sadece Küba'da Che'nin yazılarının ve konuşmalarının manga kitapları, reklam panolarında alıntıları vardır ve bunlar eğitimin her derecesinde okutulmaktadır. Devrimci savaşın sonlarına doğru o ve adamlarının meşhur kurşun geçirmez zırhlı treni raydan çıkararak başkente giden yolu açtıkları Santa Clara'da bir anıt vardır. Guevara'nın Küba Merkez

Bankası başkanlığı yaptığı dönemden kalan, basitçe *Che* diye imzalanmış ilk kâğıt pesolar bulunmaktadır.

Adanın her yerinde *guerrillero heróico'nun* resimleri vardır; Havana'daki Devrim Meydanı'nda empresyonist, metal kesmelerden yapılmış katlarca yükseklikteki biri de dahil olmak üzere.[3] Yıpranmış Che posterleri insanların evlerinin iç ve dış duvarlarını süslemektedir. Ülkeye yaptığım son seyahatte, Che'nin yüzünü göğsüne dövme yaptırmış bir adam gördüm. Santa Clara'da, hiç sönmeyen bir ateşi yandığı, öldürülüp ortadan kaybedildikten otuz yıl sonra kendisinin ve yoldaşlarının kemiklerinin nihayet huzur bulduğu, anıt mezar var. Ve Guevara'nın kesilmiş elleri, dünyanın başka birçok yerindeki kutsal emanetlerin korunduğu gibi korunuyor.

Bütün bu semboller –güzel, ilham verici ya da grotesk– Ernesto Guevara'nın insani yönünü bozmaktadır. Bunlar, Küba Endüstri Bakanı'yken ve Merkez Bankası başkanıyken aldığı ilerici ancak hiç de rağbet görmeyen kararlarının göz ardı edilmesine yol açmaktadır. O zamanlar Sovyet etkisi altındaki sosyalist blokta var olan verili reçeteleri reddederek, kapitalizme bağımlı olmayan, uygulanabilir bir Küba tarzı bulmak için çok çalışmıştı. Başka devrimci cephelerde savaşmak üzere ülkeden ayrıldıktan çok sonra, fikirlerinin birçoğunun doğru olduğu kanıtlandı.

Ancak devrimci fanatizmi de dinsel fanatizmi ele aldığımız sertlikte değerlendirirsek, Che ve mitinin nasıl olup da umutsuz birçok durumda umuda ilham kaynağı olarak kullanıldığını ve aslında onun olmadığı bir konuma sokulduğunu anlamaya başlayabiliriz. Fanatizmin altını çiziyorum.

3 Kübalı heykeltıraş Enrique Avila tarafından yapılan bu görsel, 8 Ekim 1993'te açıldı. Çelikten ve güçlendirilmiş betondan yapılmıştır. Tek bir parça halinde Alberto Korda'nın meşhur fotoğrafındaki görünüşünün kopyasıdır. Bir tarafındaysa, yine metalden ve Che'nin el yazısıyla "Hasta la victoria siempre" (Zafere kadar daima) alıntısı yer almaktadır.

Che kendi mitinin oluşumuna, Nasıralı İsa'nın kendisininkinin oluşumuna verdiği destekten çok daha az destek vermişti. Hiç şüphesiz her iki adam da, kendi hikâyelerinin birtakım düşünce ve eylemleri haklı çıkarmak için kullanılmasından nefret ederlerdi. İsa'nın takipçileri özgür düşünceyi bastırdılar, bilimsel buluşları cezalandırdılar, engizisyon mahkemeleri kurdular, terörün saltanatından yararlandılar, cinsiyet eşitliğini engellediler, herkes tarafından kabul edilemez görülecek şekilde bir sürü masum çocuğa cinsel istismarda bulunup kendi çıkarları için kullandılar.

Sahte peygamberler güç elde ederek büyük servetler kazandı. Halkın tamamının cehalet içinde bırakılması sağlandı. Özellikle ırksal azınlıklar ve kadınlar için itaatkârlık, bağımlılık pozitif bir değer olarak teşvik edildi. Simgeleşmiş dinsel metinler devrimci metinler gibi bağlamlarından koparılarak yanlış aktarıldı ve yanlış anlaşıldı veya politik amaçlara uydurulmak üzere değiştirildi. Katoliklerin İncil'i okumasının teşvik edilmemesi şaşırtıcı değildir. İncil'in farklı versiyonlarını ve birbirinden farklı çevirilerini inceleme zahmetine girenler bunun, bazısı anlatılan olaylardan yüz yıl sonra kaleme alınmış, tamamen farklı metinlerin bir araya getirildiği bir derleme olduğunu kolayca fark ederler. Her ne kadar bazıları gayet güzel yazılmış olsa da aslen politik cevaplar içermektedir ve hatta ilahî kurallardan ziyade edebi bir seçkidir. İsa da, Che de belagatı ve dogmayı reddederlerdi; sözlerinin sahte ilgi ve alakaları savunmak için yorumlanmasını haydi haydi. Şüphesiz, büyük ticarileşme her ikisini de geri püskürtürdü.

Devrimin söz konusu olduğu yerlerde mesele, ideoloji veya toplumsal değişim stratejilerinden ziyade birçok politik hareketin içine işlemiş dogmatik "lideri takip etmek" zihniyetidir. Peygamber ve havarileri, erken dönem Hıristiyanlarının ilkel Hıristiyanlığında değil daha sonraki hiyerarşik

Kilise yapılanmasının otoriterliğinde vardır. Che'nin hayatı bağlamında, toplumsal değişim yanlılarını motive etmeye hâlâ devam eden şey, onun ilkeli pozisyonunu sürekli koruması ve inançları doğrultusunda hareket etmesidir. Sonuçları ne olursa olsun ideallerine kesinlikle sadıktı. Birçok dinî azizde de böyle yüksek prensipler vardır.

Her devrimci lider, toplumu dönüştürmek yolunda verilen çabalarla kıyaslandığında savaşı kazanmanın kolay olduğunun altını çizer: Toplumsal dönüşümün düzenlenmesi, değerler ve çalışma ahlâkı. Che, savaş alanlarındaki vazifeşinas tavırları, davranışları yanı sıra daha sonra devletin yeniden yapılandırılmasındaki yenilikçiliği ve örnek olmasıyla da meşhurdu. Endüstri bakanlığı döneminde yaptığı çalışmalar etraflı bir incelemeyi hak etmektedir. Bu değerlerin ve çalışma ahlâkının başka ülkelere taşınmasının epey karmaşık olduğu kanıtlanmıştır. Parlak zekalı ve deneyimli Che, neye soyunduğunu ve takipçilerine liderlik ederken muhtemel akıbetini biliyor olmalıydı. Fakat, tıpkı İsa gibi, vazgeçmek onun da elinden gelen bir şey değildi. Mukadderatıymışcasına infazına doğru ilerledi.

Yine de dinsel fanatizm ve devrimci coşku arasındaki analoji/benzerlik bizi ancak bir noktaya kadar götürür. İlki vahiyden ve inançsızlığın ertelenmesinden kaynaklanır: Mistisizm. İkincisi ekonomik ve politik analize dayanmalıdır: Bilim, ki üretim ilişkilerinin değişmesini, ürettikleri ve yaşamlarında ihtiyaç duyacakları şeylerin gerçek miktarının saptanmasında söz sahibi olduklarında insanlar arasındaki ilişkilerin değişimini önerir.

Burada dinle ilgili kişisel tarihime değinmem de sanırım yerinde olacak. Ailem tam olarak dindar sayılmazdı. Ancak on bir yaşındayken, yeni bir şehirde ve birçok arkadaşımdan ayrı düşmüşken, piskoposlarca yönetilen bir Katolik Kilisesi gençlik grubuna ve sonra da onların cemaatine katıldım. İki

kısa yıl sonra, her ne kadar kilisenin tantanası ve seremoniler gençlik duygularıma hitap etse de, toplumsal değişime dair bir felsefenin bana, konu hakkında uzun uzun düşünüp durmaktan daha fazla şey katacağını fark ettim. Felsefe, sonuçta beni daha çok tatmin ediyor ve daha ziyade anne-babamı üzmek için dahil olduğum o yapıdan sıvışmama olanak tanıyordu. Sanırım, o zamanlar açık seçik ifade edemiyor olsam da, oradaki dikey ilişkilerden de kaçınmak istemiş olmalıyım.

Oradan kopuşuma neden olan olayı hatırladıkça gülümsememi saklayamıyorum. Katıldığım kilise yabancı misyonlar için olduğu kadar binanın bakımı için de haftalık bağışlar topluyordu. Söz konusu cemaatin misyon kelimesiyle neyi kastettiğine dair ancak belli belirsiz bir fikrim vardı. Ancak yaptığım okumalar ya da tartışmalarda duyduğum şeyler, başka insanların inançlarına ve kültürlerine meydan okumak için kullanılacak 25 sentimi vermek istemediğim konusunda beni çoktan ikna etmişti. Bağış zarfımın misyonerlikle ilgili olan kısmını boş bırakmaya başladım. Papazın karısı bu seçimimi sorgulayarak, öfkeli bir şekilde savunmamı istedi ve sonra da çıkışımı verdi. Örgütlü dinle ilişkim böylece sona erdi. Yıllar sonra bir kıta boyunca yayılacak kurtuluş teolojisine tanıklık edeceğim veya din ve devrim üzerine düşünüp yazacağım hiç aklıma gelmezdi.

Üzerinden yıllar geçtikten sonra, orta yaşlarımı sürerken, çocukluğumda anneannem-dedem tarafından cinsel tacize uğradığımı hatırladım. Dedem bir Hıristiyan Bilim* (*Christian Science*) mezhebi üyesiydi, ailemizde kutsal biri olarak değerlendiriliyordu. Birçok dinî şahsiyetin sakladığı ciddi sapıklıklara da gayet aşinayım. Bu bağlamda, ailevi geç-

(*) 1800'li yılların sonunda ortaya çıkan mezhebe inananlar, ruhanî gerçekliğin asıl gerçeklik, maddi aleminse bir yanılsamadan ibaret olduğunu kabul eder; hastalıklar ve ölümler hatalı inançlardan kaynaklanan yanılsamalardan ibarettir. Hastaların ilaç kullanımıyla değil, o yanlış inançları düzeltecek özel dua uygulamalarıyla tedavi edilmeleri gerektiğine inanırlar – ç.n.

mişimin de daha sonra örgütlü dine karşı duyduğum hoşnutsuzluğu kolaylaştırdığından eminim. Her iki taraftan dede ve ninelerim Yahudi'ydi ancak anne tarafından dedem ve anneannem kökenlerini saklayıp nefretlerini ("korku" olarak okunmalı) anneme devrettiler.

Çocukluğumda din büyük bir yer kaplamıyordu. Sonradan, kendi kendime, kısa bir süre için dahil olmayı seçtim. Derken, yıllar sonra, başka bir yöne doğru yol aldım. Nikaragua'da bulunduğum dönemde kurtuluş teolojisi ilgimi çekti; alakadar olduğu konular benim gelişen politik bilincimle yoksulları bir araya getiriyordu. *Christians in the Nicaraguan Revolution*[4] *(Nikaragua Devrimi'nde Hıristiyanlar)* başlıklı bir kitap yazdım ve bu kitap için geçen uzun araştırma dönemi boyunca Managua'daki bir kurtuluş kilisesinin Pazar ayinlerine katıldım. O kilisedeki ortam, olan bitenin açıkça tartışılmasına daha yatkın gözüküyordu; oysa dahil olduğum politik çevrenin olan biteni ele alış tarzı çok daha dogmatikti.

Çoğu din, sevgi ve merhamet değerlerini içerir ancak devasa bir hiyerarşi söz konusudur ve piramidin tepesinde daima bir papa, piskopos, rahip, pastör, imam, lama, haham veya guru bulunur. Devrimci hareketlerin de kendi karizmatik liderleri vardır. Tipik olarak, birkaç istisna dışında, dinî liderler gibi politik liderler de erkektir. Kamuoyunun, ortak karar almayı destekleyeceği farz edilir; şayet bir kişi giderse, yerine bir başkası gelir ancak tarih, ilk parlak şahsiyetin ölümünden, yaşlanmasından veya saygınlığının azalmasından sonra yerine gelenlerin sıklıkla mesajı sulandırdıklarını ya da yozlaştırdıklarını göstermektedir. Sadece Sovyetler Birliği'ne ya da daha güncel olarak Güney Afrika'ya göz atmamız yeterli. Che'nin yaşamı ve ölümünden beri, iktidarın/gücün feminist bir analizi bu "yukarıdan aşağıya doğru" stratejile-

4 Margaret Randall, *Christians in the Nicaraguan Revolution*, Vancouver, BC, Canada: New Star Books, 1983.

rini (inanç için ya da toplumsal değişimi harekete geçirmek için olsun) yeni bir bakışla değerlendirmemize imkân veriyor. Her iki alanda da erkek egemen davranış biçimlerinin bu kadar belirgin olması tesadüf değildir.

Devrimin amacı herkes için daha iyi bir hayattır. İnsanların sorumluluk alacağı varsayılır. Yerleşmiş bir toplumsal değişimin sağlığı ve devamlılığı, gerçekte, devrimci deneyime liderlik yapanların gücü/iktidara ne kadar paylaşmak istediklerine bağlıdır. Daha sonraki liderlerin gittikçe azalan ahlâkına ek olarak devrimci diktatörlerin yerlerini bırakmayı reddettiği, ömürleri boyunca koltuğa yapıştıkları örnekleri de biliyoruz. Bu durum, sistemin düzenini bozan bir durgunluğa yol açmaktadır. Bu, az ya da çok, gücün suiistimalinden başka bir şey değildir.

Din ve devrim –yeni bir değerler sistemi, gözü kapalı itaat, büyük kitlelerden oluşan insanları bir arada tutabilmek için yeteri kadar güçlü semboller– benzer olsalar da amaçları çok farklıdır. Bu, her durumda, bir benzeşim kurmayı güçleştirmektedir, ben layıkıyla yapılabileceğini düşünsem de. Bunların, tıpkı kanserli bir hücrenin hızla büyümesi ve sonunda sağlıklı vücudun hakkından gelmesi gibi, ne zaman bir olduklarını, nerede ve nasıl farklı varlıklar haline geldiklerini anlamak, yapılarının ve içeriklerinin tekrar çözümlenmesi meselesi.

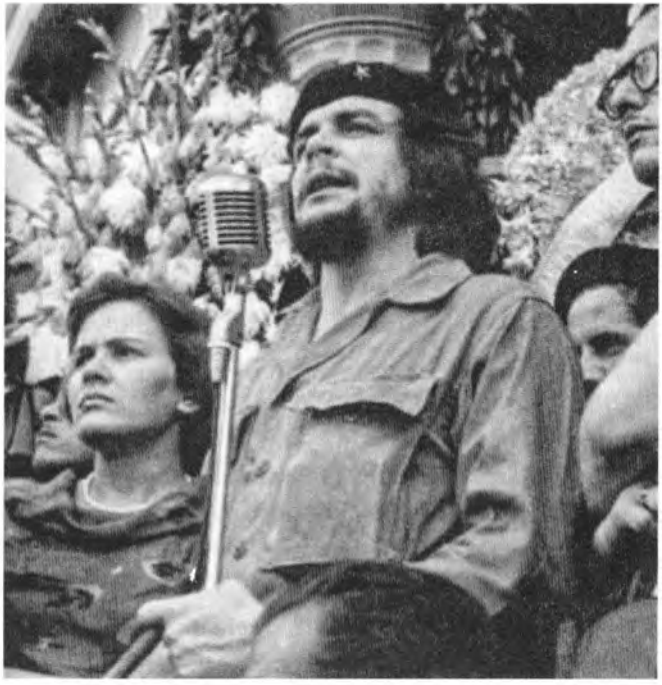
Latin Amerika'da çok yaygın olan Katolikliğin, organize dinin prangalarından kurtulduğu ve insanların hayatlarındaki acıyı, ıstırabı ve umudu kucakladığı kısa bir dönem söz konusu olmuştu. İlerici Katoliklerin, İsa'nın fakirleri tercih ettiğini ileri süren kurtuluş teolojisi ilk kez 1962'de Papa 23. John zamanındaki İkinci Vatikan Konsülü'nde dikkat çekti. İncil'i esas alan bu Hıristiyanlık, 1968'de Medellín-Kolombiya'da düzenlenen piskoposlar toplantısında Latin Amerikan uygunluğuna erişti. Birçok inanan, inanç ve devrim arasın-

da bir karşıtlık olmadığını fark etmeye başladı. Bu iki tarihin tam da Che'nin Bolivya'daki ölümü tarihini kapsıyor olması değinmeye değer bir konu. Dolayısıyla, ölü gerillanın görüntüsü baskıcı dinî dogmalardan kurtulmuş bir İsa'yı andırmanın ötesindeydi; Kolombiyalı rahip Camilo Torres bir gerilla savaşçısına dönüştü, El Salvador'da başpiskopos Oscar Romero ve başkaları popüler tasvirlerde gözükmeye başladılar; başlarında parlak halelerle, haçın veya çoban asasının yerine bir tüfekle ya da politik bir vaazla.

Başka önemli savaşlarda da örgütlü dinin kökenlerine döndüğü ve baskıcı tarafın yanında yer alan geçmiş kurumsal kısıtlamaları sıkıştırdığı anlar olmuştur. Amerikan sivil haklar hareketi sırasında siyahî kiliseler mücadelenin önemli merkezlerindendi. ABD'nin Vietnam'da yürüttüğü savaş sırasında Quaker'lar* her iki tarafa da insani yardım sağlayarak bir örnek oluşturdular. Budistler de bu savaş sırasında hayati bir rol oynadılar, Tibet'in özgürlüğü için düzenlenen kampanyalarda da rol oynamaya devam ediyorlar. Gerçi, genel olarak baktığımızda, din ataerkil, dogmatik ve denetime dayanan bir yoldan ilerliyor. Devrimse, aynı yolu takip etmek istediği anda inanılmaz ölçüde zayıflıyor.

Sanatın mı hayatı, hayatın mı sanatı taklit ettiği konusu günümüzde farklı bağlamlar içinde gündeme gelip durdu. Che'nin yaşamı ve ölümü, bütün çelişkileriyle ve dramatik ifşaatlarla, elbette sanata epey malzeme veriyor. Fakat hayat da sanatı taklit ediyor, Ernesto Guevara'nın gayet gösterişsiz biçimde yaşayıp ölerek yaratıtğı tarz gibi. Burada, bana sıklıkla bir mirasla yavaş yavaş dans ettiğimi hissettiren diyalektik bir hareket var. Zihnimde, hafızamda ve vücudumda hayat ve sanat birbirlerini taklit ediyorlar.

(*) Bir Protestan mezhebi – ç.n.

Aleida March ve Che Guevara politik bir toplantıda,
Küba, 1960.

GÜNÜMÜZ EYLEMCİLERİ İÇİN CHE'NİN MİRASI

Ticaretin yönlendirdiği toplumlarımızda, sanattaki ve akla gelebilecek her türlü popüler kültür ürünündeki bitmek tükenmek bilmeyen Che imgesinden söz ettim. Çarmıha gerilmiş İsa ve meditasyona oturmuş Buda'yla rekabet halindeki bir imgedir bu. Gücü ve anlamı –tıpkı İsa'nın ve Buda'nınkiler gibi– o görüntüyü duvarlara çıkartma yapan ya da giydikleri tişörtlerin üstlerinde taşıyan genç erkek ve kadınların çeşitliliği kadar çoktur.

İsyancı ve uydumcu olmayan her yeni kuşak Che'nin kendi sembolleri olduğunu iddia eder. Onun imgesi sadece toplumsal değişime kendini adamış ciddi ilericiler arasında değil, eylemlerini dehşet verici bulduklarımız da dahil, başka birçokları arasında da yaygındır. Benim gibi, eylemcilik günlerini nostaljiyle anınsayanlar içinse o imge, bize daha umut dolu zamanları hatırlatan tanıdık ve yakın bir arkadaş gibi.

Sembol olmasının ötesinde, günümüz eylemcileri ve onun imgesini destekleyen milyonlar için Che'nin mirasının gerçekten ne anlama geldiği sorusunu kendimize sormalıyız.

Her kıtada o alışıldık başı bereli yüzlü tişörtleri giyip, o görüntünün arkasındaki adama dair az şey bilen ya da hiçbir şey bilmeyen ikinci gruptakiler için söz konusu imge muhtemelen isyana ve cesarete dair belirsiz bir hissiyatı temsil ediyor, belki de tam bir maço tutumdan başka anlama gelmiyor. Güç tarafından iyice nefes alamaz hale getirilen ve küçük düşürülen dünyada toplumsal riyakârlığa karşı bir ifade de olabilir.

Ben daha çok Guevara denilen adamın günümüzün daha bilinçli isyancılarına bıraktığı yararı olabilecek mirası incelemekle ilgileniyorum: Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO) karşı düzenlenen gösterilerde ön saflarda olanlara; nükleer yaygınlaşma ve emperyalist savaşlara karşı gösteriler düzenleyenlere; küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda bilinci arttıranlara; birçok evden ve insanların geçinmeleri için gerekli olan paradan çalarken kendilerini milyarder yapan bir ekonomik krizi en iyi şekilde idare etmeye devam eden şirketlerin mega patronlarına saldıranlara; Amerika Birleşik Devletleri'ndeki İşgal (*Occupy*) kamplarını dolduranlara veya Avrupa, Latin Amerika ve dünyanın diğer yerlerine yayılan benzeri hareketlere katılanlara; hatta, bireysel ve daha az toplumcu olsa da başka bir dünya hayalleri için yazan, şarkı söyleyen veya resim yapanlara.

Che örneğinden hâlâ bir şeyler öğrenebilir miyiz? Öyleyse ne? Ve nasıl?

Che, doğal bir liderdi; geçmişi, eğitimi ve seyahatleri onu seçtiği hayata iyi hazırlamıştı. Onun liderlik özellikleri hakkında birçok şey yazıldı, ki bazılarına burada değindim. Küba savaşı sırasında, Che'nin idareciliği kendisine bütün tarafların hayranlığını kazandırdı. Savaştan sonra da doğru bildiğini yapmaya devam etti, hatta görüşleri Küba Komünist Partisi'nin çizgisiyle uyuşmadığı zamanlarda bile onları savunmayı sürdürdü. Savaşın sonunda, yeni askerî yapı-

daki en üst rütbe olan *comandante* rütbesini aldı; barış zamanında Merkez Bankası'nın başkanlığına getirildi, daha sonra da Endüstri Bakanı oldu. Böylesi önemli mevkilerdeki tek yabancıydı.

Daha sonraki uzak cephelerde katıldığı askerî mücadelelerde de Che liderlik rolünü sürdürme konusunda ısrarcı oldu. Kongo'da ev sahiplerinin kararlarına uymaya zorlandı; beyaz teni, yerel geleneklerden kaynaklanan cehalet ve yabancılaştırma, onun ilkel inançlar olarak nitelendirdiği şeylerden gına gelmesi, kötü gerilla taktikleri kişisel bir başarısızlık hissiyatıyla geri çekilmesine yol açtı. Bolivya'da stratejik farklılıklar ve Bolivya Komünist Partisi genel sekreterinin gerillaların denetimini talep etmesi olgusu çözümsüz sorunlar yarattı. Che boyun eğmeyi reddetti. Bunu düşünmüş olsa bile bir seçenek değildi. Dikeyliğin, dikey ilişkilerin bir tarihinin izini sürebiliriz.

Che'nin doğuştan sahip olduğu birçok liderlik özelliği konuyla ilgili olmaya devam etmekte. Ancak toplumsal değişim için çalışan birtakım gruplar bugün bu yukarıdan aşağıya otorite fikrini reddediyor. Bireysel parlaklığın çok daha aldatıcı ve dolambaçlı bir şeye dönüştüğünü, kontrolün tek bir kişiye –çoğu kez erkek– veya küçük bir erkek grubuna bırakılması arzusunun değişmez hale geleceğini ve güce sarılmanın çok ileri noktalara gideceğini gördüler. İçlerinde daha deneyimli olanlar bu modelin, hareketlere ihanet edeceğini ve yok edeceğini, derinden etki ederek uğruna çok şey feda ettikleri yeni toplumsal ilişkileri ağır şekilde bozacağını biliyor. Bazıları, İşgal hareketleri gibi spontane çabalar, şimdiye kadar gerçekten uygulanabilir örgütsel bir alternatif ortaya koyamasa da daha yatay ve/veya eşitlikçi yapıları deneyimliyor.

Che'nin askerî stratejisine göz atalım. Nadir örnekler dışında, *foco* teorisi günümüz dünyasında tasavvur edilemez.

Küreselleşme, bilginin dolaşımındaki hız, finansal piyasaların oynaklığı, fütursuzca yürütülen emperyalist savaşlar ve kullanılan silahlar mücadelenin parametrelerini değiştirdi. Bugün çokuluslu şirketlerin kültürüyle, kolaylıkla sınır ötesinde iş görebilen askerî yapılar ve istihbarat örgütleriyle, en deneyimli muhaliflerin bile akıl sır erdiremediği biçimde sıkıca iç içe geçmiş ulusal ve uluslararası çıkarlarla yüz yüzeyiz.

Meksikalı Zapatistalar başarılı bir alternatif model geliştirme konusunda belki de tektir ancak yerli kültürleri ve devlet iktidarını ele geçirmenin şimdiye kadar öncelikli hedefleri olmayışı, onları takip edilecek bir örnekten ziyade ilgi çekici bir istisna haline getirmiştir. Ayrıca savaşın zorunlulukları içindeki liderlikle yeni bir toplumun inşası aşamasındaki liderlik arasında farklılıklar olduğunu da akılda tutmalıyız. Zapatistalar bile 1994'te isyanlarını ilk kez başlatırken daha askerî bir modeli benimsemişlerdi. Her ne kadar şimdi devrimci dönüşümün silahlı mücadele aşamasındaki liderlik probleminin daha sonra iktidarın paylaştırılması biçimlerine etki edeceğini anlıyor olsak da savaşın kendisinde bulunan hiyerarşik disiplinin zafere ulaşıldıktan sonra daha demokratik bir modelle nasıl bağdaşabileceği henüz net değildir.

Başka bir yerde, biz 20. yüzyıl siyasal eylemcilerinin toplumu değiştirme konusunda yapıp ettiklerimizde başarısız olmamıza yol açan sebeplerin önde gelenlerinden birinin gücün/iktidarın analizine öncelik vermememiz olduğuna inandığımı ifade etmiştim: Sınıflar arasında, cinsiyetler arasında ve öncülerle kitleler arasındaki bölünmüşlük içinde. Bu, kaçınılmaz biçimde liderler ve farklı ezilen gruplar arasında mesafe yaratarak öncülük yaklaşımına yol açtı; ayrıca başlangıçta mücadeleyi destekleyen birçok kimsenin liderlerine duydukları güvenin kaybolmasına da. Şimdiye ka-

dar, herhangi bir önemli politik ortamda yatay tartışma ve karar alma modelinin işe yaradığını görmedim. Yine de, biliyorum ki, eski tip otoriter modelin kalıcı değişime ön ayak olması mümkün değil.

1960'ların kaybedilen savaşlarından 1980'lere, bazıları en azından onların tahayyül ettikleri türde bir değişimin mücadelenin kendisiyle örülmesi gerektiğini öğrendiler; "bunun için daha sonra yeteri kadar vaktimiz olacak" vaadinden memnun olmayanlar. Bu bakımdan da, Che'nin genellikle tek yönlü ve erkek merkezli eylemi takip edilebilecek bir reçete olarak değerlendirilmiyor, her ne kadar, dediğim gibi, birileri şimdiye kadar bunun yerine konulabilecek uygun bir çözüm ortaya koyamasa da. En azından, bu açıdan, Che'nin liderlik tarzı yarar getirecek bir miras gibi gözükmüyor.

Onun politik eğitimiyle şekillenen geleneksel Marksist dünya görüşünü de tartışmayacağım. Che, Fidel Castro'yla Meksika'da tanıştığı andan itibaren komünist olduğunu ifade ediyordu. Önemli metinleri biliyordu ve bunlardaki devrimci teorinin Latin Amerika'ya nasıl uygulanabileceğine dair fikirleri vardı. Daha sonra Marksizmin Sovyetler Birliği'ndeki uygulanma tarzıyla, özellikle ekonomik bakımdan, anlaşmazlık içinde olduğunu dillendirdi. Ekim Devrimi'nin hâlâ muzaffer günlerini yaşadığı günlerde bile çelişkilerini çoktan kavramıştı. Daha önce gördüğümüz gibi, o daha ziyade Mao'nun Çin'de yaptıklarıyla ilgiliydi. Tarım ekonomisine dayanan bu ülkeye, Küba'ya uygun olabilecek bir model gözüyle bakıyordu. Emperyalist hegemonyaya meydan okuyabilmenin ve başka bir dünya yaratabilmenin tek yolu yine de kapitalizmden sosyalizme geçiş olarak görülüyordu.

Marx'ın fikirlerinin dogmalaştırılmasıyla veya Lenin'in iktidar partisi teorisinin devrimciliğin altın standardı haline gelmesiyle günler geçip gitti. Aslına bakılırsa, bugün toplumsal değişimi destekleme eğiliminde olanlar için 20. yüz-

yıldaki –hangi sosyalist ülke tarafından ortaya konulursa konulsun– geleneksel formüllerden çok azı uygulanabilir gözükmektedir. Her ne kadar Marx'ın kapitalizm analizlerinde neyin önemli olduğunun göz ardı edilmesi veya Lenin'in öncü parti anlayışının etkili bir siyasal analize zarar vermesi söz konusu olsa da, eski reçetelerin çoğu öyle ya da böyle sorunlu gözükmektedir.

Marx'ın kapitalist ekonomi kavrayışı hâlâ önemli bir araç. Sınıf mücadelesi, Marx'ın zamanına göre giderek daha karmaşıklaşsa da hâlâ gerçek. Ve günümüzde birçok eylemci örgütlenmede bir tür disiplinin ve mücadeleyi ilerletmenin gerekli olduğuna inanıyor. Ancak birçok Sol siyasi düşünür kendi topluma bakış açılarından bir sürü başka etmene de dikkat çekiyor: Irk, cinsiyet, teknolojiye erişim, küreselleşme, hegemonik bir dünya, sofistike reklamlar aracılığıyla dünyayı baskı altında tutup manipüle eden iktidar. İklim değişikliği ciddi bir sorun, sürdürülebilir enerjinin gelişimine müthiş bir ihtiyaç var ve Küresel Güney'de büyüyen bir eylemlilik hali söz konusu. Ortak iyi, son derece önemli olmasına rağmen, artık aşikâr biçimde bireylerin haklarından daha ağır basmıyor. Yoksulluğun kökünü kazımak da bireysel ifade, tartışma, protesto ve eylem özgürlükleri de (her ne kadar kişisel olanı toplumsal olanla bağdaştırmakta sorunsuz yolları daha bulamasak da) artık kaçınılmaz.

Peki, Che'nin bilinen klasik Marksizm kökenleri ve yukarıdan aşağıya liderlik tarzı yeni kuşak toplumsal eylemciler tarafından sahiplenilmiyorsa, miras ne? Tişörtler ve kahve fincanları sırf popüler kültür tarafından esas anlamı boşaltılmış nesneler mi? Che'nin adını dünyanın bir yerindeki bir şehirde bir duvara yazan genç, kahramanın neye denk düştüğünü anlamadan mı yapıyor bunu? Var olan kimi ilişkiler koptu mu?

Bana öyle gelmiyor.

Bu görüşlerimin başında söylediğim gibi, Che'nin en büyük mirasının söylediği kişi gibi olma, sözleri ve eylemi birleştirmedeki mükemmel becerisi olduğuna inanıyorum. Riyasızlığı ve hayatın her alanındaki kişilere karşı ilkeli duruşu hâlâ benzersiz önem taşıyan modeller. Giderek resmî yalanlarla yönetilen bir dünyada bunlar daha da kıymetli. Sadece bir Amerika Birleşik Devletleri vatandaşı olarak konuşacak olursam, şunu söyleyebilirim ki, hükümetlerin yuvarlak konuşmaları ve ikili oynamaları hiçbir zaman bugünkü kadar aşikâr olmamıştı. Büyük şirketler sıradan çalışanlara karşı hiçbir zaman bu kadar açık üstünlük elde etmemişti veya birkaç günah keçisi bir yana, bu kadar ceza almayacaklarını bilerek hareket etmemişlerdi. Gençlerimizden hiçbir zaman hayatlarını ve akıl sağlıklarını böylesi ahlâksız, kibirli, yasadışı ve amaçla alakasız savaşlar için vermesi istenmemişti. Halihazırda yeniden dirilen Amerikan ayrımcılığı hem şok edici hem tehlikeli. Sadece böyle entrikalara karşı alternatif olduğunu göstermesi açısından bile, adalet aramış ve buna ulaşmak için kendini kurban etmiş bir adam örneği çok güçlü.

Che, kendini feda etmenin örneğidir. Onun çeşitli savaş günlüklerinden herhangi birini üstünkörü okumak katlandığı muhteşem kişisel fedayı açığa çıkarır; karısından ve çocuklarından ayrılmasından değişik yabancı ülkelerin misafirperver olmayan coğrafyaları boyunca ilerlemesine ve daha az kararlı birilerini yenik düşürecek astım nöbetlerine dayanmasına kadar. Barış zamanında kendisi için ayrıcalıkları reddetmesi de fedakârlığın onun ayrılmaz parçalarından olduğunu kanıtlamaktadır; bu, alkışlanacak bir şey değildir fakat, daha ziyade, prensip sahibi bir insanın gündelik hayatta zaten olması gereken, doğal hali olarak gördüğü bir özelliktir. Bu kendini feda etme arzusu mücadelenin doğru bir değerlendirilmesine eşlik ettiği sürece ve farklı kaynaklardan

gelen katkıları hoş karşıladıkça, elbette günümüz eylemcileriyle alakalı olmaya devam edecek.

Che bir başka değeri de sahipleniyordu: Bağımsız araştırmanın önemi ve sürekli sorgulama. Onun zamanında, özellikle de Endüstri Bakanlığı ve Merkez Bankası başkanlığını görevleri süresince Küba'nın sosyalizme geçişiyle alakası olduğunu düşündüğü her endüstri, tarım ve siyaset modelini inceledi. Edebiyat ve sanattan antropoloji, matematik ve fiziğe kadar başka alanlara sürekli okurdu. Aşırılıkta ortodoks olmayan biriydi, parti çizgisini kabul etmeyi veya savaştan harap olmuş bir ülkeyi azgelişmişlikten kurtarmak için ortaya otomatik cevap olarak sunulan modelleri reddediyordu. Değerlendirmeleri, geçici süreyle beğenseler de, sıklıkla ileri gelenlerin eleştirilerine maruz kalıyordu. Küba, sosyalist bloğa daha da yaklaştıkça ve o programı kabul etme konusunda baskı gördükçe, Che zaman zaman kendisini pek rağbet görmeyen pozisyonları savunurken buluyordu. Böyle zamanlarda fikirleri ve eylemleri arasındaki tutarlılık etkileyiciydi; düşmanlarının bile hayranlığını kazanıyordu.

Che'nin ekonomiden tıbba, gerilla savaşından tarım bilimi ve sanata kadar bunlara dair her şeyi öğrenme tutkusu ve her zaman sorgulayan zihni günümüz toplumsal eylemcileri için kıymetli örnekler diye düşünüyorum. Bizi sıklıkla gözü kapalı şekilde felakete sürükleyen "lideri takip et" anlayışından yorulduk, bıktık. Geniş çaplı biçimde okuyan, başkalarını dinleyen, tutkuyla tartışan ve ortada haklı bir neden olduğunda genellikle fikrini değiştirebilme bilgeliğine sahip birilerine özensek ne güzel olur.

Günümüz eylemcileri Che'nin zamanında akla hayale gelmeyecek bilgi ve iletişim erişimine sahipler. İnternet bugün gençler için online eylemciliği sadece olanaklı kılmıyor aynı zamanda güçlü bir araç haline getiriyor. Tek bir gönderi Tahrir Meydanı'nda ya da başka yerlerde milyonları bir ara-

ya getirebiliyor. Şirketlere ait medyamızın görmezden geldiği ya da önemsizleştirdiği fotoğrafları ve videoları görebiliyoruz. Söylemek gereksiz, internet ve sosyal medya iki yolu kesiştiriyor: Bir yandan uzman hacklemeler WikiLeaks'i yaratabiliyor, öte yandan herkesin en gizli sırlarını ortaya çıkarıyor. Che yaşarken bu teknolojilerin hiçbiri yoktu. Küba'da radyo *bembá** (dedikodu) haberleri birkaç dakika içinde veriyordu. Che'nin dikkatli biçimde savaşların kaydını, askerlerin morallerini ve başka detayları tuttuğu gerilla günlükleri, doğrudan sahip olduğumuz kaynaklar. Bilhassa Bolivya sahnesinden geriye kalan sözde güvenli yerlere dair kayıtlar ve fotoğraflar, düşmanın devrimcileri nerelere sürüklediklerine dair trajediyi ortaya koyuyor.

Enternasyonalizm de şüphesiz Che'nin en önemli miraslarından biri; sadece günümüz toplumsal eylemcileri için değil, geleceğimiz ve gezegenimizin geleceği hakkında endişe duyan, kendi duygu ve düşüncelerini dünyada bir bağlama oturtmayı uman herkes için. Aşırı milliyetçilik en tehlikeli ideolojilerimizden biri, enternasyonalizm ise bunun en kesin çaresi.

Che, dünyanın her yerinden insanlar ve onların yaşadıkları zor durumlar için –neredeyse bütün diğer tarihsel figürlerden daha fazla– empatinin cisimleşmiş haliydi. Gösterdiğim gibi, onun enternasyonalist mücadele stratejisinin kusurları vardı, ki bazıları epey ciddiydi. Fakat amaç ve sebat söz konusuydu. O hayatını, sınırlarını düşünmeden, toplumsal değişimi gerçekleştirmeye adadı. Hayatı bu çaba uğruna kısa sürdü.

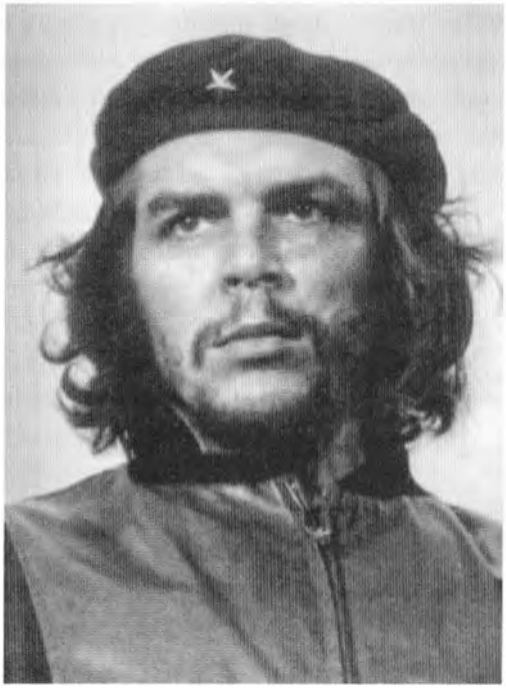
Che, yaratıcılığın ve disiplinin özgün bir bileşimine sahipti, ki bu nitelikler genellikle birbirlerini dışlar. O, bize yaratıcı düşüncenin ve bunlar için harekete geçmede kararlılığın

(*) "Radio Bembá" aynı zamanda Küba Devrimi sırasında isyancıların Sierra Maestra'da kullandığı özel iletişim sisteminin adıdır – ç.n.

yenilikçi sonuçlar doğurabileceğini gösterdi. Aynı zamanda bir cesaret timsaliydi. Tarih karşımıza nadiren, eylemde olduğu kadar fikirlerde de, inançları için böylesi cesaret gösteren birilerini çıkarır.

Che'nin mirası güzel bir yüzden ve delip geçen keskin bir bakıştan daha fazlasıdır. Onun adına yaratılan sembolizme değer veren büyük çoğunluğun ancak kısmen bildiği bir tarihten fazlasıdır. Söz konusu adamın ideallerine veya yaptığı belli seçimlere artan biçimde yabancılaşıyor olsa da günceldir. Direniş, isyan ve değişimin mümkün olduğuna inanç ve umut yaşıyor: Bunlar, her kültürde ve dilde Che'nin temsil ettiği niteliklerdir.

Akademik incelemelerin veya teorik ilişkilerin ötesinde, o nesilden nesile bir isyan enerjisi yaymaktadır. Che'de aziz (seküler anlamıyla) ve kanun kaçağı (en geniş tanımıyla) tek bir vücutta bir arada bulunmaktadır. Onun imgesi her durumla alakalıdır ve hepimizin içindeki en iyiyi cisimleştirmektedir: İnsanlık onurundan başka bir şeyi değil.

Che Guevara'nın, devrim karşıtı bir sabotaj sonucu Havana limanında infilak eden Belçika yük gemisi Coubre'de hayatını kaybeden seksen kişinin anısına düzenlenen anmada çekilen, artık ikonik hale gelmiş fotoğrafı. Havana, 5 Mart 1960 (Foto: Alberto Diaz (Korda))

ŞİİR ÇEMBERİ KAPATIR VE SONSUZ ÇEMBERLER AÇAR

Che edebiyatı severdi. Gençliğinde doymak bilmez şekilde edebiyat okumuş, epey kötü şiirler ve çeşitli ilginç hikâyeler yazmıştı. Bayağı yıpranmış koleksiyonunu bütün askerî seferlerinde sırt çantasında taşımıştı. Bolivya günlüğündeki yazılarından birinde, birliğindeki diğer kişilerle paylaşılmayan bir ayrıcalık olarak okumaktan ve bunun kendisini diğerlerine karşı mesafeli gösterecek olumsuz etkisinden çekindiğinden söz etmişti. Yine de bu besine ihtiyacı vardı ve çantasında ekstra şeyler için yer olmadığında bile sıklıkla kitap taşırdı.

Geniş bir okuma zevki vardı: Pindar, Aiskhylos, Sofokles, Euripides ve Platon gibi Yunan klasiklerinden Dante, Goethe, Cervantes ve Shakespeare'e; Walt Whitman, Antonio Machado, Federico García Lorca, León Felipe, Pablo Neruda, César Vallejo, Rubén Martínez ve Nicolás Guillén gibi şairlere.

Hilda Gadea, Guevara'yla Guatemala ve Meksika'da yaşadığı günlere dair, Che'nin ona birçok kereler sevdiği şiirlerden parçaları tekrarladığını yazıyor. Aralarında Şilili Gabrie-

la Mistral, Arjantinli Alfonsina Storni ve Uruguaylı Juana de Ibarborou ile Sara de Ibánez'in de bulunduğu birtakım kadın şairlerden bahsediyor. Gadea, Che'yi Ibánez'le tanıştırdığını ve her ikisinin de Ibánez'i en iyi postmodern kadın şair olarak değerlendirdiklerini de yazıyor. Ayrıca Che'nin, José Hernández'in uzun şiiri "Martín Fierro"yu* kendisine ezbere okuduğunu da hatırlıyor.[1]

Şairler de Che'yi sevdi. Ölümünden önce ve sonra onun için ve onun hakkında binlerce şiir yazıldı. Belki de onun süregiden gücünün arkasındaki hemen göze çarpmayan ipuçları için bu şiirlerden bazılarına bakmalıyım. Dolayısıyla şiire selam göndererek kapıyorum: Şiir, Che'nin hayatını nasıl şekillendiriyorduysa ve günümüz şiirinin bu kadar farklı dillerinde Che nasıl hâlâ yaşıyorsa.

1965'te, Che'nin başka cephelere gitmesinin ardından fakat ölümünden önce Kübalı şair Miguel Barnet, başka birçokları gibi, başlığı sadece "Che" olan kısa bir şiir yazmıştı:

> Che, sen her şeyi biliyorsun,
> Sierra'nın her köşesini ve kuytusunu,
> soğuk çimenler üstünde astımı,
> hitabet kürsüsünü,
> gece gelgitlerini
> ve hatta
> meyvelerin nasıl büyüdüğünü, öküzlerin nasıl çifte
> sürüldüğünü.
>
> Sana vermeyeceğim
> silah yerine kalem
> ama şair sensin.[2]

(*) 2.316 dizelik epik bir şiirdir – ç.n.

1 Gadea, *My Life with Che*, s. 52.

2 Miguel Barnet, "Che", *El Corno Emplumado*, no. 19 (Temmuz 1966), s. 78, benim çevirim.

Bu kısa şiir birçok dile çevrilecek ve Che'nin ölümünden sonra sık sık yeniden çoğaltılacaktı. Şair, adamın astımının belirleyici bir özelliği olduğunu bilmektedir. Derken birbirinden farklı alanlardaki uzmanlıklarını fark edince, hayatının kendisinin bir şiir olduğunu ve dolayısıyla bizzat kendisinin bir şair olduğunu açıkça ortaya koyar. On kısa dizede her şeyi söyler. Bu bizi, Haydeé Santamariá'nın Che'ye yazdığı veda mektubuna –ki o da bir şiirdir– geri götürür; Fidel'in bütün rütbelerin, unvanların üstündeki bir rütbe olarak ona verdiği sanatçı rütbesine değindiği mektubuna. Veya Che'nin, yeni bir toplumun oluşturulmasında sanatsal yaratıcılığa birçok yer ayırdığı, önemli *Küba'da Sosyalizm ve İnsan*'ına.

Büyük Arjantinli şair Juan Gelman –Guevara'nın çağdaşıdır–, Che'nin ölümünden hemen sonra kaleme aldığı abidevi eseri "Conversations"da (Sohbetler), onun başkaları üzerindeki etkisini anımsatır:

> Carlos Molina'nın, kısa bir süre önce
> Uruguaylı anarşist ve ozan
> tutuklandığı, ülkedenim
> Bahiá'da, güneyin de güneyindeki Bahiá
> uçsuz bucaksız denizle yüz yüzedir derler
> polisler tarafından tutuklandı
> Carlos Molina
> şarkı söylüyordu, baladlar dokuyordu
> engin okyanus seyahatlerine
> engin okyanustaki canavarlara dair
> ya da örneğin baladlar
> pampalara* uzanıp yatan atlara dair
> veya göklere dair, birinin Carlos
> Molina her zaman güzelliklerin ve acıların şarkısını söyler
> sandığı

(*) Arjantin'in güneyindeki otluk steplere verilen ad, buralarda yetişen bir çeşit ot – ç.n.

gitarında derken Che yaşamaya başladı ve öldü
ve işte polis onu böyle tutukladı.[3]

Latin Amerika'nın her tarafında, karanlık zamanlar kapıdayken ve gerilla liderlerinin öldürülmesini takiben, bir şarkıda Che'yi hatırlatan en ufak bir laf bile ciddi baskılara yol açabiliyordu. Portekizli şair Sophia de Mello da Che'nin mirasının onun etkilediği kimselerde yaşama biçimlerini anımsatıyor fakat bunu yaparken, yani 1972'de "Che Guevara"yı yazarken, kendi ulusal deneyimini de işin içine katıyor. O şiirin son altı dizesi şöyledir:

Suretin, poster poster süslüyor
  tüketim toplumumuzu
Kanlar içindeki İsa'nın
  yabancılaşmış kilisenin sponsorluğuyla süslediği gibi
Ne var ki
Senin yüzünün önünde
Derin derin düşünüyor bir ergen, odasında
Çürümüş bir dünyadan kurtuluşu görürken[4]

Uruguaylı Mario Benedetti'nin şiiri "In Grief and Rage" (Kederde ve Öfkede) 1967'de, Che'nin ölümünden hemen sonra yazılmıştır. Şöyle başlar:

İşte buradayız
kederle dolu
ve öfkeyle
senin ölümün
önceden kestirilebilir en absürd şey olsa da...[5]

3 Juan Gelman, "Conversaciones"den bir parça, Gavin O'Toole ve Georgina Jiménez, *Che in Verse*, Wiltshire: Aflame Books, 2007, s. 77, çev. Gavin O'Toole, Juan Gelman'ın izniyle kullanılmıştır.

4 Sofia de Mello, "Che Guevara", O'Toole ve Jiménez, *Che in Verse*, s. 230, çev. Richard Bartlett.

5 Mario Benedetti, "Consernados, rabiosos", *Witness: The Selected Poems of Ma-*

Ertesi yıl, Kentuckyli bir Trappist* keşiş olan Thomas Merton benzer dokunaklıkta şunları yazar: "Sana mektuplar yazdım, Che / zehirli yağmurlar altında"[6] Abidevi figüre kendi en derin endişelerini açtığı içtenlikli bir sohbettir.

Başka bir kültürden ve çok farklı bir tonda Allen Ginsberg de, 1967'de yazdığı "Elegy Che Guevara"ya (Che Guevara Ağıtı) kahramanın ölümünü tasvir ederek başlar:

> Avrupa kökenli oğlanın yüzü, gözü açık fotoğraflanmış,
> genç feminen tüysüz göz alıcı çocuk
> sırt üstü uzanmış gülümseyerek yukarıya bakıyor
> Hanımların dudakları vücudunun görünmeyen yerlerini
> öpüyormuşçasına sakin
> Yaşlanmış huzur içinde melek gibi oğlan cesedi...[7]

Kimileri Ginsberg'ün dizelerini saygısızca bulabilir fakat bu, sığ bir tepki olur. Che'nin imgesine dair en temel şeylerden biri, hepimizin onu içtenlikle kavramamızdır; kendi en derinliklerimizi ortaya koyan bir dille.

Guevara ailesini Ernesto daha Che olmadan önce tanıyan İspanyol Rafael Alberti, "To Ernesto Che Guevara"yı (Ernesto Che Guevara'ya) 1970'te kaleme almıştır:

> Seni bir çocukken tanıdım
> Arjantin Córdoba'daki o kırsalda
> kavak ve mısır tarlalarında,
> eski malikanelerin inekleriyle ve amelelerle oynarken...
> Seni bir daha görmedim, ta ki bir gün öğrenene kadar
> senin kana bulanmış ışık olduğunu, kuzey olduğunu,

rio Benedetti, çev. Louise B. Popkin, Buffalo: White Pine, 2012, s. 114-115, Mario Benedetti Vakfı'nın izniyle kullanılmıştır.

(*) Katolik mezhebine bağlı bir tarikat – ç.n.

6 Thomas Merton, "Letters to Che: Canto bilingue"den bir parça, *The Collected Poems of Thomas Merton*, New York: New Directions, 1977, s. 722.

7 Allen Ginsberg, "Elegy Che Guevara"dan bir parça, *The Fall of America*, San Francisco: City Lights, 1972, s. 70.

o yıldız
her an bakılan
nerede olduğumuzu anlamak için.[8]

Bu metni yazarken, kendi dönemi bağlamında sıklıkla yanlış anlaşılan, tutku içindeki olağanüstü bir adamı keşfettim. Che Guevara'nın hem karakterinin, bilebildiğim ölçüde, hem de mitinin beni neden büyülediğini; neden düzenli biçimde sözlerini tekrar gözden geçirmeye yönelttiğini; neden onu gösteren birçok fotoğraf veya resim üzerinde düşünüp durduğumu ve neden aramızdaki mevcudiyetine dair kalem alınmış ciltlerce kitabı incelediğimi anladım.

Fakat mit üstüne mitler söz konusu ve tamamı da beni cezbetmiyor. Yapıp eden bizden başkası değil, onun istediğini isteyen bizler, onun mesajını, ebedi hale getirip sürdürmek için ilmek ilmek işlemeliyiz: Ateşin kızıl sıcak alevleri, adil bir dünyanın mümkün olduğu inancı. Risk ve sorumluluk almak. Tutarlılık ve bu tutarlılık için mümkün olduğunca insani biçimde çaba harcama kararlılığı. Kendini feda etmek ve erotizm. Birkaç başka kişi gibi, Che bende yaşıyor, umudumu destekliyor ve yaratıcılığını besliyor.

8 Rafael Alberti, "To Ernesto Che Guevara", O'Toole ve Jiménez, *Che in Verse*, s. 240, çev. Gavin O'Toole.

KAYNAKÇA

Alarcón Ramírez, Dariel (Benigno), *Memorias de un soldado cubano*, Barcelona: Fabula Tusquets, 2003.

Anderson, Jon Lee, *Che*, New York: Grove, 1997. [*Che Guevara-Devrimci Bir Hayat*, çev. Yavuz Alogan, İthaki Yayınları, 2005]

Barnet, Miguel, "Che", *El Corno Emplumado / The Plumed Horn*, no. 19 (Temmuz 1966), s. 78.

Benedetti, Mario, *Witness: The Selected Poems of Mario Benedetti*, çev. Louise B. Popkin, Buffalo: White Pine, 2012.

Casa de las Américas, no. 48 (Ocak-Şubat 1968).

Castaneda, Jorge G., *Compañero*, New York: Random House, 1998.

Castro, Fidel, *Che*, Melbourne ve New York: Ocean, 2006.

Dalton, Roque, *The Clandestine Poems*, Willimantic, Connecticut: Curbstone Press, 1995.

Debray, Regis, *Revolution in the Revolution*, New York: Grove Press, 1967. [*Devrim-de Devrim*, çev. R. Güngör, Toplum Yayınevi, 1967]

Echeverría, Mónica ve Carmen Castillo, *Santiago-Paris El vuelo de la memoria*, Santiago: Lom, 2002.

Gadea, Hilda, *My Life with Che*, New York: Palgrave Macmillan, 2008.

Gil, Silvia, Ana Cecilia Ruiz Lim ve Chiki Salsamendi, *Destino Haydée Santamaría*, Havana: Casa de las Américas, 2009.

Ginsberg, Allen, *The Fall of America*, San Francisco: City Lights, 1972.

Guevara, Ernesto Che, *The African Dream*, New York: Grove Press, 1999. [*Afrika Rüyası*, çev. Saliha Nazlı Kaya, Everest Yayınları, 2001]

—, *El diario del Che en Bolivia*. New York: Ocean Sur, 2006. [*Bolivya Günlüğü*, çev. Burak Tanyılmaz, Everest Yayınları, 2007]

—, *La guerra de guerrillas*, New York: Ocean, 2006. [*Gerilla Savaşı*, çev. Romina Kavak Büyükişman-Süleyman Doğru, Everest Yayınları, 2008]

—, *Manifesto* (Rose Luxemburg, Karl Marx ve Friedrich Engels'le birlikte), New York: Ocean, 2005.

—, *The Motorcycle Diaries*, New York: Ocean, 2004. [*Motosiklet Günlükleri*, çev. Adil Baktıaya-Osman Akınhay, Everest Yayınları, 2008]

—, *Pasajes de la guerra revolucionario*, New York: Ocean Sur, 2006. [*Devrimci Savaştan Kesitler*, çev. Süleyman Doğru, Everest Yayınları, 2008]

—, "El socialismo y el hombre en Cuba", *Obras Completas*, Havana: Casa de las Américas, 1997. [*Küba'da Sosyalizm ve İnsan*, çev. Çiğdem Öztürk, Everest Yayınları, 2007]

Guevara Lynch, Ernesto, *Young Che*, New York: Vintage, 2008. [*Oğlum Che*, çev. Saliha Nazlı Kaya, Chiviyazıları, 1997]

Hart, Celia, *Haydée del Moncada a Casa*, Buenos Aires: Nuestra América Editorial, 2005.

Katz, Leandro, *Los fantasmas de Nancahuazú / The Ghosts of Nancahuazú*, Buenos Aires: La lengua viperina, 2010.

Kunzle, David, *Che Guevara: Icon, Myth and Message*, Los Angeles: UCLA Fowler Museum of Cultural History, Center for the Study of Political Graphics işbirliğiyle, 1997.

Lorde, Audre, *Sister Outsider*, Freedom, California: Crossing Press, 1984.

March, Aleida, *Evocación*, Mexico City: Espasa, 2008.

Marx, Karl, "The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte", *Early Writings*, çev. Rodney Livingstone, Londra: Penguin Classics, 1992. [*Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*, çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, 2010]

Merton, Thomas, *The Collected Poems of Thomas Merton*, New York: New Directions, 1977.

Morton, Peg, *Feeling Light Within, I Walk: Tales, Adventures and Reflections of a Quaker Activist*, Eugene: Kendi yayını, 2012.

O'Donnell, Pacho, *Che: La vida por un mundo major*, Mexico City: Plaza Janés, 2003.

O'Toole, Gavin ve Georgina Jiménez, *Che in Verse*, Wiltshire: Aflame Books, 2007.

Taibo, Paco Ignacio II, Froilán Escobar ve Félix Guerra, *El año en que estuvimos en ninguna parte*, Buenos Aires: Ediciones del Pensamiento Nacional, 1994.

Zalaquett, Cherie, *Chilenas en armas*, Santiago: Editorial Catalonia, 2009.

Ziff, Trisha (ed.), *Che Guevara: Revolutionary and Icon*, New York: Abrams Image, 2006.

"... Tarih karşımıza nadiren, eylemde olduğu kadar fikirlerde de, inançları için böylesi cesaret gösteren birilerini çıkarır. Che'nin mirası güzel bir yüzden ve delip geçen keskin bir bakıştan daha fazlasıdır. (...) Onun imgesi (...) hepimizin içindeki en iyiyi cisimleştirmektedir..."

Biyografi, anı, politik analiz, tarihsel bilgi, feminist idrak ve hatta şiir... Margaret Randall, ***Aklımdaki Che***'de okuyucuya zengin bir Che Guevara portresi sunuyor. Bir tür sohbet gibi ilerleyen kitap, hem geçmişe hem geleceğe bakma fırsatı verdiği gibi okurun zihninde yeni sorular da uyandırıyor.

Randall, hakkında yüzlerce kitap yazılan, artık bir "mit" haline gelen Che'nin devrimle, sosyalizmle, ailesiyle, şiddetle, dinle, ahlâkla, Fidel Castro'yla, kadınlarla, feminizmle, kendini bir fikre adamayla, iktidarı kullanma biçimleriyle, gerilla savaşıyla kurduğu ilişkileri ve daha birçok özelliğini kendi penceresinden ele alıyor. Çelişkilerini, yanılgılarını da sergileyerek "çağımızın şövalyesi"nin insani boyutlarını gösterdiği kadar neden dünyanın dört bir yanında hâlâ bir sembol olduğunu, kalıcı tesirini de net biçimde ortaya koyuyor. ***Aklımdaki Che***, Guevara ve dönemi hakkında iyi yazılmış kısa bir anlatı...

"... dünya çapında daha adil ve insanca bir yaşam için mücadele eden genç ve yaşlı yığınlara ilham veren bir şahsiyet üzerine güçlü bir anlatı..."

NOAM CHOMSKY

"Che Guevara hakkında tek bir kitap okuyacaksanız, tavsiye edeceğim kitap kesinlikle budur."

BUD HALL, *Left History*

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-2038-9

